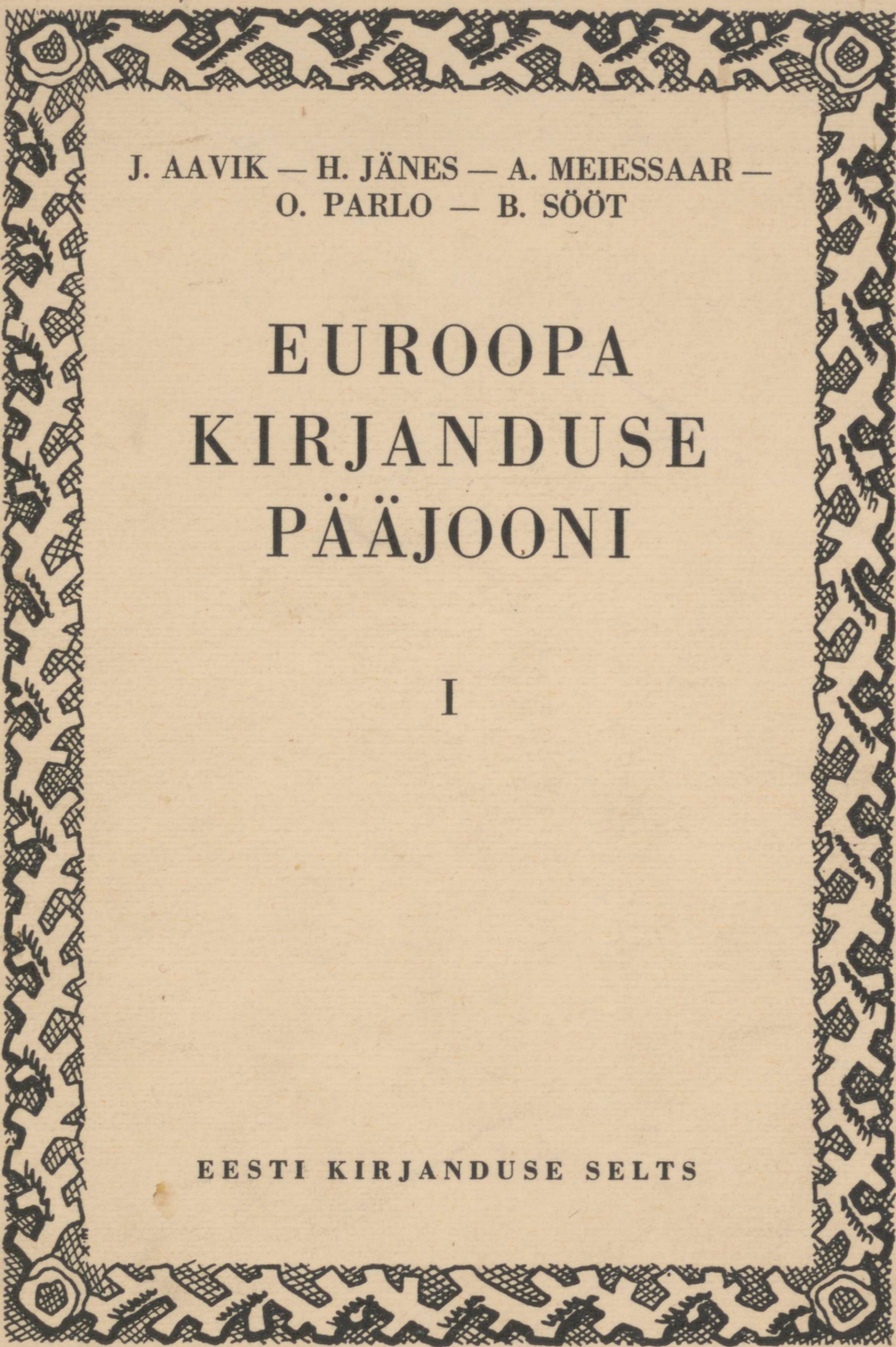

J. AAVIK — H. JÄNES — A. MEIESSAAR —
O. PARLO — B. SÖÖT

EUROOPA
KIRJANDUSE
PÄÄJOONI

I

EESTI KIRJANDUSE SELTS

EUROOPA KIRJANDUSE PÄÄJOONI

I

*Haridusministeeriumi poolt
koolides tarvitamiseks
lubatud*

JOH. AAVIK — H. JÄNES — A. MEIESSAAR —
O. PARLO — B. SÖÖT

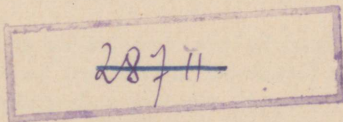
EUROOPA KIRJANDUSE PÄÄJOONI

I

GÜMNAASIUMIDELE JA ÜLDSUSELE

TOIMETANUD H. JÄNES

KOLMAS, MUUDETUD TRÜKK

E E S T I K I R J A N D U S E S E L T S

A- 12373

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1939.

SAATEKS I TRÜKILE.

Väliskirjanduse õpetamisel ja õppimisel gümnaasiumis on meil seni valitsenud raskusi, kuna puudus kokkuvõtlik maailmakirjanduse tähtsamaid küsimusi käsitlev teos, kuigi tarvidus sellise teose järele oli olemas juba ammu. „Euroopa kirjanduse pääjooni I—III“ on mõeldud eeskätt selle tarviduse rahuldamiseks. Aga kuna meil puudub ka laiema üldsuse jaoks kirjutatud ulatuslikum maailmakirjanduse ülevaade, siis võiks „Euroopa kirjanduse pääjooni“ ajutiselt rahuldada ka laiema hulga kirjandusteaduslikke huve.

Käesolevasse I vihku on koondatud praeguse gümnaasiumi III klassi ja uute gümnaasiumide I klassi maailmakirjanduse osa. Esiteks on antud lühike ülevaade Euroopa kirjanduse ajajärgudest ja tähtsamaist esindajaist, milline ülevaade on aluseks selle klassi ja järgnevate klasside maailmakirjanduse käsitelule. Selle järel on antud üksikasjalisemad ülevaated III (I) klassis käsiteldavaist kirjandusvooludest (romantism ja sentimentalism) ja kirjanikkudest (Cervantes, Chateaubriand, Hugo, Kivi). Järgnevad vihud sisaldavad kahe vanema (II ja III) klassi kursuse.

Kuna käesolev teos on mõeldud õpperaamatuks õpilastele, siis on püütud vältida teose paisumist ainestiku rohkuselt liigselt suureks. Vihu lõppu paigutatud pärisnimede hääldamise juhised aitab kaasa võõrnimede õigele hääldamisele.

Toimetaja.

SAATEKS III TRÜKILE.

Kuna gümnaasiumis on kehtima pandud uued eesti keele õppekavad, siis tuli käesolevas trükis teha mõningaid muudatusi. On ära jäetud ülevaade Chateaubriand'ist ja tema „Atalast“. Ka osutus võimalikuks ära jätta sissejuhatav päätükk. I trüki kohta avaldatud arvustavate märkmete eest tänan hr. P. Viires't.

Toimetaja.

Rakveres, 1939. a.

KIRJANDUST.

- A. Anttila**, Sissejuhatus uus-aja kirjanduse peavooludesse. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartu, 1938.
- Г. Брандесъ**, Собрание сочинений. Тома V, VII, IX и X. Перев. М. Б. Лучицкой. 2-ое испр. издание, С.-Петербургъ.
- J. Fitzmaurice-Kelly**, Miguel de Cervantes Saavedra. A Memoir. Oxford, 1913.
- V. Hugo**, Jumalaema kirik Pariisis. Tõlk. J. Semper. Tartu, 1924.
- J. V. Juvelius**, Suomen kansalliskirjallisuuden vaiheet. Helsinki, 1929.
- Aleksis Kivi**, Seitse venda. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartu, 1924.
- П. С. Коган**, Очерки по истории западно-европейской литературы I. Москва-Ленинград, 1931.
- Краткий систематический словарь всемирной литературы, ч. I и II. Ред. В. В. Битнеръ. С.-Петербургъ, 1906.
- Т. Кратцъ**, Опыт философии литературы. Перев. М. Славинский. С.-Петербургъ, 1902.
- J. V. Lehtonen**, Victor Hugo. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartu, 1929.
- Фр. Лео**, Очеркъ истории римской литературы. Перев. И. И. Холодняка. С.-Петербургъ, 1908.
- Н. Paukson**, Romanticism ja realism. Tartu, 1933.
- М. Пуэнсо**, Основатели социальной школы въ литературѣ. Перев. М. Н. Тимофеевъ. С.-Петербургъ, 1908.
- J. Roos**, Kirjandusteose analüüs. Tartu, 1934.
- Th. Zielinski**, Vana-kreeka kirjandus I. Tõlk. L. Metslang. Tartu, 1926. Sama, II osa. 1927.
- V. Tarkiainen**, Miguel de Cervantes Saavedra. Eläma ja teokset. Porvoo, 1918.
- V. Tarkiainen**, Aleksis Kivi. Helsinki, 1917.
- V. Tarkiainen**, Aleksis Kivi. Tõlk. A. Palm. Tartu, 1930.
- P. Wiegler**, Geschichte der Weltliteratur. 16—20 Tausend. Berlin.

I. LÜHIKE ÜLEVAADE EUROOPA KIRJANDUSE AJAJÄRKUDEST JA PÄÄESINDAJAIST.

Euroopa kultuuri häll on Vahemere ümbrus ja selle esimesed päraldised kuuluvad vanadele idamaa rahvastele. Seal on tekkinud ja arenenud ka kiri. Püsivamat arengut ja erilist kõrgust näitab aga esimese Euroopa kultuurriigi Kreeka kirjandus, mida on ka võimalik kindlamalt jälgida sellest ajastust säilinud küllalt arvukate kirjalike allikate ja mälestiste järgi, millede seas on palju väga kõrgeväärtuselisi tooteid.

1. VANA-KREEKA KIRJANDUS (KLASSITSISM).

A. Ilukirjandus.

a. Homeros ja eeposte õitseng (IX—VI saj. e. Kr.).

Euroopa kirjanduse sünnimaa on Vana-Kreeka. Juba umbes IX saj. leiame säält imesteldavaid kirjandustooteid, mis tõendavad sellele ajale eelnenud ajajärgu kõrget kirjanduslikku taset.

Esimesed kirjanduse avaldused on Kreekas seoses mütoloo-
giaga. Sellised on kaks väärtuslikku Euroopa kirjanduse alus-
sammast, toredad kangelaseeposed „Ilias“ ja „Odüsseia“,
millede kirjutajaks ühed peavad legendaarset pimedat laulikut
Homerost (umb. IX saj. e. Kr.), teised aga väidavad, et need
olevat kollektiivtöö saavutused, nn. homeriidide omad, kes

töötasid proosamüüte ümber värsilisteks. „Ilias“ kõneleb Trooja sõja kümnenda aasta sündmustest, „Odüsseia“ ühe sõjakangelase Odysseuse eksisõitudest teel Troojast kodusaarele. Neid eeposi pole kirjanduslikult väärtuselt suutnud seniajani ületada ükski teine samaliigiline teos.

Pärast neid on kirjutatud veel terve rida teisi eeposi, millest pole aga säilinud kuigi palju, samuti kui pole teada paljude autoreid. Esimene liik neist täiendab ülalmainitud (nende eel- ja järelsündmused) ja neid nimetatakse seetõttu Trooja tsükli eeposteks. Pääle selle olid tähtsamad: Teebai tsükkel, milles leidub muu hulgas tuntud lugu kuningas Oidipusest, ja kosmogooniline tsükkel, kus jutustatakse jumalate sünnist, elust ja võitlustest, samuti pooljumalaist (Perseus, Herakles) ning ka kuldvillaku kadumisest ja tagasitoomisest. Üldse elas kreeka kirjandus sel ajal eeposte-uputuse tähe all, mis tuletab meelde rüütliromaanide ajastut hispaania kirjanduses XVI sajandil. Siis hakkas eepos välja surema, millele aitasid kaasa ka paroodilised eeposed „Margites“ ja „Batrachomyomachia“, milledest on säilinud ainult viimane. Kõiki neid nimetati enne homeerilisteks, kuni V saj. Peisistratose korraldatud Homeroose kriitika jättis tema nimele ainult kaks tähtsat. Selle (esimese) kreeka kirjandusajastu laulikuid (aoide ja rapsoode¹⁾), kes tegelesid tol ajal, nimetati homeeriidideks. Homeroose enda elust ei teata aga peagu midagi.

Teine suurem kirjanik Homeroose kõrval oli Hesiodos (VIII saj. e. Kr.), nn. didaktilise (õpetliku) eepose looja. Tema tähtsamad tööd on: „Jumalate põlvnemine“ ning „Tööd ja päevad“. Hesiodose loodud laulikute kool oli võistlejaks homeeriididele.

VI saj. e. Kr. põhjendas Xenophanes filosoofilise

¹⁾ aoid — laulik; rapsood — võistleja-laulik.

eepose, mis kõneleb metafüüsilistest ja loodusteaduslikest küsimustest eepose vormis. Selle tähtsamad viljelejad olid veel Parmenides ja Empedokles.

Nende kõrval esines Delfi preestrite algatatud usuteaduslik eepos. Nii valitses VI saj. kirjanduses eepos, neid loeti tuhandeid. Üle kõige aga särasid Homerose imesteldavad kunstitööd, need olid kreeklaste pühad raamatud ja nende keel oli ainumaksev kirikukeel kogu Hellases. Kõigest sellest määratust rikkusest on järele jäänud hoopis vähe, kõik on kokku varisenud ja kadunud hilisema degenerereeruva Kreeka hooletuse ja ajalooratta purustava karmuse tõttu.

b. Lüürika (VII—VI saj.).

Lüürika tekkis Joonias, pisut hiljem kui eepos. Selle esimene liik oli eleegia, mis tähendas siis kirklik-erootilist, vahel poliitilist, sõjakat laulu ja oli kirjutatud kaksikvärsis¹⁾ (heksameeter + pentameeter). Esimene eleegik oli Kallinos (VII saj.). Leinaeleegia isa on Archilochos (650. a. e. Kr.). Sama sajandi laulikud olid Tyrtaios ja Mimnermos. Andekaimana kõigist paistab silma aga kuulus Solon (VI saj.), kes rajas poliitilise ja õpetliku eleegia. Klassilise eleegia viimne esindaja on kirklik Theognis Megarast (VI saj.). Pärast seda hakkas see lüürikaliik taanduma. Eleegiaga on seotud epigramm — „raidkiri“, mis esines kalmukividel ja templitahvleil, olles seetõttu äärmiselt lühike. Hiljem viljeldi seda ka iseseisva kirjandusliigina. Epigrammi meetrum oli sama mis eleegiaski.

Teine lüürikaliik oli jambograafia; selle lauludes esines enamasti satiirilise sisu, kuna värsimõõtudeks olid jamb ja trohheus. Jambograafia esimene suurnimi oli Archilochos,

¹⁾ Eeposes voolas pidevalt heksameeter.

teised tähtsamad nimed on *Simonides*, *Solon* ja *Anakreon* (VI saj.). Selle alaga on sugulane valm, mis esialgu esines proosas, hiljem aga värsistati. Kuulsaim proosavalmide autor on *Aisopos*.

Kolmas ning viimne liik oli meelika, mis jagunes monoodiliseks ja koorimeelikaks. Esimest kandis ette üks laulik, teist — koor¹⁾. Monoodilise meelika sünnimaa on Ida-Kreeka ja selle esimene suurim esindaja *Alkaios* (VII saj.), väga kirglike poliitiliste, mere-, armastus-, mure- ja joomalaulude autor. Tema väärikas suguõde ja noorem kaasaeglane oli kreeka kuulsaim naislaulik *Sappho*, ilusa ja õilsa stiili meister, oma kuulsate kireküllaste ja ohjeldamatute armastuslauludega. Kolmas suurpoeet *Anakreon* († 514), hiilgavaandeline kreeka valitsejate õuede poeet, on võrratu armastus- ja joomalaulikuna. Koorimeelika oli väga levinud luuleala, võisteldes isegi eeposega ja iseloomustades VII ja VI sajandit, mida nimetatakse vana-kreeka lüürika sajandeiks. Selle ala viljelemisel on tähtis koht Spartal. Esinduslikemad laulud selles liigis olid hümnid ja oodid. Esimene koorimeelik oli Spartas elav lüüdia ori *Alkman* (VII saj.). Mainitagu ka legendaarseid laulikuid *Arioni* ja *Ibykost* (VI saj.). Koorimeelika hariastet tähistavad *Simonides* Keosest († 468) ja *Pindaros* Teebaist († 446). Esimene lõi surematuid kaebuslaule e. treene, *Pindaros* võrratuid oode, märgitsedes kreeka lüürika arhailise ülevuse tippu.

c. Tragöödia (V saj.).

Lüürika valitsuse lõpetas näitekirjandus, mille õitseajaks loetakse V ja IV sajandit. Tragöödia on Attika vaimu unusta-

1) Lüürika, samuti ka eepos oli määratud ettekandeks. Koorimeelika ettekannet saatsid tantsud ja muusika, teiste puhul puudus tants.

matu saavutus. Selle esiisaks peetakse ateenlast Thespist (VI saj.), kuid hiilgetipule jõudis see kolme surematu nimega, millised on: Aischylos, Sophokles ja Euripides. Tragöödia seaduseandjaks ning esimeseks suuruseks sai **Aischylos** (525—456), kelle sulest ilmus 80 näidendit. Neist on säilinud väga vähesed, nimelt: triloogia¹⁾ „Oresteia“, „Pärslased“, „Palujannad“, „Seitse Teebai vastu“ ja „Aheldatud Prometheus“ (e. k. 1909). Aischylose looming on sõjakas, rikas üliinimeslike, suurte afektide ja surmamotiivide poolest.

Sophokles (495—405), eelmise õpilane ja hilisem võistleja, on Periklese hiilgeaja poet, kes on kirjutanud 120 näidendi ümber, milledest meieni on säilinud 7 tragöödiat: „Märatsev Aias“, „Trachiniad“, „Elektra“, „Antigone“ (e. k. 1903), „Kuningas Oidipus“ (e. k. 1924), „Oidipus Koloonosel“ ja „Philoktetes“. Sophokles on helgem kirjanik, lepitav element leevendab peagu alati tema teoste traagikat. Ta oli väga kuulus ja austatud.

Euripides (480—405) on kõigist kolmest inimeselähedasem, tundehell, rahutu otsija ja skeptik, ning meile seetõttu lähemal. Ta 80-st näidendist on säilinud 18, milledest mainitagu järgmised: „Medeia“, „Hippolytos“, „Iphigenia Taurises“, „Iphigenia Aulises“ ja „Ion“. Neis leidub huvitavat psühholoogiat, erilisi kannatajaid, lõhestatud hingega tegelasi ja muid meie ajale omaseid jooni. Neil põhjustel sai Euripides hiljem loetavaimaks autoriks.

d. Komöödia (V—IV saj.).

Komöödia tekkis samuti Ateenas. Tähtsamad komöödiakirjanikest on Aristophanes ja Menandros. Esimese (umbes 450—385) 40-st näidendist on meie ajale tuntud 11. Need

¹⁾ Lavaline ettekanne koosnes siis neljast näidendist (tetraloogiast): kolm tragöödiat (= triloogia) + üks satiiriline draama.

on väga erinevad nüüdisaja komöödiaist: poliitilise sisuga, pigem fantastilised paroodiad, millede üle nüüd vaevalt saab naerda. Huvitavamad neist on „Pilved“ (sihitud sofistide vastu), „Tesmofooriad“ (Euripidese vastu), „Ratsanikud“ (Kleoni vastu) ja omapärane fantastiline komöödia „Linnud“. Menandros (III saj.) on uusattika komöödiakirjanik, kelle teoseid on säilinud vähe, kuid kes omal ajal oli mõõduandvamaid ja kuulsamaid mehi ja kes mõjutas kaasaegseid ja järgnevaid kirjanikke. Temalt on säilinud (mittetäielikud) „Vahekohus“ ja „Lõigatud palmik“, realistlikud, keerulise intriigiga ja psühholoogilised näidendid, mis seisavad seetõttu lähedal nüüdisaja komöödiale. III sajandil oli veel väga populaarne Menandrose kaasaeglane ja võistleja **Philemon**.

B. Proosa.

Enne kõike tuleb teada, et vana-kreeka kuulsaima poeetika-raamatu kirjutas **Aristoteles** (384—322), millele toetusid rooma kirjanik **Horatius** ja hiljem **Boileau**. Puudutamata kreeka arvukate filosoofide töid, peame siiski meeles ajalookirjutajaid. Ateena ajalookirjutamise isa on **Herodotos** Halikarnassosest (V saj.), kes huvitavalt kirjeldab kreeklaste ja pärslaste sõdu. Tema järglane **Thukydides** annab väga ülevastiililises teoses objektiivsemalt edasi Peloponnesose sõja sündmusi. Pääle nende võlgneme vanaaja ajalooliste teadete eest tänu **Xenophonile**, **Kallisthenes'ele** jt.

2. VANA-ROOMA KIRJANDUS (KLASSITSISM).

A. Ilukirjandus.

Rooma kirjandus ei ulatu tasemelt kreeka omani, mille mõjualune see suurel määral on, moodustades seega teatavas mõttes kreeka kirjanduse jätku.

Varasemaist kirjanikest on nimekamad komöödiaviljelejad **Plautus** ja **Terentius**, neist kuulsam on esimene (II saj. e. Kr.). Ta olevat kirjutanud 130 näidendit, milledest suurem osa on Menandrose tõlked, jäljendused või muidu mõjualused. „**Aulularia**“ on Menandrose eeskujul kirjutatud, mis omalt poolt andis ainet jälle Molière'i „Ihnurile“. Uue aja kirjanikele on ainet andnud veel „**Amphitryon**“, „**Kaksikud**“ ja rida teisi näidendeid. **Terentius** e ainevald on ka kreeka algupära.

Tragöödiat harrastas rooma kirjandus vähe ja selle ala peagu ainukese esindaja **Enniuse** töist pole palju teada.

Ilusamat ja väärtuslikumat on kirjandusse jätnud nn. kuldne ajastu, s. o. keiser Augustuse valitsuseaeg, mida valmistas ette suur **Julius Caesar**. Siis tekkis terve rida andekaid kirjanikke. Kõigepäält on vaja nimetada **Vergiliust** (I saj. e. Kr.), kes Augustuse ülesandel ja Homerosse eeskujul kirjutas roomlaste kangelas-eepose „**Aeneis**“, mis jäi lõpetamata. „**Bucolica**“ ja „**Georgica**“ on tema lüürilised teosed. Viimane ülistab põllutööd. Vergilius istutas rooma kirjandusse Theokritose karjaselaulud, mis meeldisid rooma ülikultuuristunud lugejaskonnale. **Horatius**, eelmise sõber, oli Anakreoni, Sappho ja Alkaiose jäljendaja. Ta kirjutas nende mõjul looduslaule, aga ka seksuaalseid armastuslaule ja satiire. Ovidiuse noorelt surnud sõber **Tibullus** lõi sügavatundelisi elegiaid ja sentimentaalseid armastuslaule. **Propertius** on aga mässava kire uhke poeet, samuti pateetiline isamaaulik. Viimane suurluuletaja Augustuse ajastul oli **Ovidius** (43 a. e. Kr. — 17 a. p. Kr.), õnnetu kodumaalt välja saadetud ja vanaduspäevad võõrsil veetnud poeet. Ta on rooma parim armastuslaulik. Teosed: „**Amores**“, „**Heroiidid**“ (kangelaste armastuskirju), „**Armastuse kunst**“ (*Ars amandi*), „**Armastuse ravimid**“ (*Remedia amoris*) ja „**Metamorfoosid**“ — Ovidiuse pääteos (e. k. 1930), sisaldab terve rea värsistatud müüte. Maapao kurbust ja igatsust kauge kodumaa järele väljendab „**Tristia**“.

Rooma hilisema lüürika esindajaid on: Petronius, Martialis ja Juvenalis.

B. Proosa

alal tuleb tähistada Horatiuse „Ars poetica“, Aristotelese eeskujule ja põhimõttele tuginevat kirjandusteaduslikku juhiste-kogu. Tähtsamad prosaistid olid Cato († 149), Varro, Julius Caesar ja Cicero. Kuldsel ajastul elas Titus Livius ja hiljem Tacitus (ajaloolased).

Neljandal sajandil hakkab antiikse kultuuri mõju aegamööda kaduma, mõningal määral pisut kauem kestes Ida-Rooma riigis, kuid suutmata sääl luua midagi silmapaistvat. Kõik kantsid val-lutab aegamööda ristiusk ja kristlik maailmavaade, mis annab vaimuelule hoopis uue pitseri. Järgneb inimvaimu alahindamise ja maise elu põlgamise ajastu — keskaeg oma asketismiga, mis jääb valitsema paljudeks ja paljudeks sajanditeks.

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d .

1. Kui kaua kestis antiikse kirjanduse ajastu?
2. Meenutada kreeka mütoloogiat!
3. Meenutada Kreeka ajaloo pääsündmusi!
4. Kust ammutas kreeka kirjandus päämiselt aineid?
5. Kas on teil teada mõni motiiv, mis on rännanud vanast klassitsismist uusaja kirjandusse?
6. Mis on teil meeles Homerose eepostest?
7. Kuidas on läinud kaduma nii suur osa rikkalikust kreeka kirjan-du-sest? Mis hoidis seda alal?
8. Mistõttu ei suutnud rooma vaimne kultuur ja seega ka kirjandus tõusta kreeka tasemeni?
9. Missugused olid antiikse kirjanduse vaibumise põhjused?
10. Võrrelda antiikse vaimu saavutusi keskaja omadega!
11. Võrrelda antiikses kirjanduses ülistatud voorusi keskaja voorustega!
12. Mis oli siiski roomlaste suur teene, sellest hoolimata et nad ise löid vähe algupärast?

3. KESKAEG (V—XII SAJ.).

Keskajal puudub peagu täiesti ilmlik kirjandus, ka usulisel alal pole jäänud silmapaistvaid vaimusaavutusi. Peagu ainuke raamat, mida loeti ja tunti, oli piibel. Kirjandus ja teadus, niipalju kui seda leidis, oli usu teenistuses (skolastika), see oli ladinakeelne, seepärast vähestele loetav ja harrastatav. Haridust ja kultuuri tunnismärke ei lasknud täiesti kaduma minna mungad, kellede kaudu toredast antiiksest kultuurist kandus nii mõndagi uude aega. Esines puhtusuline näidend (müsteerium), mis oli samuti rakendatud kiriku teenistusse. Keskaeg oli vaimuväsimuse ajastu, tardunud, värvitu ja vähe algupärane, võib-olla hoovõtte- ja puhkeaeg uueks kultuuriõitsenguks tulevikus.

4. RÜÜTLIKIRJANDUS (XII SAJ.).

Keskaja lõpule on iseloomulik rahvaluuleliste rüütlieeposte levik, mis alguse saab frankide juurest. Tähtsaim ja vanim kangelasepos on „Rolandi laul“, mis on tekkinud XI saj. arvatavasti Bretagne'i poolsaarel. XII saj. tekib Provansis (Lõuna-Prantsusmaal) rüütlite poolt harrastatud trubaduurluule, esimene ilmliku kunstluule nähtus pärast keskaega. Selle harrastajad olid rändlaulikud — rüütlid, keda nimetatakse trubaduurideks, hiljem põhja pool troväärideks. Nende luule oli päämiselt armastuslüürika, kus oma südamedaami ülistati otse taevani. Lauldi ka rüütlite sangaritegudest. See oli rahvakeelne kirjandus, sest et naised ei osanud ladina keelt. Laulu ettekannet saatis muusika, kusjuures eelistati õrnu pille, nagu harfi, tsitrit ja viiulit. Esimene trubaduur oli hertsog Guilhelm Aquitaniast (1075—1127), teistest on tähtsamad Bertrand de Born, Arnaut Daniel, keda Dante nimetab „armastuse maestroks“, ja Bernard

de Ventadour (XII saj.). Nimekaim truväär oli Thibaut. Lüürikas olid tähtsamaiks lauludeks erootilised luuletused e. kantsoonid, kaebelaulud e. sirventeesid, vaidluslaulud e. tentsoonid, valvuri äratuslaulud e. albad, samuti esinesid ja levisid ballaadid ja pastoraalid (karjaste tüübilised nimed olid: Robin, Aelis ja Marie). XII saj. arenes eeposega üheaegselt ka romaan, esmalt Karl Suurt käsitlevate Artus-legendide aineil (artusromaanid), kuna hiljem kirjutati nn. rüütliromane, mis peagi määratult levisid, eriti Hispaanias. Kogu rüütlikirjandusele on omane naise ülistamine. Seesuguse ilmliku ja erootilise laadi esilekerkimist Provansis soodustasid päämiselt maa rikkus ja toredus, antiikaja traditsioonid ja röömsameelse mauri kultuuri mõju naabermaalt — Hispaaniast.

Nõnda algas XII saj. lõpul aeglaselt keskaja vaibumine. Kirjanduse ainestik muutus ilmlikuks. Ülistati naisi, kangelas- tegusid, loodust, lüürika ja romaani kõrvale tekkis ka loomajutte ja -laule. Keskaegne puhtusuline müsteeriumnäidend arenes aegamööda rahvanäidendiks sel teel, et sellesse tungis ilmlikke elemente ja teemasid. Nende etendused olid suurejoonelised, kestsid kuni 40 päeva, kusjuures tegelaste arv ulatus viiesajani. Esinesid ka lamburimängud, farsid, sotiid jne. Eriline näidend oli veel pattu piitsutav ja voorust ülistav moralitee. Kirjandusse tungib ladina keele asemele rahvakeel.

5. RENESSANSS.

Renessanss tähistab keskaja kirikliku maailmavaate vaibumist ja antiikse uuestisündi. Uue vaimu esimesi kiiri nägime Provansis, kust see kandus Põhja-Itaalia rikkaisse ja arenenud linnriikidesse. Tunduvalt mõjusid üha enam avastatud antiikse kirjanduse ja kunsti ning teaduse mälestised ja päriselt mitte

kunagi hääbunud pärimused vana kultuurmaailma lähedast naab-
rusest. Teiselt poolt oli ka paavstlik-katoliikliku kiriku võimutse-
mine sisemiselt juba tublisti degenereerunud, nii et uue ajajärgu
sündimiseks oli aeg küps. Renessansi iseloomustab meelelise,
maise ja lihaliku elu ülistamine, nagu seda oli teinud röömsa-
meelne antiikaeg.

XIII saj. lõpp ja XIV saj. on itaalia eelrenessansi
periood, mil kirjanduses viiakse võidule rahvakeel ja uus vaim,
mis on esialgu tugevasti rüütlikirjanduse laadiline. Religiooses
lüürikas rajab uusi teid imepärane pühak **Franciscus As-
sisi**'st. Ilmliku luule esimesi nimesid on **Guido Guini-
zelli** ja Dante sõber **Guido Cavalcanti**. Eelrenessansi,
samuti kogu maailmakirjanduse suurnimi on aga **Dante Alighieri**
(1265—1321), kes on keskaja maailmavaate geniaalne kokkuvõtja,
aga ka uue vaimu võimas kuulutaja. Rüütliluule kirklikku ja
naisi ülistavat pitserit kannavad tema „Uue elu“ (e. k. 1924)
Beatricet jumaldavad laulud ja proosa, milletaolisi vaevalt keegi
teine on ütelnud oma armastatu kohta. Kirjaniku meistriteos on
„Jumalik komöödia“ (e. k. osaliselt 1910.) Kõige teadliku-
mad ja hardamad klassitsismi austajad on **Francesco Petrarca**
(1304—1374) ja **Giovanni Boccaccio** (1313—1375). Esimene oli
lüürik Dante vaimus, teine päämiselt eepik, ühtlasi hää kreeka
ja rooma kirjanduse tundja ning Dante jumaldaja. Tema päetöö
on euroopa novellistika kuulus alussammas raamnovellistik „**De-
camerone**“.

Kõrgrenessansi (XV ja XVI saj.) kirjanikud ei ulatu
eelrenessansi omade tasemeni, siiski kuuluvad maailmakirjan-
dusse ka niisugused nimed nagu Piccolomini („Euryalus ja
Lucretia“), Sannazaro („Arcadia“) ja hiilgav Bojardo („Arm-
nud Roland“). XVI saj. suurmeister on Lodovico Ariosto
(† 1533, poeem „Märatsev Roland“), kelle kõrval ei jää varjule

ka teine suur eepik **Torquato Tasso** († 1595, „Vabastatud Jeruusalem“, „Vallutatud Jeruusalem“).

Prosaistidest on silmapaistvamad eelrenessansi ajal **Brunetto Latini** ja kõrgrenessansi ajal tuleriidal surnud filosoof **Giordano Bruno**.

Hispaania renessansi suurim nimi on **Cervantes** (1547—1616), „**Don Quijote**“ autor, näitekirjanikest on aga tähtsamad viljakas **Lope de Vega** ja **Calderon de la Barca**, dramaatika süvendaja ja õilistaja.

Inglise renessanssi kroonib **Shakespeare** (1564—1616), kes on päämiselt näitekirjanik („**Hamlet**“, „**Kuningas Lear**“ jt.).

6. PRANTSUSE KLASSITSISM (XVII JA XVIII SAJ.).

Uusaja kirjanduselus võtab juhtiva osa endale XVII saj. prantsuse rahvas, säilitades kuni käesoleva ajani tähtsama, kui mitte tähtsaima, kirjandusmaa nime. XVI sajandil tunglevad prantsuse kirjanduses kõrgelt renessansilained. Selle sajandi kuulsaimad nimed on filosoof **Montaigne** ja andekas humorist **François Rabelais** (umb. 1494—1553), kuulsate fantastilis-humoristlike romaanide „**Pantagruel**“ ja „**Gargantua**“ autor (e. k. lüh. 1920). XVII sajandit nimetatakse prantsuse kirjanduse suursajandiks, mis on nn. prantsuse klassitsismi hiilgeajastu, kuna aga üldiselt oli see veel maksev kuni XIX saj. alguseni. Prantsuse klassitsismil on kindel teoreetiline ja maailmavaateline alus. Oluliselt oli see renessansi vaimu orgaaniline jätk, mille filosoofilis-maailmavaateliseks isaks on **René Descartes** (1596—1650), ratsionalismi põhjendaja ja pääsin-daja. Ratsionalism ülistab inimõistust, vastupidiselt keskaegsele inimese võimete alahindamisele. Ausse tõsteti füüsika ja matemaatika — teadused, kus puhtaimal kujul leiab rakedust mõistuse selge ja loogiline töö. Ratsionalistlikus vaimus

püstitas klassitsismi põhimõtted ja kirjanduslikud reeglid kuulus kriitik **Boileau** (1636—1711) oma teoses „Poeetika kunst“ (L'art poétique), mis püüab jälgida antiikse klassitsismi suurte teoreetikute Aristotelese ja Horatiuse reegleid. Nii püüdis prantsuse klassitsism sammuda vana klassitsismi radadel, mida ülistati ja peeti täiuslikuks. Ilus on Boileau järgi mõistus-pärane, sellest järgnevad tähtsad põhinõuded kirjanduse kohta. See olgu selge, arusaadav ja lihtne.

Päämiselt viljeldi dramaatikat, mille kohta varsti kujunesid kindlad reeglid. Tähtsam neist on nn. kolme ühtsuse reegel (aja-, koha- ja tegevusühtsus).

Suure sajandi avateos oli **Corneille'** tragöödia „Cid“ (1636). Teistest näitekirjanikest on tähtsamad traagik **Racine** (1639—1690) teostega: „Britannicus“, „Andromaque“, „Iphigénie“ jt., ja surematu Molière, kelle sulest on ilmunud parimaid komöödiaid maailmakirjanduses [„Tartuffe“, „Ihnur“ (e. k. 1923), „Don Juan“, „Misantroop“ jt.]. Valmide kirjutaja oli andekas **Lafontaine**.

XVIII sajandil vallutab prantsuse vaim kogu Euroopa. Sellele annab olulisema ilme **Voltaire** (1694—1778), tüübilisim ja andekaim prantslane ja sajandi kuulsaim kirjanik. Tema toodang on väga suur ja mitmekülgne, haarates ilukirjanduse kõrval ka muid vaimualasid. Kõigist neist mainitagu filosoofilisi romaane „Candide“ (e. k. 1922) „Zadig“ ja „Micromégas“; näidendeid „Mérope“, „Oedipe“ ja „Zaïre“ ning eepost „Henriade“.

Romaani alal mainitagu **Prévost'**d, kelle tegi surematuks väike romaan „Manon Lescaut“ (e. k. 1932). Klassitsismi loojangul XVIII saj. lõpul kerkib silmapaistvale kohale **Diderot**, kes on aga ka juba uue suuna rajajaid kirjanduslikus elus ja klassitsismi ainuvalitsuse esimesi kõigutajaid. Keelestiililt on prantsuse klassitsism selge, korrektne ja ülev. Harrastatavaid kujundeid olid perifraasid, epiteedid, võrdlused, personifi-

katsioonid ja retoorilised laused. Lõpuks tuletagem veel kord meelde selle kirjandusvoolu juhtivat esteetilist põhilaset: **i l u s o n m õ i s t u s p ä r a n e**.

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d.

1. Kui kaua kestis keskaeg?
2. Mis põhjustas keskaegse maailmavaate taandumist?
3. Mis on rüütlikirjanduses keskaja vaimuga võrreldes uut?
4. Millal on tekkinud suurem osa Euroopa rahvaluulest?
5. Loendada renessansi tunnuseid!
6. Jälgida romaani ja novelli tekkimist! Missugused olid esimesed romaanid, esimene kuulsaim novellikogu?
7. Jälgida ilmliku lüürika uuestisündi!
8. Missugused näidendid esinevad uue aja lävel?
9. Missugust kirjandusliiki harrastas esmajoones prantsuse klassitsism?
10. Mis tähendab: **ilus on mõistuspärane**?
11. Mille poolest on ratsionalism põhiliselt ja risti vastupidine keskaja skolastilisele maailmavaatele?
12. Millal hakkas langema huvi antiikse kirjanduse vastu?

7. SENTIMENTALISM JA ROMANTISM (XIX SAJ. I POOL).

XVIII saj. viimane veerand ja XIX saj. esimene pool möödavad Euroopas romantismi tähe all, kus prantsuse klassitsismi mõistuseülistamisele seatakse vastu **t u n d m u s e d**. See pääses kõige enne ilmekamalt maksvusele saksa kirjanduses, pärast ka prantsuse ja inglise ja teiste maade omas. Kõrgromantika tähtsamaid esindajaid on lord Byron ja Victor Hugo.

Selle ajastu juures peatume pikemalt allpool.

8. REALISM-NATURALISM (XIX SAJ. II POOL).

Romantika omandas üldeuroopaliku võimu XIX saj. 30-ndail aastail, pääsedes maksvusele ka Prantsusmaal, kus klassitsism visalt loovutas oma kantse. Vaevalt aga oli see sündinud, kui

juba surus pääle uus põlv kirjanikke, uute põhimõtete ja hüüdlauseatega. Jutt on siin realistidest-naturalistidest.

Realism toetub filosoofiliselt **positivismile** (August Comte, 1798—1857) ja **materialismile**. Positivism loobub ülemaise ja tundmatu juurdlemisest ja tegeleb vaid reaalseste nähtustega, mis on praktilise elu seisukohalt kasulikum ja otstarbekohasem. Materialism levis XIX saj. teisel poolel. See väidab, et kõige oleva aluseks on mateeria, pole olemas mingit vaimu. Ülistati nn. reaalteadusi (loodusteadus, keemia jne.). Kõige selle mõjul hakati kirjanduseski jälgima samu põhimõtteid, harrastati teaduslikku täpsust, reaalsust ja objektiivset maailma, jättes tagaplaanile isiku enese tunded ja vaated. Valitsevaiks kirjandusliikideks said **romaan** ja **novell**, millede stiil ja vorm on lähimal teaduslikule proosale.

Esirealistid olid prantslased Stendhal, George Sand, Merimée ja **Balzac** (1799—1850). Neist tähtsaim ja viljakaim on viimane oma romaanide-sarjaga „Inimlik komöödia“. Eesti keeleski on ilmunud suur osa Balzaci pääteoseid, nagu „Isa Goriot“ (1929), „Eugénie Grandet“ (1928), „Kolmekümneaastane naine“ (1928) jt. Kuid realism on vaid tühi sõna enne **Gustave Flaubert'** (1821—1880) „Madame Bovary“ ilmumist a. 1856—1857 (e. k. 1934), mis on selle voolu esindavaim teos. Teenitud koht realismis on ka vennastel **Goncourt'id**el, kellede teos „Germinie Lacerteux“ on mõjutanud naturalismi suurmeistrit **Émie Zola'd** (1840—1902), samuti kui Flaubert'i ja Balzac'igi töid. Zola viis naturalismi haripunkti, pärast teda algas selle langus. Naturalismi saavutus on eksperimentaalne e. teaduslik romaan, mille põhjendas Zola, propageerides seda teoreetiliselt ja olles ka ise väga viljakas kirjanik. Romanist peab olema teadusmees, objektiivne uurija, ja kasutama samu meetodeid kui viimane. Niisugused tahavad olla ka Zola teosed, millede hulgast mainime vaid mõningaid, nagu: „Söökaevurid“ (e. k. 1928), „Sa ei pea

mitte abielu rikkuma“ (e. k. 1930) jne. Enamik neist kuulub romaanide-sarja „Rougon-Macquart'id“.

Lüürikasse viisid realistlikke jooni parnaslased (Lesconte de Lisle). Suuri edusamme tegi ka teaduslik kirjan-
dusearvustus (Taine, Saint-Beuve, Renan).

Realismi võidukäik Euroopas sündis õige nobedasti. Ing-
lismaal on tuntum realist **Dickens** (1812—1878), kes on kirju-
tanud huvitavaid romaane ja näidendeid [„Oliver Twist“ (e. k.
1927), „David Copperfield“ (e. k. 1937), „Pickwickier“ (e. k.
1907), „Dombey ja poeg“ (e. k. 1933), „Kilk koldel“ (e. k. 1926) jt.].
Venes tuleb pidada realistideks kuulsaid, maailmakirjanduse tip-
pudel seisvaid kirjanikke **Dostojevskit** (1821—1881) ja **Leo
Tolstoid** (1828—1910). Esimese tuntuim töö on „Kuritöö ja
karistus“ (e. k. 1929), teise — „Sõda ja rahu“ (e. k. 1893—1898).
Saksas oli naturalismi hoogus esivõitleja **Hauptmann** (sünd.
1862), kelle kuulsamaid teoseid on „Kangrud“ (e. k. 1929). Rea-
listi esteetiliselt juhtivaks põhilauseks
on: ilus on tõde.

9. UUSIMAI D LIHKUMISI KIRJANDUSES.

Uusnaturalism. Naturalistide noorem põlv muutis
oma meistrite traditsioone osalt omal algatusel, osalt välismõjul
(Dostojevski), hakates teoseis pöörama päätähelepanu tegelaste
hingelisele analüüsile; materialistlik doktriin jäeti
enam kõrvale, andes ruumi idealistlikele joontele. Teoseisse tun-
gis tundelisust, usklikkust ja müstitsismigi. Niisugust parandatud
naturalismi nimetati uusnaturalismiks. Selle mõjuka-
maid jõude on päälle Dostojevski ja Tolstoi ka norra kirjanik
Henrik Ibsen (1828—1906). Prantsuse uusnaturalistide hulka
kuuluvad **Huysmans** (1848—1907), P. Bourget (sünd. 1852),
Maupassant (1850—1893) ja Marcel Prévost (sünd.
1862).

Uusromantism. XIX saj. lõpul ja XX algul ründas realismi ja naturalismi romantika, mis tõi kaasa ka viimase uuestisünni, päämiselt sümbolismi nime all. See on prantsuse päritolu ja lõikas esimesi loorbereid päämiselt lüürikas. Sümbolistide (ja dekadentide) juht on P. Verlaine (1844—1896), kes püstitas selle voolu loosungid: tundmuslikkus, isegi afektiivsus, müstika, individualism, elutüdimus (*spleen*), õuduse- ja roiskumiskirjeldus jne. Lüürikat püüti viia lähemale muusikale, helid pidid sümboliseerima tundmusi. Sümbolismi esisad on E. A. Poe ja Ch. Baudelaire (1825—1867). Teised pääesindajad: Prantsusmaal Mallarmé; Belgias Maeterlinck ja Verhaeren (osalt); Inglismaal O. Wilde ja Norras Hamsun. Uusromantikute filosoofiline suunaandja on individualism (Fr. Nietzsche).

Sümbolismi järel tekkis XX saj. algul -ismide uputus. Oli näiteks: ekspressionism, sünteism, futurism jne. jne., milledest enim esile kerkisid impressionism (Jules Lemaître) ja futurism (Marinetti).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Realismi ja naturalismi võimuaeg!
2. Kus on selle voolu hääl?
3. Realismi erinevus romantismist üldjoonis!
4. Nimetada näiteid realistliku kirjanduse kohta meil!
5. Kumb liik teoseid on meeldivam lugeda?
6. Nimetada näiteid romantiliste teoste kohta!

II. MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA JA „DON QUIJOTE“.

Renessanss, uuestisünni ajastu on andnud maailmakirjandusele kaks kuju — Cervantese ja Shakespeare'i. Need kehastavad oma loomingus renessansiaja ideid, nagu Dante oma „Juma-

likus komöödias“ kehastab keskaega. Sel ajal kui suurem osa renessansiaja teostest on kaotanud oma tähtsuse, on „Don Quijote“ ja Shakespeare'i tragöödiad kuni meie päevini olnud kõigi rahvaste lemmiklektüüriks.

1. CERVANTESE ELUST.

Cervantese elu oli täis seiklusi, katsumusi ja kannatusi ja sisaldab huvitavaid ning kummalisi episoodide nagu mõni juhtumusrikas romaan.

Miguel de Cervantes Saavedra põlvnes Hispaania alam-aadlist, hidalgodest. Tema isa oli vaene haavaarst, kes teenis endale ja oma rohkearvulisele perekonnale ülalpidamist kupulaskmisega ja haavade plaasterdamisega. Tal oli seitse last — kolm poega ja neli tütart. Miguel oli neljas laps. Ta sündis väikeses Kastiilia linnas Alcalá de Henares, mis asetses umbes tunni tee kaugusel Madridist, a. 1547.

Cervantese lapse- ja koolipõlvest ei ole meil kuigi palju teada. Nende väheste andmete järgi, mis ta lapsepõlvest ja varasemast noorusest on säilinud, võib märkida tema äärmist lugemisindu, nii et ta — Cervantese enese tunnistuse järgi — koguni tänaval vedelevaid paberitükke üles korjas, et neid lugeda.

Tema isa pidi sageli vahetama oma elukohta ja ühes temaga ka ta perekond. Kuna Cervantese teostest selgub, et nende autor on osanud ka ladina keelt, siis võib arvata, et Cervantes on saanud teataval määral kooli-, vahest isegi ülikooli-haridust. Kuna aga vanemate kehvus ei võimaldanud tal pidevamat õppimist ülikoolis, siis astus ta 60-ndate aastate lõpul kardinal Acquaviva teenistusse, kes paavsti poolt oli saadetud eriliste ülesannetega Hispaania kuninga Philipp II juurde. Varsti lahkus Cervantes kardinali teenistusest, kellega ta käis ka Itaalias, ja astub sõjaväeteenistusse. „Ei ole paremaid sõjamehi kui need, kes siir-

duvad koolipingilt otse sõjaväljale, ega ole ühtki üliõpilast, kellest ei saaks hääd ja kangelaslikku sõdurit," ütleb Cervantes oma „Don Quijotes“. Ta võtab nüüd Hispaania armeedes osa sõjaretke-dest türklaste vastu. Türklaste võim ulatus tollal kaugele läände.

Miguel de Cervantes Saavedra
(Juan de Jauregui maali järgi aastast 1600.)

Oma laevastikuga valitsesid nad kogu Vahemere üle ja hoidsid oma röövretkedega hirmul Vahemere saared ja ranniku. Paavst Pius V moodustas türklaste võimu vääramiseks „püha liidu“,

kuhu kuulusid Hispaania, Veneetsia ja Savoja. Liitlaste vägede päälikuks sai julge Don Juan d'Austria. Ühendatud laevastik alustas sõjaretke türklaste vastu 1571. a. sügisel. Sellest ajast pääle algab kirjaniku elus otse muinasjutuliste seikluste ajastu.

7. okt. toimub türklaste ja kristlaste vahel kuulus lahing Lepanto lahes. Cervantes lamas tol päeval palavikuhaigena voodis. Arst soovitas tal mitte tõusta. Kuid Cervantes kui tõeline sangar, kes janunes kangelastegude järele, vastas talle, et tahab täita oma sõdurikohust. „Parem on langeda võideldes Jumala ja kuninga eest kui magada sooja vaiba all,“ ütles ta ja palus, et teda asetataks kõige hädaohtlikumasse kohta. Ta saigi enda juhtida 12-mehelise salga ja võitles kui kangelane. Ta sai kolm haava: kaks rinda ja ühe vasakusse kätte. Käsi jäi tal eluajaks vigaseks, kuid Cervantes ei kahetsenud kunagi, et selle kaotas, vaid oli isegi uhke selle üle. Veel vanaduspäevil meenutas ta uhkusega kuulsat Lepanto lahingut ja luges seda oma elu suuri- maks ning kauneimaks päevaks. Vaevalt paranenud lahingus saadud haavadest, astus ta uuesti võitlusridadesse ja tegi kaasa mitmeid lahinguid. Nii teenis ta neli aastat vapra sõjamehena Hispaania vägedes.

1575. a. sügisel annab Don Juan d'Austria talle kaasa kõige paremad soovituskirjad kuningale esitamiseks, milledes ta palutakse määrata kompaniiülemaks. Nende kirjadega varustatud, alustas ta tagasisõitu Hispaaniasse. Kuid kui kuue päeva pärast oli jõutud Marseille' ümbruskonda Saintes Maries' nimelise saarestiku lähedale, tungisid kolm türgi röövlaeva Hispaania laevale kallale. Cervantes ühes oma venna ja paljude teiste kristlastega sattusid vaenlase kätte vangi ja viidi Alžeeriasse. Need soovituskirjad, mis leiti Cervanteselt, tõid talle nüüd kasu asemel kahju. Teda peeti nende paberite põhjal väga tähtsaks vangiks ja valvati rangesti tema järele. Tema eest loodeti suurt lunastusraha, ja ta pidi kannatama raskeid piinu. Kuid õnnetu vang ei kaotanud

kõigest hoolimata julgust ja lootust ning otsustas saavutada endale vabaduse põgenemise teel. Ta sooritas vähemalt neli põgenemiskatset oma viis aastat kestnud vangipõlve kestel.

Esimese katse tegi ta a. 1576. Ta tahtis mõne vangiseltsilisega jõuda mööda maad Oranjesse, milline oli kõige lähem Hispaania kindlus Aafrikas. Kuid teel sinna jättis mauri teejuht nad maha, ja põgenejad pidid pöörduma tagasi Alžeeriasse, et mitte surra nälga. Nüüd pandi nad endisest veel kindlamini aהלaisse. Vahepööl olid Cervantese vanemad, kuulnud poegade kurvast saatusest, kogunud summasid, et neid osta vangist vabaks. Kuid nad olid vaesed. Nende kogutud summast piisas vaid ühe venna vabastamiseks. Miguel loobus suuremeelselt oma venna Rodrigo kasuks. Ta kavatses iseend põgenemise teel päästa.

Vend Rodrigo pidi Hispaanias palkama laeva ja sõitma sellega Alžeeriasse ning päästma põgenenud vangid, nende hulgas ka Migueli. Ettevalmistused läksid hästi. Alžeerias 5 km eemal mere rannas oli aed, mis kuulus kellelegi kreeka renegaadile Hassanile. Hassani aedniku Juani kaasabil kaevati aeda koobas ja sinna põgenes 14 või 15 kristlast-orja, kellele muretses toitu keegi hispaania renegaat hüüdnimega „El Dorador“. Cervantes liitus salgaga ja juba lähenes ühel ööl Hispaania fregatt rannale, et põgenejaid päälle võtta. Kuid see tuli hilja. „El Dorador“ oli juba mehed ära andnud ja teatanud meeste asupaiga Hassan Pašale, Alžeeria *dey*'le (valitsejale). Koobas piirati ümber ja mehed vangistati. Kui Cervantes nägi ettevõtte ebaõnnestumist, karjus ta valju häälega: „Ei keegi minu seltsimeestest pole süüdlane, sest mina andsin neile nõu põgeneda, ja sellepärast mina üksi pean kandma karistust.“ Cervantes viidi seotud kätega Hassani ette. See nõudis talt piinamise ja surma ähvardusel, et ta annaks välja kaassüüdlased, kuid Cervantes jäi kindlaks ja võttis kõik süü endale. Kui Hassan nägi, et ähvardused ei aita,

jättis ta vangi ellu, ostis ta endiselt peremehelt endale ja pani ta range valve alla. Aednik Juan aga tõmmati üht jalga pidi võllasse.

Cervantese uue peremehe Hassan Paša julmus oli kirjeldamatu. Teda nimetatakse ajaloos „inimkonna vitsaks“. Iga päev laskis ta mõne inimese puua, mõne surnuks pista, mõnel kõrvad ära lõigata, ja seda tegi ta kõige väiksema süü puhul või üldse ilma mingi süüta, ainult lõbu pärast. Ainuke, kelle vastu ta oli veidi armulikum, oli Cervantes. Mitte kunagi ei määranud ta talle alandavaid karistusi. Siiski pidi ka viimane viis esimest kuud pärast ebaõnnestunud põgenemiskatset vaevlema ahelais. Aga varsti pärast ahelaist pääsemist saatis ta salaja kirja Oranje sõjaväepäälükule, et see aitaks tal põgeneda. Kirja viija sattus aga teel türklaste kätte ja toodi tagasi Alžeeriasse. Kirja viijat karistati surmaga, kuna Cervantesele määrati 2000 kepihoopi. Cervantes nähtavasti pääses sellest karistusest.

Veel kord üritas Cervantes põgenemist. Kaks Valencia laeva pidid päästma 60 vangi. Kuid seegi kord tuli kavatsus äraandlikkuse tõttu avalikuks. Cervantes viidi Hassani ette, käed seotud ja poomisnöör kaelas. Talt nõuti surma ähvardusel kaassüüdlaste väljaandmist. Kuid ta jäi kindlaks ja võttis kogu süü endale. Julgus ja külmaverelisuus päästsid jälle ta elu. Kuid kardetava isikuna pandi ta viieks kuuks raudu. Hassan lausus temast: „Niikaua kui see kardetav hispaanlane on minu võimuses, ei tarvitse ma karta oma orjade, laevade, kogu linna pärast.“

Viimaks, a. 1580, tänu omaste ohvrimeelsusele, läks korda kokku saada 300 tukatit Cervantese väljaostmiseks. Kuid Hassan nõudis tema eest 500 tukatit, vastasel korral lubades teda viia ühes Konstantinoopolisse. Laev sinnasõiduks oli juba valmis, orjad, nende hulgas ka Cervantes, ahelatega sõudepingile needitud. Viimsel hetkel panid mõned Alžeerias viibivad kristlased-

-kaupmehed puuduva summa kokku ja Cervantes pääses vabaks. Vastasel korral oleks Cervantes sattunud Konstantinoopolisse, surnud orjana ja „Don Quijote“ oleks jäänud kirjutamata. Võime vaevalt arvata, milline rõõm täitis Cervantese rinda, kui ta pärast pikka ja rasket vangipõlve jälle vabana võis purjetada oma kodumaale. „Ei ole maailmas suuremat õnne kui tagasi saada kaotatud vabadus,“ ütleb ta „Don Quijotes“.

Aga saatus ei hellitanud Cervantest ka kodumaal. Kogu oma elu kestel pidi ta kannatama ebaõnnestumisi ja ainelist viletsust.

Lamburiromaan „La Galatea“ (1584) ja näidendid — arvult on Cervantes neid kirjutanud üldse üle kolmekümne (tähtsamad on „Alžeeria elu“ ja „La Numancia“) — ei toonud talle kuulsust ega andnud sissetulekut. — Viimaks õnnestus tal saada vähenõudlik riigimaksude kasseerija koht. Ligi kakskümmend aastat rändas ta ringi mööda riigi eri osasid. Kuigi see amet oli väga raske ja tänamatu, on sel olnud suur tähtsus Cervantese kirjandusliku loomingu suhtes. Rännates ringi mööda Andaluusia linnu, aleveid, külasid ja võõrastemaju, puutus ta kokku väga mitmesuguste inimestega. „Kangelasliku eluga tutvus Cervantes Lepantos, rõõmsa ja vaba eluga — Itaalias, traagilise ja julmaga — Alžeerias, peente õukondlike kommetega — Madridis ja Lissabonis. Kuid rahvaelu õppis ta tundma alles neil rännakuil Andaluusia teedel,“ ütleb üks cervantist.

Ka maksude kasseerija ametis tabasid teda õnnetused. Et ta ei käinud alati nõutud formaalsuse järgi, selle all tuli tal hiljem raskesti kannatada. Ta pidi mitut puhku vangis istuma. Juba a. 1592 tuli tal mingi teenistusliku vääratuse tagajärjel kannatada vangistust. Kolm aastat hiljem usaldas ta suurema summa kroonu raha kellegi Sevilla kaupmehe kätte. Kuid kaupmees jäi pankrotti ja põgenes. Et Cervantes ei jõudnud puudujääki ära maksta, siis pandi ta uuesti kolmeks kuuks vangi. Hiljem pidi

ta veel kahel korral vangistust kannatama: a. 1602 Seville vanade õiendamata arvete pärast ja a. 1605 Valladolidis, kus teda ühes mõrtsukatöös süütlust kahtlustati.

A. 1605 ilmus „Don Quijote“ esimene osa, mil oli ennekuulmatu menu: aasta jooksul müüdi sellest viis trükki läbi. Teose ilmumine tõi kirjanikule küll kuulsust, mitte aga nime-tamiväärset majanduslikku kergendust.

A. 1608 kolib Cervantes perekonnaga Madridi, kuhu ta jääb, lühikesi vaheaegu arvestamata, kuni elu lõpuni. Siin andub ta täielikult kirjandusele ja avaldab oma „Õpetlikud novellid“ (1613, kaksteist väikest juttu), „Teekonna Parnassile“ (1614, pikem värssteos) ja „Don Quijote“ II osa (1616).

Kuigi Cervantes oli nüüd juba kirjanik, kelle kuulsus ulatus isegi väljapoole oma kodumaa piire, kannatas ta ikkagi majanduslike raskuste all. Ta suri Madridis 23. aprillil a. 1616 — 10 päeva enne kui ta suur kaasaeglane Shakespeare — ja maeti Paljasjalgsete Trinitaarnunnade kloostrisse, ilma et ta hauda oleks millegagi märgitud. A. 1633 kolis klooster teise kohta ja võib-olla viidi siis ka Cervantese põrm kaasa. Igatahes pole meil praegu teada ta haua asukohta. Oma elu lõpul kirjutas ta veel seiklusromani „Persiles'e ja Sigismunda juhtumused“, mis ilmus alles pärast ta surma (1617).

2. „DON QUIJOTE“.

„Don
Quijote“
saamisloost

Cervantes kuulub nende geeniuste hulka, kelle kirjaniku-
anne ärkab võrdlemisi hilja ja kes ei näi olevat teadlikud oma
võimete suunast ja suurusest. Kuigi ta esimesed luulekatsed
arvatakse kuuluvat ta 13.—21. eluaastasse, oma pääteose „Don
Quijote“ kirjutamisele asus ta alles siis, kui kindlasti oli möö-
dunud ta 45. eluaasta, võimalik, et isegi veel hiljem. „Don Qui-
jote“ esimene osa ilmus a. 1605, kui Cervantes oli juba 57 a. vana,

teine osa aga alles a. 1615, kirjaniku olles juba 67-aastane. Selleks on osalt kaasa mõjunud ka välised olud, kuna sõdurielu, vangipõlv ja maksudenõudja-amet takistasid tal ligi kolmkümmend aastat andumast luulekunstile. Teadlik kirjanik ei näi ta

Don Quijote ja Sancho Panza

aga olnud kunagi, kuna ta muidu poleks avaldanud ka väheväärtuslikke teoseid, nagu ta tegi seda oma küpsemaski eas.

See seik, et Cervantes kirjutas „Don Quijote“ täismeheas,

on olnud teosele suureks kasuks. Vastasel korral oleks sellest vaevalt saanud nii rikas, mitmekülgne ja nii humoristlik teos. Pika elu jooksul ammutatud rikkalikud kogemused olid valmistanud maapinda, avardanud vaatepiiri. Elus nähtud kannatused olid puhastanud ta sisemaailma ja ta oli hakanud käsitama asju ja olusid kõikemõistva inimese vaatepunktist. Ta oli hakanud aru saama, et kõik on möödaminev, et igavene ning püsiv on vaid mure ja rõõmu vaheldumine inimhinges ja kõik see — paremgi —, mida elu haihtuvad hetked võivad pakkuda, on ebatäiuslik ja puudulik paleustega võrrelduna.

Cervantes ise ei omistanud oma pääteosele teiste teoste kõrval erilist tähendust. Seda laseb oletada ka see asjaolu, et ta II osa ilmutas alles 10 a. pärast esimest osa. II osa ilmumine oleks võib-olla veelgi viibinud või jäänud ilmutamata, kui seda poleks põhjustanud üks väline seik. Cervantes oli 1614. a. suvel jõudnud teose 59-nda päätükini, kui ilmus trükist „Don Quijote“ omapärane jätk kellegi Cervantese võistleja sulest. See sünnitas Cervantesele muidugi meeletuska, aga õhutas teda ka lõpetama oma poolelijäänud teost. Sel eba-„Don Quijote“ ilmutamisel on olnud mõju ka õige „Don Quijote“ sündmustikku. Et vältida kokkusattumist oma romaani ja eba-„Don Quijote“ vahel, selleks laseb kirjanik oma päätegelasel, kes on matkal Saragossasse, pöörduda Barcelonasse.

Rüütliromaanid ja „Don Quijote“

Cervantese romaani tekkimise põhjuseks olid tol ajal väga levinud rüütliromaanid. Cervantes tahtis oma romaaniga neid hävitada. Selle aja kohta, mil Cervantes elas, oli see suur kirjanduslik, aga ka ühiskondlik kangelastegu.

Rüütlikeisuse kadumisega hakkasid rüütliromaanid üha enam levima. Omal ajal, kui oli tekkinud rüütlikeisus, oli rüütlike eesmärgiks olnud vaeste ning vaevatute kaitsmine ja daamide teenimine.

Hiljem aga kaldus päähuvi seikluste eneste vastu. Üksteise

võidu kasutati oma võimeid igasuguste kummaliste ja raskete ülesannete väljamõtlemiseks, et näidata oma suurt armastust jumaldatud südamedaami vastu. Igal pool Euroopas leidus sääraseid rüütleid, aga kuskil ei juurdunud rüütlivaim ja -traditsioonid nii sügavalt kui just Hispaanias. Sajandeid kestnud võitlused mauridega olid kasvatanud siin sõjalist vaimu ja kirge seikluste vastu. Samuti mõjusid selleks kaasa ka uue maailmaosa Ameerika avastamine ning sõjad Itaaliaga, Flandriaga ja Aafrikaga. See süvendas ka huvi seikluskirjanduse vastu. Romaanid rändavate rüütlite seiklustest täitsid kirjandusturu. Eriti oli levinud „Amadis“.

See kirjandusliik ei rikkunud mitte ainult ühiskonna maitset, vaid ka kombeid, äratades noorsoos haiglast kujutlust, valemõistet ja väära vaadet armastusele ning naisele.

Lõpuks pööras sellele ka valitsus tähelepanu. A. 1553 keelas Karl V rüütliromaanide trükkimise ning levitamise Ameerika asumaaades ja a. 1555 nõuti samasugust keeldu ka Hispaania kohta. Viimane jäi aga kuninga poolt välja andmata.

See, mida ei suutnud teha ei seadusandlus ega rahva mõistlikuma osa arvamine, õnnestus teostada satiirikul. „Don Quijote“ hävitas rüütliromaanid igaveseks. Kuidas suutis Cervantes seda saavutada? Ta esitas oma romaanis vaese idioodi, ebatavalise inimese Don Quijote. Don Quijote on sügav mõtleja, õilsahingeline inimene, kelles peitub palju kõrgeid ning ilusaid püüdlusi. Seda ilmekamalt võis Cervantes tema kaudu näidata lugejaile tolelaegsete rüütliromaanide kahjulikku mõju lugejasse.

Rüütliromaanide järjekindel ja lakkamatu lugemine tegi selle väarika ja targa mehe hulluks.

Ta peab kõike loetut tõeks ja tunneb endas kutset saada rändavaks rüütliks. Ta võtab täielikult omaks kõik rüütlitraditsioonid. Ta seab endale samad eesmärgid nagu need kangelased, kelledest ta luges. Ta tahab aidata ja kaitsta vaevatud ja abi-

tuid. Ta jälgib peensusteni ka kõiki väliseid rüütlikombeid. Ta valmistab endale kummalise relvastuse, nimetab oma hobusekronu kõlavanimeliseks Rocinanteks, võtab endaga kannupoisina kaasa ühe talupoja Sancho Panza ja valib oma südamedaamiks ühe külatüdruku Aldonza Lorenzo, keda ta vaevalt tunnebki, kuid keda ta rüütlikombeid jälgides nimetab suursuguse nimega Dulcinea de Tobosa. Ja nii läheb ta laia maailma korda saatma kangelas tegusid auks oma väljavalitule.

Ühes oma kannupoisiga rändab ta läbi külade ja linnade, ja Don Quijote haiglane fantaasia näeb igal pool nõidu ja kurje vaime, kujutleb tuulikut hiiglaseks, võõrastemaju — ligipääsmatuks muinasjutulisteks lossideks ja aheldatud kurjategijaid — ülekohtuselt kannatavaiks inimesteks. Igal pool asub ta pikema mõtlemiseta võitlusse oma kujuteldud vastastega, ja igal pool muudab tõelikkus tema kangelas teod naeruväärseks jandiks. Ammu on möödunud keskaeg, elu on muutunud, aga Don Quijote elab edasi endiselt, uskudes, et ta on kutsutud uuesti looma kuldset ajastut. Don Quijote on nagu Amadis, kes on mitmeks sajandiks magama uinunud ja kes pole näinud feodalismi langust ega uute ühiskondlike vormide tekkimist. Ärgates ta jätkab seda, mille juures enne uinumist peatus. Ta ei märka, et ajad on muutunud, et seikluste aeg on jäädavalt mööda, et nõiad ja paharetid, kes hoidsid vangis rüütleid ja daame, on kadunud, et aeg asetab inimesele teisi ülesandeid, et vaevatud ja abituud ei kaitse enam rüütli, vaid seadus ja ühiskondlik korraldus.

Ei ole raske taibata, milleni jõudis Don Quijote. Oma kangelas tegude eest sai ta tasuks hoope ja pilget, põlgust ning kirumist nendelt, keda ta tahtis aidata, aga kellele ta oma kutsumatu abiga tõi vaid kahju.

Oma romaaniga naeruvääristas Cervantes kogu rüütlikeisust, kes oli oma aja juba ära elanud. Ei tule seepärast imestada, et see romaan andis surmahoobi rüütliromaanidele. Pärast

a. 1605, mil ilmus kuulsa romaani I osa, ei trükitud enam ühtki uut rüütliromaani. Aga vähe sellest, ka vanu romaane ei ilmunud sellest ajast päälle enam uues trükis.

Don Quijote on tõeline hispaania aadlik, kel-^{Tegelaskond} lesse on koondunud kõik rüütlivoorused. Ta on julge ja ^{ja ideed. Don} isemeelne, ta on alati valmis astuma võitlusse oma veendumuste eest kas või kogu maailma vastu, tagajärgedele mõtlemata, niisama nagu olid seda teinud tema kaasmaalased Hispaania suuruse aegadel.

Ta tunneb kaasa vaevatuile ning kannatajatele ja on alati abivalmis, kui näeb kedagi kannatavat ülekohut. Ta on fanaatiline õigusenõudja. Õigus on talle kõige olulisem. Ta teeb õigust õiguse enda pärast, arvestamata olukorda ja küsimata tagajärgedest. Talle on ükskõik, kas tema abi on üldse vajalik või mitte. Ta päästab ahelaist sunnitööle mõistetud kurjategijad, põhjendades oma tegu järgmiselt: „Kas on üldse võimalik, et kuningas tarvitab vägivalda kellegi vastu?... Minule tundub ülekohtuna, et tehakse orjadeks need, keda Jumal ja loodus on loonud vabaks.“

Rüütli põhiomaduste hulka kuulub ka armastus. Don Quijote armastus oma Dulcinea vastu on suurim ja sügavaim, mida maailmakirjandus üldse tunneb. Oma armastatu pärast jätab ta maha oma kodu ja rändab mööda maailma, et võita tema tähelepanu ja armastust. Ta sunnib igaüht tunnustama, et tema väljavalitu on kauneim naine maailmas. Ja siiski on tema armastatu vaid mõttekuju. Too maailma „puhtaim armastaja“ on loonud oma armastatu eimillestki või peagu eimillestki, mingist mälestuse raasust, ja teinud temast maailma kauneima naise.

Don Quijotes ei ole märkigi tõelisest armastusest, vaid kõik see on tema juures vaid paljas teooria, rüütlikombe orjalik jäljendamine. Temas on autor paljastanud puhthingelise armastuse ühekülgsust ja naeruväärsust.

Suur on Don Quijote viisakus. See on hispaanialikult ilukõneline ja nii paisutatud, et sageli muutub koomiliseks. Ta jääb kord võrkudesse kinni ja hakkab neid katki rebima, et läbi pääseda. Kaunis neiu aga palub teda jätta võrgud terveks ja minna ringi. Sellele vastab rüütel: „Kuigi need võrgud, mis katavad ainult väikest maa-ala, ulatuksid ümber kogu maailma, otsiksin ma uusi maailmu selleks, et mitte rikkuda neid võrke.“

Tähelepandav on Don Quijote mõistuse teravus: kõigis hullusteski on tal taipavust, analüüsivõimet. Ja otse hämmastav on see elutarkus, mis avaldub tema kõnedes. Tuletatagu siin näit. meelde neid rikkalikke ja kasulikke õpetusi, mida ta annab Sanchole, enne kui see asub saarevalitseja kohale (lk. 167).

Oma kangelastööde eest ei oota Don Quijote muud tasu kui kuulsust ja surematut nime. Selle kõrval kahvatuvad tema mõtteis kõik ainelised hüved.

Don Quijote on idealist, kes tahab parandada maailma ja kaotada elust igasuguse ülekohtu. Ja ta usubki, et ta võib seda kergesti teha. Ta näeb oma matkal palju hääd, kaunist ning õilsat.

Ja kuigi ta kohtab ka palju alatust, rumalust ning paha, on ta sel määral oma ideaalide paelus, et ta kõike seda, mis ei ole kooskõlas tema ideaalidega, peab nõidade sepitsuseks. Aga just see idealistlik põikpäisus, mis ei näe elu varjukülgi, toob talle raskeid kokkupõrkeid tõelise eluga ja tõendab meile, et idealismist üksi maailmas ei piisa, vaid et on tarvis ka praktilist elutundmist, et osata oma häid kavatsusi ja mõtteid rakendada. Don Quijote on tegelikus elus nagu pilvist kukkunu, abitu ning rumal, kelle üle võib naerda isegi väike laps.

Kõigist häadest iseloomu-joontest hoolimata ei suuda ta tegelikus elus korda saata midagi hääd. Kõik nurjub tema kätes. Abi, mida ta annab, tegu, mida ta teeb, muutub kannatuseks.

Väike sulaspoiss, kelle ta „päästab“ karmi peremehe käest, saab pärast tema lahkumist kaks korda julmemini peksa, nii et ta pärast, uuesti kohates oma päästjat, viimast palub, et see mitte kunagi enam ei segaks end tema ja peremehe vahelistesse asjadesse. Hääteo all, mida ta osutas sunnitöölise vastu, päästes nad ahelaist, kannatab kõigepäält tema ise. Samad sunnitöölised, pääsenud vabaks ahelaist, peksavad kõigepäält läbi oma häategija mingi tühise sõnavahetuse pärast ja varastavad ära Sancho Panza eesli, enne kui nad lähevad laiali maailma tegema uusi kuritöid. Maailm on tänamatu ja nii paheline, et osutub võimatuks või väga raskeks selle parandamine ja ülekohtu kaotamine. Selles aga peitubki Don Quijote suurus, et ta kõigest hoolimata on kõigutamatu oma maailmaparanduse-usus.

Don Quijote, seistes nagu väljaspool tegelikku elu, halvustab kõiki neid materiaalseid hüvesid, mida see elu inimesele pakub. Sellest kõigest nagu kõrgemal seistes võib ta seda vabamalt anduda oma ideele. Ta loobub kõigest; ta ei hooli kehalistest kannatustest, näljast ega teistest puudustest. Ta ütleb Sanchole pärast seda, kui nad lahkusid suurepärasest hertsogi-lossist:

„Vabadus, Sancho, on õilsaim kingitus, mille taevas on inimesele andnud. Sellega ei ole võrreldavad ei need varandused, mis peituvad maapõues, ega need aarded, mida kätkeb meresüli. Vabaduse eest peab inimene julgema panna kaalule oma elu; orjus seevastu on suurim õnnetus inimesele. Ma räägin sulle seda, Sancho, sellepärast, et sa nägid seda uhkust ning küllust, mida me kasutasime tolles lossis. Keset noid küllusekoorma all ägavaid vaagnaid tundus mulle, et ma kannatan nälga, sellepärast ei võinud ma neid toite kasutada nii nagu sel juhul, kui nad oleksid kuulunud minule. Kohustus tänada selle eest, mida saad, röövib sinult nagu vabaduse. Õnnelik on üksnes see, kellele

taevas annab tüki leiba, mille eest ta peab tänama ainuüksi taevast ja mitte kedagi teist.“

See on kõrgeim eluvaade, mis moodustab Don Quijote iseloomu õilsama osa.

Elu vaatleb ta sageli surma kõikeühtlustavast vaatepunktist. Ta ütleb kord oma kannupoisile: „Samuti nagu näitemängus, on ka maailmas ja elu näitelaval, kus ühed näitlevad keisreid, teised paavste, ühe sõnaga kõiki neid isikuid, kes esinevad näidendis; aga kui see on lõppenud, s. o. kui elu on otsas, siis röövib surm kõigilt tegelastelt nende riided, mis eraldasid neid üksteisest, ja hauas on kõik täiesti samasugused.“

Niisugune on Don Quijote, mineviku ideaalidest pimestatud fantast, kelle elutraagika seisneb õige realiteeditunde puudumises, kuid kes sellest hoolimata on suur ja õilis ning oma humaansuses arusaadav ja südameomane kõigile rahvaile, sellest hoolimata et ta oli hispaanlane.

Sancho Panza

Kui Don Quijote esindab hispaania rahva üht poolt, selle rüütlimeelsust, siis tema kannupoisis Sancho Panzas on leidnud kehastust hispaania rahva iseloomu teine pool — talupoeg kõigi selle vooruste ning pahedega. Sancho Panza on antipood Don Quijotele. Tema praktiline, veidi lihtsameelne mõistus hajutab ikka ja jälle oma isanda fantaasiaid. Temas leiame ühelt poolt ühinenuina iseloomujooned, mis kuuluvad rahvamassi halbade omaduste hulka, nagu laiskus, mõttekitsus, argus, omakasupüüdlikkus, auahnus, teiselt poolt taas avaldub temas ka häid iseloomujooni nagu usklikkus, rõõmsameelsus, hellus ja enne kõike praktiline elutarkus ja sisemise arengu eeldusi. Temas peitub palju looduslapse tundelisust ja häätahtlikkust. Ta nutab ühes kurvastajatega ja naerab ühes rõõmustajatega. Ta armastab loodust ja loomi; otse liigutav on ta suhe oma eesliga. Ka peab mainima ta suurt kalduvust k o n e -

k u s e l e. Ta ei saa silmapilkugi vait olla. Sõnad voolavad tal suust. Ta tunneb palju rahva kõnekäände ja neid kasutab ta igal sobival ja ebasobival kohal.

Ta ütleb ise: „Mul on enam kõnekäände kui piiblis, ja kui ma kõnelen, koguneb neid korraga nii palju suhu, et riid nende vahel lahti läheb, sest igaüks tahab esimene olla. Keel noppab siis, mis juhtub ligemal olema, küsimata, kas see kohane on või mitte. Aga ma püüan edaspidi tarvitada ainult seesuguseid vanasõnu, mis on minu ameti tähtsuse kohased. Täna tehtud, on homme hooletu, ja kes püüab kõigest väest, saab üle igast mäest, aga inime-
mene õpib, kuni ta elab.“

Tähelepanдав on Sancho h u u m o r i m e e l. Seda leiame tema jutustustes; ta oskab valetada ja petta, ta teeb oma isanda kulul nalja, enamasti siiski üsna süütul kujul. „Tõsi on,“ ütleb ta, „et mina olen omajagu riukamees, kuid kõike seda varjab ja peidab minu hädus ja sõbralikkus.“

Romaani algul ei tunne Sancho oma isanda vastu veel mingit armastust. Ta rõõmustab Don Quijote kangelastegude üle vaid siis, kui need toovad mingit materiaalset kasu, ja kirub neid, kui need ei too midagi muud kui võitlust. Ta on materialist ega unista kogu aeg millestki muust kui saarevalitseja kohast, mille on talle lubanud Don Quijote. Sancho laidab oma isanda iga sammu. Vastuolu unistuse ja tegeliku elu vahel ei väljendu luge-
jale kuskil nii ilmekalt kui Sancho kõnelustes, kus autor on geniaalselt osanud ühendada arenematu mõistuse lihtsameelsust rahvaliku elutarkuse sähvatustega.

Aga aja jooksul muutub Sancho suhtumine oma pere-
mehesse. Materiaalsete huvide vahelt tungib üha enam esile tuline poolehoid ja osavõtt hullumeelse rüütli vastu, ja varsti hakkab Sancho oma peremeest armastama. Ta hakkab teda kiitma ta kuldse südame pärast. See kiindumus muutub lõpuks nii suu-
seks, et ta tahab pigem loobuda saare valitsemisest kui murda

truudust oma peremehe vastu. Veelgi liigutavam on episood, kus Sancho oma peremehelt nõuab teenistuse eest tasu. Don Quijote tuline kõne aga äratab Sanchos paremad tundmused ja oma sõnu kahetsedes palub ta oma isandat unustada tema nõuded ja tahab edaspidigi jagada temaga rõõme ja muresid.

Suurim muutus Sancho iseloomus paljastub saare valitsemise loos. Sancho unistused kubernerikohast kutsuvad teose algul lugejas esile vaid muige. Ainult paljas mõte sellele tekitab meie kujutluses rea koomilisi situatsioone. Lugeja imestus ületab aga igasugused piirid, kui uskumatu saab tõsiasjaks, ja Sancho, saanud saarevalitsejaks, ei üllata meid mitte ainult sellega, et ei tee rumalusi, vaid, vastupidi, avaldab valitsemisel suurt õiglustunnet ja administratiivset osavust. Ta võidab meie täieliku poolehoiu, kui ta saarevalitseja kohalt lahkudes lausub hertsogile: „Paljalt tulin ma saarele ja paljalt ma siit ka lahkun. Kas ma hästi või halvasti valitsesin, seda ütlevad teised, kes nägid mu valitsemist.“

Sancho Panza on oma matka kestel kogunud palju elutarkust. Ta on nagu ümber sündinud. Nagu Don Quijote, nii ei hooli Sanchogi teose lõpus enam palju materiaalseist hüvedest. Ta on omaks võtnud selle kõrgema eluvaate, mida leidsime Don Quijote juures. Kerge südamega loobub ta saare valitsemisest.

Kord, pärast unenäolist matka puuhobuse seljas läbi avaruste, filosoferib ta omamoodi: „Kui mina olin laskumas alla taevast ja kui ma säält kõrgelt tipult vaatasin maailma ja nägin, kui väike see on, on mu enne nii suur igatsus saada kuberneriks palju väiksemaks jäänud. Sest mis on väärt valitseda sinepiiva üle või mis au on olla käskijaks poolele tosinale inimesele, kes ei ole suuremad kui pähkliid, sest minu arvestuse järgi neid ei olnud rohkem kogu maapinnal?“ Selliseid kõigest naiivsusest hoolimata sügavaid lausungeid kohtame Sanchol mujalgi. Näit. mõttetera inimelust: „Kui meil tuleb lahkuda sellest maailmast,

kui meid peidetakse maapõue, siis rändab vürst samasugust viletsat teed mööda kui tööline, ja paavsti surnukeha mahub niisama suurele maa-alale kui köstri oma, kuigi esimene on palju suurem härra.“

Sellisele avarale äratundmisele jõuab Sancho oma õilsa hingelise isanda mõjul.

Don Quijote ja Sancho Panza on kontrastsed kujud ja täien-
davad teineteist nii hingeliselt kui ka kehaliselt. Mida ühel ^{Don Quijote ja Sancho Panza} vajaka on, seda leidub teisel. Nad aimavad nagu vaistlikult, et nad vajavad teineteist ja et kahekesi tegutsedes on kummalgi kergem. Don Quijote vajab oma kannupoisi praktilist talupojamõistust, iseloomu otsekohesust ja lapselikku avameelsust. Sancho omakorda vajab oma isanda hädust ning idealismi. Don Quijote usub ja oma siira vaimustusega kisub ta kaasa ka kahtleva Sancho. Don Quijote näitab kätte tee, mida mööda tuleb minna, Sancho hoolitseb aga selle eest, et nad käies ei komistaks igapäevaste takistuste ning tõkete vastu. Ja nii teineteist toetades nad siis rändavad üheskoos läbi elu viljatute kiltmaade ja kasteste orgude, aeg-ajalt hetkeks peatudes sõbralikes võõraste majus, kasvavad teineteisega ühte, nii et nad kõrvaltvaatajaile paistavad olevat nagu „sama vormi järgi valatud“.

Teised tegelased teoses on kõik kõrvalise või episoodilise ^{Teised tegelased} tähtsusega. Nad ilmuvad ja kaovad kiiresti ega oma kandvat osa faabula arengus. Siiski on veel nagu kaks tegelast, kes rändlevad härrastega paigast paika ja kannatavad nendega koos kõiki valu-
sid ja rõõmusid. Need on Don Quijote ratsu Rocinante ja Sancho Panza eesel, otsekui paroodilised animaalsed võrdkujud oma isandaist, kelledega nende saatus on seotud. Need on kuulsad kirjanduslikud ratsud, veel kuulsamate ratsanikkudega. Lõpuks ei saa mainimata jätta ka kuigi olematut, siiski tähtsat tegelast. See on Don Quijote idealiseeritud fantaasiakuju, südamedaam

Dulcinea, kelle hurmav kujutelm tiivustab Don Quijote kangelas-tegusid.

Komposit-
sioonist ja
stiilist

Don Quijote on paroodiline seiklusromaan. Nagu kõigi selleaegsete karjaste- ja rüütliromaanide, nii on ka selle ülesehitus võrdlemisi lõtv selles mõttes, et eri episoodide vahel puudub sügavam kausaalne side ja et selle raamidesse on mahutatud palju kõrvaljutustusi, isegi terveid novelle. Jutustuse lõng jookseb peatudes läbi mitmesuguste ja vahelduvate seikluste, ilma et see moodustaks neist mingit nähtavat psühholoogilist tervikut.

Pääsõlmituse tekitab rüütliromaanide lugemine, lahenduse Don Quijote haigestumine, vaimne tervenemine ja surm. Vahepäälsed episoodid on novellilaadsed — oma eri sõlmitustega, tõusudega ja lahendustega. Üldine pidev dramaatiline tõus kogu romaanis peagu puudub — seiklused on peagu niisama põnevad, asetades heeroose elu sagedasse surmasaamise võimalusse. Õigupoolest on teos seega väga ligidal raamnovellistikale. Aga siiski on tegevus nii võimsalt koondatud päätegelaste ümber ja viimaste olemus on määratud nii suure sisemise nägemisjõuga, et nad tõmbavad endaga kaasa kõik romaani loendamatud kõrvaltegelased.

Põhiolukord ja põhisuund romaanis jäävad samaks ja see seob romaani eri episoodid ühiseks tervikuks.

Don Quijote surma kirjeldus ei ole psühholoogilisest vaatekohast päris õnnelik ega rahulda lugejat esteetiliseltki. Kirjanik laseb Don Quijote mõistusel selgeneda ja kangelasel maha salata enda ja oma mineviku: romaani päätegelane ei taha nimelt olla enam Don Quijote Manchast, kes seikles mööda maad, võideldes tuulikutega ja lambakarjadega, vaid ta tahab olla tagasihoidlik „Hää Alonzo Quijada“, kes sureb, nagu see õigele katooliklasele omane, pärast seda, kui on teinud testamendi ja võtnud püha sakramenti. Lugeja peab sellist lõppu konventsionaalseks hädaabinõuks ja ühineb vaikselt selle arvamusega, mis kirjanik laseb lausuda Don Antoniol: „Oh, isand! Jumal andku teile

andeks see ülekohus, mida olete teinud kogu maailmale, kui olete tahtnud teha hullu jälle targaks. Kas te ei märka, et see kasu, mida Don Quijote võib tuua targana, kunagi ei kaalu üles seda hädä, mida ta toob meile hulluna?“

Stiililt on „Don Quijote“ õige mitmekesine. Siin leidub paisutatud ilukõnet, nagu näit. Don Quijote kõned, leidub aga ka igapäevast lobisemist ja rahvakeelt. (Vrd. Don Quijote ja Sancho Panza kõnesid.)

Teoses esineb üksikasjadeni ulatuvat kirjeldust, esineb aga ka lühisõnalisust. Tähelepanndav on see seik, et kõike, mis puutub inimesse, tema elamusse, riietusse ja tegevusse, on kujutatud äärmise täpsusega, kuna loodusekirjeldusi selle sõna tõelises tähenduses peagu ei olegi. Autor nimetab vaid koha, kus viibitakse, aga ei kirjelda seda.

„Don Quijote“ on humoristlik teos. Cervantes pilkab oma teoses aadlike vaimuvaesust, pappide sallimatust, seltskonnannaiste tagaselja-rääkimist, ametimeeste erapoolikust, sõjameeste kelklemist, võõrastemaja peremeeste ahnust, muulijajate toorust, arstide rumalust jne. Kuid Cervantes ei lähe liiale, ta ei tauni üksikjuhtumite põhjal kogu ühiskonda.

Cervantese pilge pole terav ega kibe, vaid häätahtlik, kõikemõistev, lepitav. Kirjanik on jõudnud kõrgemale kõigest väikesest ja väiklasest, mida esineb elus. Ta on inimkonna lahti koorinud kõigist valeehteist ja vaadanud teda sellisena, nagu see on; ta on murelikult muhelnud selle nõrkuste üle, aga ta on ka tunnustanud selle püüdmiste ja igatsuste kaunidust. „Kõige inimliku piiratuduse, kõige kaduvuse äratundmine on nagu see must muld, millest on puhkenud esile huumori kuldsed õied“¹⁾.

1) V. Tarkiainen, Cervantes.

3. LÖPPVAATLUSI.

Cervantes seisab meie ees valgustatud renessansi-inimesena, mitte küll nii mitmekülgsena kui Shakespeare ega nii ülepulbitsevana kui Rabelais; kuid maailmu hõlmava hiiglasena mõõdab ta inimhinge kõrgusi ja sügavusi. Ta säilitab kunstnikunagi rahvusliku värvingu: majesteetliku suurejoonelisuse ja ülla vääriskuse, hispaania *grandeza*.

„Don Quijote“ on humoristlik kokkuvõte elust, suurest ja väikesest, kõrgest ja madalast, traagilisest ja koomilisest; see on sisemise tasakaalu saavutanud kirjaniku loodud epopöa, milles paljastub autori suur inimestetundmine, vägev fantaasia, mõttesuurus, hingeerkus ja sügav sallivus.

„Don Quijote“ on üldinimlik kujutus ideaalse ja materiaalse vastuoludest elus, inimloomuse suuruselt ja piiratuselt. „Kirjanik kaalub siin elu väärtusi vaikse asjalikkusega ja kogub selle üksikjuhtumid ilusaks tervikuks, milles sellised omadused nagu kangelasmeel, ebaisekus ja endaohverdamine paistavad koomilises valguses, nagu toores materiaalsuski“¹⁾. Tundub, nagu oleksid kõik inimlikud nõrkused ja hääd jooned koondunud kahte isikusse, Don Quijotesse ja Sancho Panzasse, rüütlistse ja kannupoisise. Don Quijote ja Sancho Panza kehastavad inimelu kahte pääomadust, idealismi ja materialismi, ja on sellistena aastasadadeks jäänud püsima maailmakirjandusse.

„Don Quijotel“ on olnud suur mõju Euroopa kirjandusse. See teos on tõlgitud kõigisse maailma kultuurkeeltesse ja siit on saanud äratust paljud suured kirjanikud, nagu näit. Victor Hugo, Flaubert, Daudet, Swift, Walter Scott, Thackeray, Dickens, Swinburne, Schiller, Grillparzer, Heine, Puškin, Gogol, Gontšarov, Aleksis Kivi jt.

¹⁾ V. T a r k i a i n e n, Don Quijote.

1. Millises eas kirjutas Cervantes oma pääteose?
2. Missugune oli sel korral tema elujärg?
3. Kas leidub teoses Cervantese eluloolisi sugemeid? Milliseid?
4. Mis on rüütliriimaanid ja missugust mõju nad avaldasid?
5. Formuleerida „Don Quijote“ teema!
6. Kus on „Don Quijote“ tähtsamad tegevuspaigad?
7. Missugune on romaani aine ja tegevusajastu?
8. Kuidas põhjendatakse tegevust?
9. Missuguseid vabamotiive leidub teoses?
10. Kuidas saavutatakse huumorit? Mis on tragikoomika?
11. Otsida saladuste seadeldise elemente!
12. Leida kontraste!
13. Kas romaani lõpp rahuldab lugejat?
14. Loetella kõrvaltegelasi ja jälgida nende ülesandeid!
15. Kes võtavad tegevusest osa?
16. Missugune on autori maailmavaade?
17. Missuguste mõjustuste järgi on tunda „Don Quijotes“?
18. Leida Don Quijote kui inimese tähtsamad voorused!
19. „Don Quijote“ ja keskaja maailmavaade; mille poolest ta erineb sellest?
20. Mispärast on „Don Quijote“ saanud nii kuulsaks?
21. Leida Don Quijote sugulastüüpe eesti ja väliskirjanduses!

III. SENTIMENTALISM JA ROMANTISM.

Nagu eespool mainitud, valitses Euroopa kirjanduses XIX saj. esimesel poolel romantism. Selle võidulepääsu valmistas ette sentimentalism, mille häll on Inglismaal. Sää! tekkis XVIII saj. moraliseeriv, ülimal määral kaastundele kehutav ja religioosse värvinguga kirjandus, mis varsti levis ka mandrile ja sää! vaimustusega vastu võeti. Esimene sellelaadne teos oli juba Daniel Defoe „Robinson Crusoe“ (1719, e. k. lüh. 1919, ka varem), kus ürgloodusse sattunud noormehel lastakse läbi elada kultuuriarengu kõik astmed: kolija, karjapidaja, põlduri oma. See raamat sai kuulsaks ja on veel praegugi noorsoo lem-

miklektüüriks. Seda peeti loodusele ülistavaks ja Rousseau'gi jagas sellele kiitust. Kirjanduses avaldas see liigutav ja pisarakuüllane lugu sõnakuulmatust ja selle eest kannatavast noormehest tugevat mõju.

Tüübiline ja kooliloov sentimentalist oli S a m u e l R i c h a r d s o n (1689—1761), nn. p e r e k o n n a r o m a a n i isa, oma kolme tähtsama kirjavormilise romaaniga. Need on: „Pamela“, „Clarissa Harlowe“ ja „Sir Charles Grandisson“, puhtmoraliseerivad teosed, kus ülistatakse voorust ja taunitakse pahelisust, täis pisaratevalamisi ja ülitundelisust. Neil oli hiilgav menu mandrilgi. Sentimentalist oli ka teine, noorem inglane O l i v e r G o l d s m i t h, kelle pääteost „Wakefieldi kirikuõpetaja“ (e. k. 1931) Goethegi väga hindas selle põnevuse, huvitavate karakterite, kõlbelisuse ja idüllilisuse tõttu. See romaan sai eeskujuks XIX sajandi kodanlikule moraliseerivale romaanile ja jutustusele, mis oli sajandi esimesel poolel ja keskel väga viljakas, seda ka meie kodumaal (Jeenoveva-ajastu). Sentimentaalset kirjandust iseloomustavad kokkuvõttes järgmised jooned: morali-
seeriv sisu ja õnnelik lõpp (vorus võidab), usk-
likkus ja vagadus, ülitundelisus koos pisaratevooluga ja sündmustiku üsna rohke looduslik
taust.

Romantism on sentimentalismiga ligidalt sugulane. Kirjanduskooliline nähtus oli see juba XVIII saj. lõpul ja tähendas kirjandust, kus ülistatakse esmajoones t u n d m u s i. Aga juba enne seda oli paljudes maades ilmunud tundmuslikke teoseid, mis ei pääsenud ometi veel üldmaksvale ja suunda-andvale kohale.

Tundmusliku kirjanduse läte on Inglismaa, kus sentimentalismi kõrval tekkis varakult ka tundelüürika. Selle esimeseks üldeuroopaliselt tunnustatud esindajaks oli E d w a r d Y o u n g

(1685—1763), kelle sulest 1742—1745 ilmus eleegiline lauludekogu „Öömõtted“, milles esineb romantika tüübilisi algeid öö, surma, haa jne. motiivide näol. Väga suuresti mõjutas romantilise vaimu levimist Macphersoni „Ossiani-laulude“ ilmumine a. 1760—1765. Samas algas ka rahvaluule kogumine ja selle elementide tungimine kunstluulesse. Nii oli inglise kirjan-duses romantiline meeleolu maksev juba XVIII saj. keskel, jää-des esialgu siiski enamvähem kohalikuks nähtuseks.

Kirjandusliku liikumise üldtuntuks ja maksvaks muutmi-seks on aga vaja geniaalse mõtleja mõjustust, kes looks sellele maailmavaatelise põhialuse ja annaks oma nimega kuulsuse. Sel-leks sai siin prantsuse suurmõtleja **Jean Jacques Rousseau** (1712—1778), ratsionalistliku maailmavaate suurim vastane. Tema veendumused olid sellele risti vastukäivad: kultuur rikub inimest, inimene on loomult hää; pöördugem tagasi loodusse ja andkem loodusele tagasi ürgsed õigused; külm mõistus pole kunagi korda saatnud midagi kaunist; ilus ja hää põlvneb tundeelust jm. Veel väärivad mär-gitsemist Rousseau mõtted vabadusest, mis järgneb põhi-vaatest, et looduses on kõik loomult hää, ja loomulikust ning individuaalsest kasvatuses. Oma tundefilosoofilisi ja muid põhimõtteid rakendas ta ka ilukirjanduse teenistusse kuulsas romaanis „Uus Heloise“ (1761), mis on kirjutatud osalt Richardsoni suurte romaanide eeskujul. Ühes ülaltoodud maa-ilmavaatelist elementidega oli selles uut — võrreldes klassitsis-miga — päämiselt järgmist: 1) tundmuse prioriteet — loomulik tundmus on kirj, mis on tormlev ja kõike unus-tama panev, 2) sellepärast võivad teineteisesse armuda ka noored eri seisustest, 3) abiellutruudus ja voorus on tõstetud ausse, kuna klassitsism selle üle sageli nalja heitis; 4) esineb loomulik, inimekää poolt korraldamatu loodus.

Rousseau põhimõtteil kirjutas tema vanapõlve sõber

Saint-Pierre kuulsaks saanud romaani „Paul ja Virginia“ (1788, e. k. 1933). Rousseau avaldas suuremat mõju välismaal, esmajoones Saksas. Sääli oldi vaimustuses ka inglise vastava-laadilisest kirjandusest, nii et XVIII saj. lõpul astub saksa kir-janduses esile juba romantism koolina. Kõigepäält kirjutas 13 aastat pärast „Uue Heloise“i“ ilmumist sama raamatu mõjus-tusel **Goethe** oma „Noore Wertheri kannatused“ (e. k. 1926), mil oli suur menu.

Goethe oli Rousseau põhimõtete esimene istutaja saksa kir-jandusse; ühtlasi esitas ta salapärase rahutuse ja süngete eel-aimuste poeesiat, mis romantikale hiljem iseloomulikuks sai. Samu elemente, esmajoones aga vabaduse motiivi, esitab **Schilleri** draama „Röövlid“ (e. k. 1903 ja 1924). Romantikute kooli pioneerid olid Wackenroder ja Tieck. Esimese kirjaniku teose „Kunstiarmastaja munga pihtimused“ ilmumine a. 1797 on romantismi tõeliseks alguseks Saksamaal. Tieck aren-das edasi oma noorelt surnud sõbra ideid. Saksa romantikute loosungeiks said: kunstijumaldamine, tung lõp-matusse, usk, loodus, rahvustunne, protest antiikse kultuuri ülehindamise vastu, vaba-dus kunstis ja individualism ning idealism vastavate saksa filosoofide mõjul. Nende teoreetikuiks said ven-nad August Wilhelm ja Friedrich Schlegel, hiljem Schleier-macher ja Schelling. 1799. a. ilmus Schlegeli „Lucinde“ ja samal aastal ka Novalise (Hardenberg) „Heinrich von Of-terdingen“, mida peetakse saksa romantismi parimaks luule-teoseks. A. 1800 kirjutas Tieck oma parima tragöödia „Püha Jeenoveva elu ja surm“. Võib veel mainida Jean Paul Richter'it († 1835), kes oli ka romantikuile väga lähedal. Ernst Theodor Amadeus Hoffmann esindab saksa fantastilise proosa haritippu. Tema teosed sisaldavad hirmu, õudust ja fantastikat (tähtsamad neist on „Kuradi elik-

siirid“ [e. k. 1923—1924 jne.] ja „Öövembud“). Nii oli romantism saksa kirjanduses läbi löönud juba XIX saj. algul, võttes endale iseloomuliku saksalise värvingu, mida tähistavad: kuuvalguse-romantika, müstitsism, rüütliajastu ülistus ja dekoratiivne elukäsitus — elu on muinasjutt.

Teisiti oli lugu Prantsusmaal. Sää! ollakse konservatiivsemad, klassitsism on visa taanduma. Päälegi nõudsid rahvalt tähelepanu ja pingutusi revolutsioon ja heroiline Napoleoni ajastu. Viimane vapustas Euroopat, aga aetas rahvad ka üksteisega tihedamasse läbikäimisse. Ka Prantsusmaale tungis nüüd suuremal määral välismõjusid, eriti kirjanike-emigrantide kaudu, kes võõrsil elades omandasid teadmisi naaberrahvaste kultuuri-listest saavutustest ja tutvustasid hiljem nendega ka kaasmaa-lasi. Nende kaudu pääses ka inglise ja saksa kirjandus prantslastele lähemale. Sellised teiste maade kirjanduse, eriti saksa romantismi tutvustajad prantsuse kirjanikud olid Chateaubriand, Madame de Staël ja Nodier, romantikud enne suurt romantismi. Esmajoones olid nad aga siiski Rousseau õpilased. Teiste seast kerkib kõige rohkem esile Chateaubriand, kelle „Atala“ ilmumine a. 1801 oli esimene tähtis löök klassitsismi veendumustele. Prantsuse romantism lööb imesteldava kirjanduse-na õitsele XIX saj. esimesel poolel. Selleks tuleb aga enne lüüa suuri lahinguid, milledest romantikud väljuvad hiilgavate võit-jatena oma suurjuhi **Victor Hugo** (1802—1885) eestvõttel.

See võitlejaskond oli ka omasugune — need olid noored, revolutsiooni ja Napoleoni kangelasisade pojad, sündinud kahuri-mürina saatel, kuulnud hiilgavaist Napoleoni-päevist, kuid ase-tatud nüüd halli ja väikekodanlikku kaasaega. Nende unistused lendlesid seepärast kõige toreda, hiilgava, värvika, müstilise, suure ja kirgliku poole. Seda võis pakkuda leviv romantika. Ja sellest haarati kinni haruldase entusiasmiga. Nii nagu nende isad olid ohverdanud elu ja verd loetlematuil lahinguväljadel, vaimus-

tuses oma isamaa ja suure juhi nimest, samase ennastsalgavusega anduti nüüd kirjandusele. Imesteldi Scott'i, Byron'it, Goethe't, enne kõike aga vanameister C h a t e a u b r i a n d'i. Kogu kunstielu lõi õitsele ja selle teostajad austasid üksteist, astusid ühendusse otsekui sugulased või vandeseltslased ja moodustasid koolkonna. Kunagi pole maailma ajaloos vaimustus kunstidest olnud nii suur kui 1830. aastate prantsuse noorpõlves. Nende lahing poeesia vabastamiseks klassitsismi kütkeist algas rünnakuks selle igivanale ja kindlamale kantsile — tragöödiale. Sellekohased põhilaused püstitas V. Hugo oma näidendi „Cromwell“ eessõnas, nõudes koha- ja ajaühtsuse kaotamist, ülistades i n e t u ja õ u d s e i l u, t õ d e, l o o d u s t ja õ i g l u s t ning propageerides k o n t r a s t e. Võitlus algas a. 1830 kuulsal „H e r n a n i“ esietendusel ja kestis järgnevatel kümnel ja kümnel etendustel, lõppedes romantikute täieliku võiduga. Ja kui a. 1636 „Cid“ oli toonud Corneille'le kuulsuse ja saanud klassitsismi avateoseks, siis nüüd, kaks sajandit hiljem, Hugo purustas selle samalaadse ja -ainelise näidendiga, mis sai temagi kuulsuse aluseks ja võidutseva romantika tähistoseks.

Nii oli saabunud prantsuse kõrgromantika, mida pääle juhi V. Hugo esindavad lüürikud A l f r e d d e V i g n y (1797—1863), A l f r e d d e M u s s e t (1810—1857), kes oli romantismi suurimaid poeete, väga maaliline T h é o p h i l e G a u t i e r (1811—1872), S a i n t - B e u v e, samuti aga Hugo vääriline kaasvõitleja ja sõber A l p h o n s e d e L a m a r t i n e (1790—1869), kelle tähtsamad teosed on luuletuskogu „Mõttis-
kelud“, poem „Jocelyn“ jt. Eesti keeles on talt ilmunud jutustus „Graziella“ (1922).

I n g l i s m a a l romantikute koolilist rühmitust polnud, aga sealgi valitses XIX saj. algul samane vaim. Pärismantismi tähtsamad esindajad olid: väga loetav romanist W a l t e r S c o t t (1771—1832), keskaja rüütliajastu ülistaja. Tema arvu-

kaist teoseist on eesti keelde tõlgitud: „Ivanhoe“ (1926), „Klooster“ (1930) ja „Talisman“ (1932).

Tüübilised ja huvitavad romantikud olid aga kõigepäält **Byron** (1788—1824), **Shelley** (1792—1821) ja **Keats** (1795—1820).

Byroni kuulus *melanhoolia* („maailmavalu“), mille juured on pärit küll Chateaubriand'ilt ja mujalt, levis kogu Euroopa kirjanduses ja muutus nn. „sajandi tõveks“. See avaldus kultuuripõlguses à la Rousseau, elupõlguses üldse ja põgenemises loodusse. Melanhoolikut piinab teostamatu tung kõrguste poole, kurbus ja meeleheide, mis on otsekui saatuse needus. Byroni pääteosed on: poem „Child Harold“ (e. k. osaliselt „Looming“ 1924 jne.), tragöödiad „Manfred“ ja „Kain“ (e. k. osal. 1924) ning lõpuks menukas romaan stantsides „Don Juan“ (e. k. osal. 1934). Shelleyl esineb päälle teiste romantismile omaste motiivide võimukalt vabadusmotiiv. Teoseid: poem „Lahtineeditud Prometheus“ ja tragöödia „Cenci“. Vene romantikuist on algupärasemad **Puškín** ja **Lermontov** (XIX saj. algul).

Jõudnud lõpule lühikese ülevaatega tähtsamate maade romantilisest kirjandusest, peame kokkuvõtlikult meeles selle voolu pätunnused:

1. Tundeelu rõhutamine.

2. Subjektivism ja individualism. Tähtis on kirjaniku isiklik mulje elust, mitte objektiivne elu ise. Ülistatakse suuri isiksusi.

3. Idealism ja fantaasia valitsemine. Tegelik elu ei olnud kooskõlas romantikute unistustega. Sellepärast — tung kaugusesse ajas ja ruumis, minevikku ja eksootikasse. Säälsel elu on võimalik esitada dekoratiivselt.

4. Vabaduseülistus nii ellusuhtumises kui teoseis,

loomingulise printsiibina. Ei tunnustata karme reegleid kunsti-loomingus.

5. Melanhoolia — tume, masendav ja arusaamatu kurbus. Tung kõrgustesse ja põlgus kaasaegse elu vastu.

6. Looduseülistus — eriti harrastatakse eksootilise ja ürglooduse kirjeldusi.

7. Usklikkus — romantikud on usumüstikud, nad näevad selles poeesiat ja ilu, kuna see on tundeala.

8. Teoste kurb ja pettumuslik lõpp.

Keelestiili tõi romantism vabadust ja liikumist, sõnavaras olid tooniandvamad salapärased, ilusad ja tundelised sõnad.

Kui hinnata romantismi üldisi kirjanduslikke teeneid, siis ei ole need väikesed. Ta täiendas klassilise maailmavaate ühekülg-sust, rikastas kirjandusmaailma hulga uut laadi teostega, äratas huvi kauge ja vana vastu, põhjustades seega ka huvi tekkimist ajaloo vastu ja kutsudes ellu uue teaduse — rahvaluuleteaduse.

Esteetiliselt juhtiv põhilause: ilus on kõik tunde-line.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Sentimentalismi ja romantismi valitsusaeg.
2. Võrrelda esimest kirjanduslaadi teisega!
3. Nimetada sentimentaalseid teoseid meie kirjanduses!
4. Nimetada romantilisi teoseid meie kirjanduses!
5. Kummad on ilusamad?
6. Pidada meeles maailmakirjanduse tähtsamad sentimentaalsed teosed!
7. Pidada meeles maailmakirjanduse tähtsamad romantilised teosed!
8. Jälgida melanhoolia sündi ja levingut kirjanduses!
9. Mispärast pöördusid romantikud ainete otsingul keskaega?
10. Kuidas hakkas arenema rahvaluuleteadus?
11. Milles on saksa ja prantsuse romantika pää erinevus?
12. Missugune rahvas on sellesse voolu jätnud nimekamaid kirjanikke?
13. Mis põhjustas romantismi vaibumise?
14. Romantismi tähtsuse hinnang.

IV. VICTOR HUGO JA TEMA „JUMALAEMA KIRIK PARIISIS“.

1. LÜHIKE ÜLEVAADE V. HUGO ELUST JA KIRJANDUSLIKUST LOOMINGUST.

V. Hugo elulugu on tormikas ja suurejoonelisem kuningate omast. Sündinud 1802. a. Besançonis, möödus ta noorpõlv sõdade tähe all, mis sundisid perekonda reisima ühest kohast teise. Tulevase prantsuse romantikute juhi isa oli nimelt Napoleoni armee ohvitser ja kogenud sõjakaru, kes tõusis varsti kindraliks. Ema oli aga kodanikutütar ja vana kuningakoja pooldaja. Varasemas nooruses oli kirjaniku tervis nõrk, ta oli perekonnas noorim poeg ja vajas erilist hoolitsust. Sellel oma esimesel õppeajal liigub Hugo Itaalia ja Hispaania romantilises õhkkonnas. Napoleoni languse järel läheb Hugo'de abielupaar lahku, kusjuures poeg jääb ema hoolde. Isa abiellub teist korda.

Victor kasvab nüüd rojalistlikus ja Napoleoni-vas-tases õhkkonnas. Alles pärast ema surma (1821) pääsevad talle ligi ka teissugused mõjustused. Oma isaga oli tal vahekord sündamlik kuni selle surmani (1828), mis ajast poeg hakkas teda eriti idealiseerima ja muutus ühtlasi Napoleoni mõni-tajast selle vaimustatud kummardajaks.

Hugo sai hää hariduse, olles ise andekas õppiija. Juba õige varakult algas ka ta kirjanduslik tegevus: ta oli vaevalt 13-aas-tane, kui kirjutas värsse ja muidki katsetusi belletristika alal. Need olid kuningameelsed ning kirjutatud Chateaubriand'i, „Ossiani“ ning Vergiliuse mõju all. 14-aastaselt kirjutas ta oma esimese tragöödia ja aasta hiljem oli Hugo juba Prantsuse Akadeemia kiituskirja ja paljude muude tunnustuste omanik, aastal 1820 aga juba meister, mil ta sai kuningalt

esimese autasu, 500 franki. A. 1822 ilmus kirjaniku esimene luuletuskogu „Oodid“, mis muretses talle kirjandusliku pensioni 1000 franki aastas ja andis võimaluse samal aastal abielluda oma noorpõlve sõbratari ja ammuse armastatu, ilusa Adèle Foucher'ga. Selle abielu üle, mis teostus pärast mitmete raskuste võitmist, oli Hugo üliõnnelik. Inime-

Victor Hugo

sena oli ta varaküps, geniaalne, raudse tahtejõuga ja tervisega, lõpmatu töövõimega ja meeldiva välimusega. Juba 22-aastaselt oli ta Auleegioni rüütel ja 2000-frangise aastapaiuki omaja. Maa kuulsaimad mehed kuulusid varakult tema tutvusringkonda. Pärast abiellumist elas Hugo 16 aastat Pariisis — kuni maapaoni. Selle ajajärgu esimeseks kirjanduslikuks tähispunktiks on näidendi

„Cromwell“ ilmumine a. 1827, mille eessõna sai romantismi manifestiks ja käristas Hugo vahekorra klassikutega. Samaks ajaks on ta toodangus arenenud ka Napoleoni ülistamine, mis muutis külmaks vahekorra rojalistidega.

Nüüd alles pääseb maksvusele V. Hugo tõeline vaim, ta erilaad, üllatuslikkus ja jõud ning ta tõuseb kaasaja kunstivaimusliku noorsoo juhiks, selle romantikute väe juhiks, kes siitpääle vapralt ja ennastsalgavalt järgnes oma jumaldatud kindralile lahingust lahingusse ja võidult võidule. Imesteldavaima tunnustuse selle võitlusvennastuse südidusest ja organiseerimisvõimest annab 1830. a. 25. veebruaril alanud „Hernani“ (e. k. 1924) lahing, mis kestis esietendusest päälle lakkamatult järgnevategi ettekannete kestel, mida oli üle saja. Samm-sammult anastasid noored klassikuilt nende positsioone ja see ei olnud kerge võitlus. See oli ägedaim kirjanduslik heitlus, kus ei puudunud isegi ähvardused surmaga, rääkimata muist võitlusvahendeist, ainulaadne ja entusiastlik, mis on omane ainult prantsuse kirjanduse huvilisele rahvale. „Hernani“ lahingu võit tõstis V. Hugo vastuvaidlematult prantsuse kuulsaimate kirjanike esirinda, kelle igat sammu siitpääle jälgiti pineva tähelepanuga.

Aastail 1830—1851 ilmus Hugo sulest terve rida teoseid. Nimetatagu esmalt luuletuskogusid „Sügislehed“, „Videviku laulud“ ja „Sisehääl“. Väheseist proosatöist on tähtsaim romaan „Jumalaema kirik Pariisis“. Peale selle väärivad mainimist mitmed näidendid, nagu: „Kuningas lõbutseb“, „Lucrece Borgia“ ja „Ruy Blas“.

Kirjaniku elu sel ajal oli küllaltki kirju — seiklusterikas ja liikuv. Ta võttis elavalt osa ka avaliku elu kõigist avaldustest, olles muuseas silmapaistev poliitik — vaba-

riikluse ja demokraatia kaitsja. A. 1841 valiti Hugo Prantsuse Akadeemia liikmeks ja a. 1841 nimetati pe er i d e - k o j a s a a d i k u k s . A. 1851 võitles ta Louis Napoleoni riigipöörde t ä n a v - l a h i n g u i s b a r r i k a a d i d e l v a b a r i i k l a s t e p o o l e l j a n e n d e k a o t u s p a g e n d a s k i r j a n i k u 19 a a s t a k s k o d u m a a l t , k u n a t a p o j a d v a n g i s t a t i . I s i k l i k u s e l u s t a b a s H u g o ' d a . 1843 r a s k e õ n n e t u s . N i m e l t u p p u s s e l a a s t a l t r a a g i l i s e l t t a a r m s a i m t ü t a r ü h e s o m a m e h e g a , k e s t e d a p ä ä s t a e i s u u t n u d j a k a i s e u p p u s . S e e k a o t u s v a p u s t a s i s a j a s e e p ü s i s u n u s t a m a t u l t t a s ü d a m e s k u n i s u r m a n i .

M a a p a o a j a s t u o l i H u g o e l u s k a n g e l a s l i k e m j a v i l j a k a i m . S e e o l i ü k s a i n u s j a a l a l i n e s õ d a , a g a s u u r i m j a v i h a s e i m t a e l u s p e e t u d s õ d a d e s t , m i d a k i r j a n i k s i i t a r e n d a s j a j u h t i s o m a v i h a s e i m a v a s t a s e , P r a n t s u s m a a d i k t a a t o r i k e i s e r L o u i s N a p o l e o n i v a s t u . T a a i n u s , a g a h ä d a o h t l i k r e l v o l i s u l g .

M i t m e s t k o h a s t l a h k u m a s u n n i t u d — k e i s e r o l i s i i s v ä g e v , o l i H u g o v i i m a k s j ä ä n u d p e a t u m a I n g l i s m a a l e G u e r n e s e y s a a r e l e j a s i i t m ü r i s t a b t a ü h e v i h a s t p õ l e v a h o o b i t e i s e j ä r e l o m a v a e n l a s e (v a e n l a s t e) p i h t a . S e l l e s i s u l i n e o n k õ i g e p ä ä l t p r o o s a t e o s „ N a p o l e o n V ä i k e “ (1852) , k u s k e i s r i t p ä ä l e k õ i g e m u u n i m e t a t a k s e t s i r k u s e r a t s a n i k u k s , N a p o l e o n V ä i k e s e k s — v õ r r e l d u d S u u r e N a p o l e o n i g a , p i i t s u t a t a k s e t a a l a t u s t n i n g k e l m u s i j a p a n n a k s e v ä g i s i u s k u m a , e t k e i s e r o n s u u r r o i m a r , j u l m u r j a p e t i s . T e i n e v õ i t l u s t e o s o n l u u l e t u s k o g u „ K a r i s t u s e d “ (1853) . K i r j a n i k u ü h a k a s v a v k u u l s u s t õ i t a l l e v a r s t i s i s s e m i l j o n e i d , t a v a h e p ä ä l k õ i k u m a l õ ö n u d m a j a n d u s l i k s e i s u n d p a r a n e s , m i s v õ i m a l d a s t a l h o o l i t s e d a h ä s t i o m a p e r e k o n n a e e s t j a t õ ö t a d a v i l j a k a l t . S e l l e a j a t ä h t s a i m a d l u u l e t u s k o g u d o n v e e l : „ M õ t i s k e l u d “ (1856) j a „ S a j a n d i t e l e g e n d “ (1859) ; r o m a a n i d : „ V i l e t s a d “ (e . k . o s a l . 1905 ; 1924 ; 1932) , „ M e r e r a h v a s “ , „ N a e r u i n i m e n e “ j a „ Ü h e k s a k ü m m e n d k o l m “ (e . k . 1927 — „ T a p a k i r v e

aastal“). Vahepääl arenes Hugo kuulsus määratuks, ta vastane — keiser — pakkus talle võimutipul olles amnestiat, kuid Hugo loobus sellest, öeldes, et ta tuleb tagasi Prantsusmaale alles ühes vabadusega. A. 1870 täitubki laulik-prohveti ammune unistus ja lohutuslikem nägemus: keiser on põrmu löödud ja vabariik võidutseb. Triumfiga saabub Hugo armsasse päalinna oma elavate ja surnud aarete ligidale. Ta asub innukalt isamaalikule tööle, võtab esialgu poliitikastki aktiivselt osa, aga loobub sellest vanemas eas üha enam. Seda usinamalt jätkub aga kirjan- duslik tegevus ja 70-aastase raugana üllatab Hugo maailma ääretu tootlikkusega.

Nüüd oli kirjanik oma kuulsuse tipul, mis jättis varju isegi kuningate ja keisrite oma ja rahaldas ta teenitud au- ahnust. Victor Hugo nimi oli otsekui võluri oma. Ja tõsise prantslasena, suure isamaalasena ja vabadusprohvetina laskis ta ka meeleldi ja õigustatult paista oma suurust, olles uhke ja iseteadlik. Kirjaniku maja oli tema elu viimse 14 aasta jooksul kuningalossi sarnane ja valitsejaid kohtles ta kui isikuid, kelledele ta vaatas ülalt alla.

Oma laste eest oli Hugo hoolitsenud hästi, pannes igal aastal paljud kümned tuhanded frangid oma ääretuist sissetulekuist nende nimele pankadesse hoiule, kuid ses suhtes tabas teda pet- tumus: kõik lapsed ja nainegi surid palju aega enne kirjanikku.

Hugo suri 83-aastasena ja maeti parlamendi eri- lise seadusega Pantheoni surematute kuulsuste kõrvale. Ta matused olid suurejoonelisimaid austuseavaldusi, mida kunagi on pühendatud inimese mälestusele. Oma soovi kohaselt viidi ta hauda vaestevankril, matuserong koosnes luge- matuist saatkondadest sise- ja välismaalt, pärgi oli 11 koormat, peeti 16 kõnet ja rongkäigu möödumine kirjaniku puusärgist kestis ligi 8 tundi.

See oli kütkestav lugu sellest suurest kirjandusmaailma

võitlejast. Peagu terve sajandi vaimuelu on seotud Hugo nimega, kuid suurim oli ta siiski kirjanduses, seistes siin küll romantikute nimistus, kuid valitsedes prantsuse kirjanduses ka siis, kui klassikute ja romantikute tüli oli taandunud juba unustuse kaugusse. Ta elas romantikuna üle Balzac'i, kirjutas ühes Zola'ga ja oli ikkagi imesteldav ja suur.

2. „JUMALAEMA KIRIK PARIISIS“.

Teose ilmumise

Romaan „Jumalaema kirik Pariisis“ ilmus a. 1831. Ajaloolise romaani kirjutamisele mõtles Hugo juba 20-aastaselt. See mõte, tekkinud ja juurdunud W. Scott'i romaanide lugemisest ja toetatud romantikute keskaegsete ainete harrastusest, sai hiljem reaalse kuju ja autor kohustas end romaani valmis kirjutama aprilliks 1829. Seda tähtaega pikendati 1. dets. 1830, kusjuures autor iga viivitatud nädala eest pidi maksma 1000 fr. hüvitust. Siis aga puhkes revolutsioon, Hugo maja sattus kuulirahesse ja kolimisel uude majja kadus märkmik romaani ainekute kohta. Tähtaega pikendati jälle kolmeks kuuks. Hugo sulgus tuppa, ei võtnud vastu ühtki külalist (olles muidu väga külalislahke), pani isegi fraki ja muud õhturiided luku taha, et vältida kiusatust välja minna, riietus tööülikonda ja hakkas innuga kirjutama. Romaan valmiski õigeaks ajaks. Kõige selle tõttu kannab töö kohati sundkiirustuse jälgi. Isiklik elu oli kirjanikul sel ajal õnnelik, kuigi välissündmustelt tormiline eriti käsil olnud „Hernani“ etenduste tõttu.

Romaanil oli suur menu, varsti oli see tõlgitud ka teistesse keeltesse ning püsib praeguse ajani loetavaima lektiüüri hulgas. Eesti keelde on see romaan täielikult tõlgitud a. 1924 J. Semperi poolt. Tõlkeid Hugo luuletustest leidub meie kirjanduses aastast 1886, aga väga harva.

Läbi lugenud romaani, võime järeldada, et sel puudub läbi- Teose kujun-
nähtav moraalne siht. Ideed ja järeldused, milledeni jõutakse, damist mõju-
on teist laadi ja mitmesugused. Esmalt näidatakse, et kired tanud juht-
on tugevamad askeetlikest reegleist, tund- tegureist
mused mõistusest. Teose siht on esitada vanade
monumentaalsete ehitiste võlu ja äratada luge-
jais armastust neis peituva aastasade ja -tuhandete kauge iid-
suse vastu, mis jutustab romantilisest minevikust ja protestib
enese rikkujate vastu. Edasi on olnud kirjaniku ülesandeks anda
pilt Pariisi elust ja kombeist XV sajandil,
samuti aga selle kujust ja ehitistest. Üldse on romaanil suur huvi
arhitektuuri vastu, mis johtub osalt ajavaimust, osalt kirjaniku
enese maitselaadist. Peab aga tähendama, et võimatuks osutub
loetella kõiki ideid, mis on juhtinud romaani sünni, sest nende
ala on laiapiiriline. Kogu käsitlusest hoovab aga suurt kaas-
tunnet kõigi rõhutute ja kannatajate vastu, imestlust nii ilusa kui
ka inetu suhtes.

Romaani teema ei ole keskendatud, esineb
kaks päämotiivistikku — üks, mis kõneleb tegelaste elust ja kan-
natustest, teine, mis kirjeldab XV saj. Pariisi elu ja ehitisi, vii-
maste seas eriliselt katedraali. Põhimõtete ilmestamiseks valitud
tegevustiku teema arendamine on vist liigselt koormatud selle
teise motiivistikuga, mis vähendab faabulalist pinget.

Teema ja
faabula

Ainealaks on Pariisi elu XV saj. ja tegevuskohtadeks
seega selle linna mitmesugused paigad, eriliselt Jumalaema pää-
kirik ja „Imetegude Õu“. Seda valikut mõjutanud tegurid on,
nagu oleme kuulnud, osalt kirjanduslikud (Goethe, Scott, Oehlen-
schläger), osalt isiklikud. Värvingult on aine tõsine, laa-
dilt romantiline. Sellele vastavalt valitsevad ka motiivide
seas tõsised ja romantilised: armastusest, hingevoitlustest, huk-
kamistest, taplustest, unistustest, piinakambreist, santlaagrite

elust, lasteröövimisest, askeesist, usukannatajaist jne. Nende kõrval aga leiame ka kontrastseid — humoristlikke või iroonilisi motiive, millede ülesanne on tõsisuse leevendamine, vahel aga ka süvendamine. Niisuguseid kohtame massistseenides, kohtupidamises, pummelunges ja mujal. Faabulalise teema seisukohalt vaadatult on teoses palju vabamotiive — isegi liigselt: ehitiste kirjeldustes, linnakirjeldustes, ajalooliste sündmuste arutlustes, filosofeeringuis jne. Ainealast tingitult ei esine peagu sugugi loodusekirjeldusi väljastpoolt linna.

Tegevus algab jaanuari 6. päeval 1482 ja lõpeb sama aasta augustis, kestes seega umbes 8 kuud. Tagasihaaravalt saame lühidalt teada ka sündmustest enne fabulaarset aega ja romaani languspäätükkides kuuleme mõningaist asjust pärast seda. Tegevuse ajastu on kaugel minevikus — hiliskeskajal, mida kõik romantikud harrastasid.

Tegelaskond
ja ideed

Romantiline teos esitab kirglikke tegelasi, kellede kõik elu-avaldused on äärmuseni intensiivsed. Nad on elavaiks tõendeiks autori ideele, mis usub, et igas inimeses tundmused on mõistusest tugevamad, ja et askeetliku lihasuretamisega on võimatu lämmatada inimese kehalisi põhivaiste: need muutuvad kirgedeks ja purustavad mõistuse tammi.

Huvitavaimad tegelased on Esmeralda ja Quasimodo, mõlemad algselt juba tundeinimesed, välise ja sisemise olemuse vastaskujud, kes on valitud autori lemmikpõhilause järgi, mis ülistab kontraste. „Salamander annab erilise ilu näkineitsile“ — väidab autor.

Esmeralda on kaunitar, kõigi mõeldavate häade naise omadustega: õrn, kaastundlik, naiivne, sügavatundeline armastaja, kohati väga kindlameelne ja uhkegi. Ta kehastab romantikute poolt jumaldatud ilu. Ilu on see võluvahend, mis teeb Esmeralda kõikide valitsejaks, kes teda näevad; ilma et tas oleks näha teisi valitseja inimese omadusi, on ta „Imetegude Ōue“

kuninganna ja kõikide imestella, kel on vähegi meelt kauniduse tajumiseks. See kehastatud ilu ongi keskuseks, mille ümber romaani tegelased koonduvad ja mis neid seob. Esmeralda ümber tulvab kirgede kõrglainetus ja vaibub pärast tema surma. Seega on ta heroiline. Olemuselt sugulashing Shakespeare'i Opheliaga ja Goethe Gretcheniga, on ta siiski neist romantilisem, täis naiivset metslust ja graatsiat — nagu tõeline idealiseeritud looduslaps. Kõigest idealiseeringust hoolimata on Esmeralda kuju nagu õhuline ja kerge, ta on väga passiivne ja nukuline ega juhi aktiivselt tegevust. Selles mõttes on Atala sangarlikum. Esmeralda hingevoitlusest ja elust näeme ka üsna vähe. See, mis tõesti veenvalt esineb, on ta armastus. Seega on ta idealiseeritud ilu ja armastuse võrdkuju.

Huvitavam on kindlasti Quasimodo, kelle modelliks on olnud Madridi aadlikooli küürakas ja inetu teener. See on igavesti meelde jääv tüüp, huvitav ja iselaadne. Kõik on temas alguses Esmeraldaga võrreldes kontrastne: ta pole jubedust äratav mitte ainult väliselt, ka hing on selles kehas kuri ja tige. „Ta oli tige, sest et ta oli metsik, ja metsik, sest et ta oli inetu“ (lk. 169). Ei või aga ütelda, et Quasimodo tigidus oli sünnipärane, selliseks olid ta teinud olud ja ümbrus. Ümbruse põlgus, tingitud inetusest, tegi ta ühiskonnaga sobimatuks, sest et see arendas temas üksindustunnet, endassesüvenemist ja põlgust teiste vastu. Esmeralda aga liikus alati massi seas. Quasimodo otsis endale seltsimehi ja kiindumusesemeid elutust maailmast. Selleks sai salapärane ja suur katedraal, mis asendas seltskonda ja loodust. See vahekord inimese ja ehitise vahel on meisterlikemalt kujutatud osi romaanis. Eriti liigutav on Quasimodo armastus kirikukellade vastu: need on ta sõbrad ja lapsed, kellega ta jutleb, keda hellitleb ja kelle kaudu ta saadab maailma oma peidetud sisemisi kirgi.

Lugegem vaid teosest kellahelistamise stseeni! Millise hardusega avaldub siin Quasimodo hinge sisim ja igatsevaim olemus! Kirikukellad on talle kallid, need ei ole asjad, vaid imelised kõmisevad ja helisevad olendid. Algul käitleb ta neid armatsevalt ja vaikselt, siis aga satub üha enam hoogu ja hüppab kõrgeimas ekstaasis suurimale neist ja ratsutab nii selle turjal, sundides ja kannustades seda üha kiiremale kihutamisele. Edasi, tuliratsu! Tuhatnelja! Las kuulevad inimesed, et täna on suur püha! Need on ilusaimad read Quasimodo südametulest ja hingepakitsustest.

Kirik kõigi oma osadega on ta sõber, naaber ja käsualune, Quasimodo on kiriku hing. Ja kui teda enam pole, on jumalakoda muutunud otsekui sisutuks, elutuks ja surnuks. Ainuke inimene, kellega Quasimodo läbi käis ja kõnelda sai, oli ta kasvataja, hooldaja ning isand Claude Frollo. Sellesse oli ta koeralikult kiindunud. See otsatu truudus on teine jumalik säde Quasimodo põrgut meenutavas isikus. Ja see ongi autori huvitavaim ülesanne — „otsida nurgakest inimese hinges, mis ei oleks kastetud põrgujõkke“.

Kuid kõige poeetilisem ja suurem on ta kiindumus Esmeraldas, see on kõike ületav, surmlik armastus, tugevam kui kõik muu, tugevam kui elu ise, ja see viibki ta vabatahtlikku surma. See on kolmas ja jumalikem säde Quasimodo hinges, mille äratas Esmeralda kaastundlik veelonks kaagil. Siin on kõrvutatud ülimat ilu, ülimat ebardlikkust ja ülimat truudust ning armastust. Ja selles näidatakse, kui haletsemisväärt ja kaastunnet vajav on selline elu võõraslaps kui Quasimodo, lõpmatu õnnetu, alandlik ja üksildane. Aga eks ole temagi inimene elava ja tundliku südamega! Ainult suurim ilu võib aru saada suurimast inetusest.

Kolmas päätegelane on Claude Frollo. Sellegi kuju on autor valinud enam kaastundega kui põlguse ja vihkamisega. Tema kaudu lahendatakse teose tähtsamat põhiprobleemi —

askeetliku ellusuhtumuse ja lihaliku olemuse võitlust inimeses. Frollo on samuti kirgedest vallatud kuju kui eelmisedki. Esialgu on see teadusehimu, mõistuslikkuse ja lihasuretamise kirk, mis juhib ta elu; hiljem tekib selle vastutung — erootiline, lihalik armastus, mis esimesega kokku põrgates põhjustab tegelases meeleheitlikke hingevõitlusi ja tema huktab. Loodus maksab kätte ebaloomuliku elu eest. Uus kirk ei ilmu Cl. Frollo juures meeldival kujul, pigem teeb see temast looma, kes on sageli alatu ja egoistlik. Ta tahab olla vaimu-inimene, pühendub mõistusearendamisele ja usule, kuid ebaloomulike eluviiside tõttu muutub ta vaimufanaatikuks, mingiks vaimse sünguse võrdkujuks, nagu Quasimodo on kehalise oma. Temas on mefistolikke jooni. Sageli on kõneldud, et Claude Frollo on päris negatiivne kuju, vilets ja autu lurjus, kelle kaudu Hugo tahab piitsutada vaimulikke, ja see on ka osalt põhjendatud. Ta on sünge, armutu, kuri ja tihti arg. Kuid asja ligemalt vaadeldes näeme, et need pole ta loomupärased iseloomu-omadused, vaid hilistekkinud — kohutavate erootiliste kirgede ajal, mille vastu ta enne nii tugev tahe ja mõistus ei ole enam suuteline võitlema. Autor on teda varustanud üldse paljude positiivsete omadustega. Ta on töökas, väga energiline ja andekas, jõuab elus edasi ja võtab seda tõsiselt ning karmilt. Ta ei luba endale pisimatki naudingut, elu ei ole talle pakkunud lühimatki rõõmuhetke; kõik on olnud ainult sünge ja rõõmutu. Oma venda armastab Cl. Frollo soojalt ja kasvatab teda hoolikalt. Ja kas ei tundu saatuslik kirepuhang Esmeralda vastu ühes kõigi tagajärgedega liiga ülekohtuse ja ränga karistusena ta väsimatu ja töörohke elu eest. Kindlasti kõneleb preestri pihtimus (lk. 365—374) väga palju kirjaniku kaastundlikkusest selle askeetlike eluviisidega valulapse vastu. Siit näeme ka, kui võrd tugevalt elab Claude Frollo hing. Ta pole keskpärane ega labane inimene, elu on talle raske ja tõsine nähtus, ja kui

tema hinges tekib konflikt kahe vaenulise jõu vahel, siis on see elu ja surma küsimus. Ei, Claude pole kaugeltki alatuse ja kurjuse kehaistus, pigem küll oma ülitugevaist kirgedest ülespiitsutatud hingevoitluse traagiline ohver. Sellise hingega mees oleks teisiti elades korda saatnud palju suurt ja väärtuslikku. Teda võib õigusega nimetada romaani heerooseks, sest et tema hingeelu on kõige silmapaistvam, teiste oma me näeme vähem, ja olulisim osa sündmustikust sõltub temast või on temaga seotud.

Kõrvaltege-
lased

Tegelane, kellele autor kaasa ei tunne, vaid kelle üle ta ainult ironiseerib, on Phoebus. See välimuselt ilus ja jõuline sõdur on kergemeelne, labane ja rumal. Ta pole võimeline sügavaks elamusteks. Kuid seesugused mehed elavad, saatus on neile lahkeim ja vastutulelikem. Kõik ilus, huvitav ja sügav hukkub, võidutseb aga labasus, igapäevasus ja rumalus.

Pierre Gringoire, ajalooliselt esinenud kirjanik, on filosoof-boheemlane, omast kohast küllaltki huvitav kuju, kuid erilise kandvuseta ja ülesandeta. Ta on donquijotelik fantast, inimesena mitte halb, mitte aga ka eriliselt kangelaslik. Eluraskused muutuvad tema läheduses kuidagi paindlikeks ja taanduvad, sest ta ei võta neid tõsiselt; kuid tema vääramatu maailmavaade on, et igast sekeldusest tuleb igatahes kõigepäält päästa oma nahk ja et pole mõtet ohverdada iga asja eest oma elu. Gringoire saab elust võitu sõnadega. Tema on teoses otsekui lugeja juht läbi sündmustiku, ilma et ta ise mängiks selle motiveerimises suurt rolli. Raskemais ja traagilise- mais kohtades aitab tema kerge lobisemine ja filosofeering kurba õhkkonda leevendada.

Jehan Frollo on noor, elurõõmus ja päikesepaiste- line skolaar. Temas esineb kergemeelne pummeldaja, aga terav- meelne eluvaatleja, kes kõigest hoolimata on sümpaatne. Isegi surses on ta vapper ja lõbus nagu eladeski: ta irvitab surmale

näkku ja langeb lauldes kuristikku, tõendades oma sangarlikkust ja üleolekut elust. Niisugune surm on aga väga liigutav; see on ilusaim hukkmisstseen teoses.

Eriliste tegelastena esinevad veel kirik ja mass — kirjanduslik võte, mille viljelemises hiljem Émile Zola oli meister; järelikult naturalistlikud tegevusjõud enne naturalismi. Mass on tujukas, kergemeelne, kord armuheitlik, samas aga verejanune, karjudes kord: „Hosianna!“, varsti aga: „Poo risti, poo risti!“. Huvitavaim masstegelaseks on „Imetegude Ō“. Neile inimestele on autor kaasa tundnud ja kehastanud neis otsekui ilu ja õigluse südametunnistust.

Katedraali on autor muutnud hingestatud olendiks, kes kannab sajandite vaimu ja elu. Seda personifitseeringut aitab läbi viia Quasimodo, kelle käes kiriku tornid ja sakid muutuvad sõnakuulelikuks, kes annab talle oma hinge, aga võtab vastu ka mõjustusi hoonelt, muutudes ise nagu selle osaks.

Vaadelnud tegelasi, võime ütelda, et nad on enamuses kirglikud, kõik on erandlikud kujud. Neis peegeldub Hugo armastus kolossaalse, huvitava ja erilise vastu. Inimkirgede rahutus on otsekui saatust, paratamatut ja igavene, mis alistab kõik — preestri, kaunitari, kirjaniku, ebardi ja ohvitseri, jah — isegi see viimane on oma kirgede tõttu kannatanud. Kõik piinlevad ja enamus neist hukub. Ainult kirik, kõige selle valu ja surma külm tunnistaja, seisab ja vaikib salapäraselt ning süngelt.

Hugo ei möödu romaanis ka ühiskondlikest küsimustest, vaid arvustab neid. Võllanalja heidetakse kohtupidamise üle — juhm ja kurt mõistab kohut kurdi üle! Kirikumehi ei näidata ka just nende parimast küljest. Kuningas Louis XI kaudu arvustatakse kuningriiklust ja tekitatakse sümpaatiat demokraatia vastu jne. jne.

Tegelased ja nende teod on romantilised, kont-

rastirikkad; moodsa psühholoogilise romaani seisukohalt vaadatult on neis muidugi palju imelikku. Kuid seda aitab lepitada nende asetamine kaugesse minevikku ja erisugusesse ümb-russe. Üldiselt aga on nad prantsuse rahvale omase hinga-laadiga ja küllalt selgejoonelised. Üle kõigi nende aga avardub Hugo kõikemõistev humaan-sus, suur kaastunne õnnetute vastu, olgu need siis rikkad või vaesed, ilusad või inetud, targad või rumalad. Kõigisse suhtutakse erapooletult.

Kompositsi-
oonist ja
stiilist

„Jumalaema kirik Pariisis“ on romaan, koosnev üheteist-kümnest osast, mis on veel jaotatud alapäätükkidesse. Ta on mahu-
kas — tegevusse on rakendatud arvukas tegelaskond kuningaist kerjusteni ja ainet käsitletakse järjekindlalt suure põhjalikku-sega. Teoses antakse küllaldane kujutus Pariisi elust XV saj., kusjuures näeme elu nii-ütelda tänavapoolset külge, kuna hoopis vähem on tungitud tegelaste koduseisse toiminguisse ja pere-konnaellu. Tegevusse on rakendatud ka ajaloolisi isikuid ja aja-loolis-miljöoline element on silmapaistval kohal. Kõige selle tõttu võiks teost nimetada ajalooliseks romaaniks. Tegevus on keeruline ja mitmepaikne ja annab oma ajaloolisel taustal kindla ja lõpetatud pildi pää- ja kõrvaltegelaste elust.

Dramaatilise sõlmituse tekitab ilu Esme-
ralda kaudu. Temaga kokkupuutesse viidud, kaob tegelaste-vahe-line tasakaal ja rahulik elu ning tekib ja areneb intriig, mille lahendamine saab suuremale osale neist hukatuslikuks. Tege-lastel kokkupuutesse viimiseks on enamasti avalikud platsid, saalid, tänavad jne., kuhu igäihe tulek on kergemini põhjen-datav. Kõik need ristlemised ei ole paratamatud, vaid juhus-likku laadi, aga siiski saatuslikud. Ilu haarab kõik kaasa ja kisub nad elamuste ja võitluste keerisesse. Pierre Gringoire näeb Esmeraldat ja järgneb talle salapäraseil põhjustel, ta on poet ja teda hurmab ilu. Claude Frollo silmab teda oma kambriaknast tantsimas, ja veetleva tantsijanna kaunidus äratav

askeedi hinges meeletu kire. Quasimodo ja Phoebus kohtavad Esmeraldat röövimiskatsel, kusjuures viimane kohe armub, Quasimodo t kütkestab aga Esmeralda kaagil, kui see näeb, et neiu koos iludusega omab ka südamehäädust. Tegelaste üksteisega sidumusse seadmine võtab enda alla kaks osa romaanist, kuid esialgu ei tunne me nende kõikide tegevusmotive ega ka neid endid — pääle nimede, me näeme neid ainult midagi tegevat, mis meile pole kohe selge. Alles tagasihaa ravalt saame kõik teada. Seega on sündmustiku algus üldjoontes järsk (*ex abrupto*). Asja teevad seega juba alguses põnevaks ja keeruliseks mitmesugused saladused, mis esinevad üksikute tegelaste vahel, aga suurelt osalt ootab ka lugeja paljude saladuste lahendusi. Nii on saladuste seadeldis romaanis väga tähtsal kohal. See ligineb ses suhtes peagu seiklusromaanile. Võib ütelda, et suur osa õnnetusi ja surmajuhtumeid on tingitud saladustest (Esmeralda — Gudule!).

Esimeseks motiiviks, mis põhjustab tegevust, on Cl. Frollo armumine Esmeraldasse; sellest järgnevad teised: Esmeralda röövimise katse, mida lugeja viiakse nägema kah võlutud Gringoire'i kaudu, Esmeralda pääsemine ja tema kiindumine Phoebusse, Quasimodo vangistus ja karistus ning kiindumine Esmeraldasse, Esmeralda ja Phoebuse kohtamine ja viimase haavamine, Esmeralda hukkamõistmine ja päästmine Quasimodo poolt; see toob ta Cl. Frollo ja Quasimodo lähedusse ning piitsutab kõrgemale esimese kired, muutes vaenuliseks ka vahekorra isanda ja teenri vahel. Ja lõpuks hukatuslik lahendus, kus on põhjustav osa Gringoire'ilgi. Esialgu areneb tegevus aeglase lt, olles läbi põimitud tõkestavate kõrvalteemadega, milledeks on päämiselt linna- ja kirikukirjeldused, lõpu poole aga kiiresti ja tempolise lt, mis on õigesti tehtud, sest lugeja pingutatud huvile ei oleks siis enam vastuvõetav nii pikkade tõkkeosade lugemine kui alguses. Huvitav ja asjatundlik on ka see, et

kulminatsioonis ja lahenduses tuuakse kõik tegelased kohale, otsekui viimse lahingu löömiseks. Siin on mass, Esmeralda, Quasimodo, Cl. Frollo, J. Frollo, Gringoire, Phoebus, Gudule jne. Isegi kuningad ja võimumehed peavad sellest osa võtma. Lahenduse nobedamat arenemist takistatakse esialgu, aga siis järgneb kõik kiiresti — mõne tunni jooksul hukuvad Jehan, Esmeralda, Claude Frollo ja Gudule, rääkimata lugematuist languist massi hulgas. Ja Quasimodogi ei ela enam kaua. Tõesti, neist surmasaanuist peaks piisama romaani lahenduseks! Kuid sellegi kohutava surmalava juures ei unusta autor sekka poetamata huumorit: Pierre Gringoire'igi elu jõudis traagilise lõpuni: ta hakkas kirjutama tragöödiaid. Aga veel traagilisemalt läks lugu Phoebusega — ta abiellus.

Romaani ülesehitus põhineb üldiselt kontrastidel, see on Hugo hiilgeala, kus ta võib teha imet. Selle põhimõtte ajel on valitud juba tegevuse taust: vaikiv, külm ja pime igivana katedraal — selle ümber aga kirglik elu, valu ja surm. Samuti tegelased: Esmeralda ja Quasimodo, Claude Frollo ja ta vend — askeet ja elunautleja jne. Pääle selle esinevad kontrastid tegevlaste iseloomudes endis ja nende arenemises. Claude enne ja nüüd, Quasimodo loomana ja inimesena, Gudule-Paquette, massi kiiduavaldused ja verejanu. Tegevuslikku kontrastsust taotleb näiteks „Imetegude Ōue“ prassingu kirjeldus enne suurimat verevalangut — elagu lõbu! Ka üksikuis piltides näeme kontraste: Esmeralda ja võllas, õrn neiu ja ahelad, jm. Nägelist efekti taotellakse kitsekese, kes isegi kirikusse kaasa viiakse! See on dekoratsioon.

Romaani läbib sügav tragism. Sellest suurim osa on Esmeralda kanda. Kogu maailmas leiduv ülekohus, tigidus, rumalus ja pahelisus ründavad seda ilusat ja õrna neitut. Tal pole vähimatki süüd, ei ka omadusi, mis kuidagi õigustaksid või talutavamaks teeksid raskeid saatuslööke, mis teda tabavad. Just

see, et ta on ise veel nii noor, passiiвне ja puhas, annab ta kannatustele erilise suuruse. Nii palju viletsust ja valu ühele tütarlapsele veeretada tundub meie aja lugejale liig, kuid romantikute afektide-armastusele on see iseloomulik.

Agate teistegi tegelaste saatus pole palju õnnelikum. Kõigi nende kaudu esitab autor lugejale inimlike kannatuste ja mure põhjatust, südametuse ja koleduste hulka, samal ajal aga ka ülimat ilu, altruismi ja eneseohverdust. Ja see paneb meid sügavalt mõtlema, kuidas ja miks leidub maailmas ilusa ja õilsa kõrval siiski sellisel määral halba ja õudset.

Keelestiililt on Hugo tugev, kindlapiiriline, veetlev ja vaimukas. Osalt on selles tunda ka muidugi eelnevate suurmeisterite stiilielemente, kuid see pole silmapaistev ega taunitav, sest ikkagi on Hugo omaette stiilimeister.

3. LÕPPVAATLUSI.

Hugo teoseist paistab meile vastu suur romantik. Kui võrrelda äsjakäsiteldud teost „Atala'ga“, siis pole selles küll soojust ja lüürilisust, mis esineb Chateaubriand'i novellis nii stiilis kui käsitluslaadis, aga selle eest on Hugo tugev jälle muilaladel. Ta toodang on tulvil täis fantaasiat, grandiooset ja erilist. Tugevasti istutas ta kirjandusse kontrasti-põhimõtte ja tõestas, et ka inetuses leidub poeetilist. Hugo ei ole mitte ainult kuuvalguse romantik, vaid ta astus elule lähemale, tuues kirjandusse ühiskondlikku elementi. Seejuures on ta tagakiusatute ja õnnetute kaitsja. Tema nimi on loojaks sellele, mis on prantsuse, ühtlasi aga ka kogu maailma kirjanduses suurt, ilusat ja mehist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadelda Hugo elu ja tööd!
2. Missuguseid kirjandusliike on viljelnud Hugo?
3. Kas tema teoseis on kasutatud ka tegelikult elus nähtud ja kuulnud aineid? Kas avaldub nende mõju kaudseltki?

4. Jälgida kirjaniku maailmavaate muutumist; millal jääb see püsima samale seisukohale?
5. Milles seisneb V. Hugo elu suurejoonelisus ja sangarlikkus?
6. Missugused teemad on kirjanduses aktuaalsed? Kas käsiteldud romaani oma on seda?
7. Kus sünnib tegevus romaanis „Jumalaema kirik Pariisis“?
8. Jälgida seos- ja vabamotiive!
9. Iseloomustada massi ja kirjeldada tema eluavaldusi!
10. Kas surmajuhtumid romaanis erinevad üksteisest, või on need väga sarnased?
11. Leida saladusi ja jälgida, kuidas neid lahendatakse!
12. Kas romaani lõpp on hästi koostatud?
13. Kas Hugo on tugev tüüpide loomises?
14. Jälgida tegelaste kannatusi ja elu! Kas näeme palju õnne?
15. Missugused inimesed meeldivad teoses autorile rohkem?
16. Otsida kontraste! Ilusa ja inetu vastuseadmist!
17. Mis ülesanne on Esmeralda kitsel?
18. Analüüsida stiili jutustustes, kirjeldustes ja dialoogides!
19. Leida romaani romantilisi tunnuseid!
20. V. Hugo mõju?

V. ALEKSIS KIVI JA „SEITSE VENDA“.

1. A. KIVI ELUST.

Aleksis Kivi elulugu, mis mitmeti meenutab meie õnnetu kirjaniku Juhan Liivi saatust, on üks traagilisimaid soome kirjandusloos.

Aleksis Kivi (kodanikunimega *Stenvall*) sündis Uusimaal¹⁾ Nurmijärve kihelkonnas Palojoel külas 10. oktoobril a. 1834. Kirjaniku esivanemad põlvnevad vanast Palojoelt pärit olevast sugukonnast, kelle kohta kirikuraamatuis leidub teateid XVII sajandist pääle. Rootsi nime Stenvall saanud üks ta esivanem sõjaväes teenides, sellest hoolimata et oli umbsoomlane.

¹⁾ Uusimaal on sündinud veel kaks soome kirjanduse suurmeest: Mikael Agricola — soome kirjakeele looja — ja Elias Lönnrot — „Kalevala“ koostaja.

A. Kivi isa, vaikne ja endassesulgunud mees, oli rätsep; ema, Tuusulast päritoleva sepa tütar, kodus kangaid ja tegi külarahvale õmblustöid. Isa suurimaks nõrkuseks oli viin. Ema suutis siiski oma hoolikuse tõttu püsti hoida majapidamist ja kasvatada üles viis last — neli poega ja ühe tütre. Perekonna

Aleksis Kivi

vaesust aitas leevendada ema soe süda ja harras usutunne. Ta luges hoolikalt piiblit ja jutustas sellest lastele lugusid ja juhtumusi. Siit ongi pärit kirjaniku hilisem kiindumus pühakirjasse. Emalt on ta pärinud ka tundelisuse ja elavuse.

Aleksis sai oma lapsepõlve-päevad veeta ilusail kodunõmmedel vabalt ümber joostes ja külalastega mängides. Elava, lepliku ja õiglase iseloomu tõttu tõusis ta mängujuhiks. Ta juhtis

mängulinnade ja kirikute ehitamist ja pidas lastekogudusele pastoriina jutlust. Juba aegsasti tuli temas nähtavale kalduvus huumoriks: ta oskas teisi lapsi oma elavate naljakõnedega lõbustada. Kuigi juba maast-madalast nõrga kehaehitusega, käis ta juba poisikesepõlves palju küttimas. Sügisel tõi ta tihti seljatäite kaupa linde koju. Siit kasvaski temas suur armastus laante vastu, mille poole tundis tungi kogu eluaja.

Esimest õpetust sai A. Kivi oma isalt kodus, hiljem aga M. Costiander'ilt, kes pidas rändkooli. Juba varakult avaldus poisis vaistlik kalduvus kirjanduslike harrastuste poole. Ta teeb juba noorena katset luuletada ja harjutab ka joonistamist. Temalt on säilinud väike sulejoonis Palojoe külast ja kodutoa ahju kohale joonistas ta söega ja tõrvaga taeva ja põrgu pildi. Nõnda katsus ta oma tähelepanekuid ja fantaasiat tõlgitseda, kuni lõpuks jõudis selgusele, et ta võis oma nägemusi esitada päämiselt keelevahenditega.

Kaheteistkümne-aastaselt viidi Kivi Helsingisse kooli, sest temast ei saanud isa ameti jätkajat. Teda kiskus mingi sund hariduse poole. Vaesus sunnib teda kogu kooliaja elama väga viletsais oludes, mille all ta nõrgapoolne tervis kannatab. Sellega ongi seletatav ta aastatega üha kasvav kehaline nõrkus. Kaheksateistkümne-aastaselt katkestab ta suure puuduse, väsimuse ja haigluse mõjul oma koolipõlve. Ta õpib siiski veel edasi, et era- viisil küpsuseksamile ette valmistuda ja siis astuda ülikooli. A. 1857 sooritabki ta üliõpilaseksami, kuid kurnatud tervise ja rahapuuduse tõttu ei saa ta kohe ülikooli astuda, vaid teeb seda alles 1859. a. kevadsemestril. Püsivaiks ülikooliõpinguiks ei ole tal aga raha. (Teda oli abituriendina väheselt toetanud J. V. Snellmann, hiljem aga mag. Julius Krohn.) Ülikooli nimekirjas on ta kuni 1865. a. kevadeni, kuid ei võtnud õpinguist pidevalt osa, vaid oli kohal tõeliselt ainult umbes kolm õppeaastat. Kuid kõike sedagi aega ei tarvitanud ta korrapäraseks ülikoolitööks. Seetõttu jäi ta

haridus juhuslikuks ja lünklikuks. Ta oli õppinud veidi üht ja teist, päämiselt ajalugu, keeleteadust ja esteetikat. Parima meelega kuulas ta E. Lönnroti loenguid „Kalevalast“ ja loenguseeriaid Shakespeare'i draamadest. Suurima osa oma ajast kulutas ta väliskirjanduse lugemisele. Eriti suure innuga luges ta rootsikeelses tõlkes Shakespeare'i ja Cervantese teoseid. Shakespeare'isse kiindus ta nii, et õppis paljud kohad ta näidendeist pähe. Üliõpilaspõlves võis ta seltskondlikust elust kehvuse tõttu vähe osa võtta. On teada ta tutvused ainult mõnede üksikute Helsingi haritud perekondadega. Ta oli kiindunud kunsti- ja kirjandusehuvilisse neiusse Albina Palmquist'isse ja hiljem kaunikehalisse tantsijannasse Alina Frasa'sse, kuid need suhted ei küündinud unelmaist kaugemale. Ta leppis nende võlurite austamisega kaugusest, sest ta oli armu-unistustes häbelik romantik. Eriti neiu Alina Frasa „valge räti lehve“ tantsulaval on jäänud püsivalt elama Kivi meelde ja ta luulesse.

A. 1865 pidi A. Kivi olude sunnil lõplikult tõmbuma linnast maale, ülikoolist üksindusse, suure looduse keskele. Juba üliõpilasaastail oli ta veetnud kõik suved ja muud vaheajad kas kodus Nurmijärvel või rootsikeelses Siuntio kihelkonnas oma venna Juhani juures, kes oli talurentnikuks. Nüüd saigi Siuntio A. Kivi asukohaks kuni 1871. aastani. Siin on ta elutingimused algul rasked ja ta peab sageli leppima ainult soola-leivaga, sest ta vend on sattunud majanduslikku kitsikusse. Õnneks võtab siit mitte kaugel elav rootsi preili Charlotta Lönnquist ta oma toidule, kuna Kivi kolib algul viimase elukoha lähedal asetsevasse jahimajakasse, hiljem aga oma abisaja majja. Kirjanikule anti tarvitada väike nägus kamber, kus ta algul tundis ennast koduselt. Siin edenes ta kirjanduslik töö, mis talle rahuldust valmistas. Ta hoolitses ka innukalt oma tervise eest, käies metsas jalutamas ja jahiretkil. Hilissuvest alates käis ta järjekindlalt ujumas, et tervist karastada.

Siiski hakkas see umbrootsi maakoht teda viimaks tüütama. Ta tundis end elavat nagu võõrsil, nagu vanglas. Ta ei saanud kõnelda isegi emakeelt, vaid pidi seisma eemal oma rahva vaimust ja neist äratustest, mida kodukoht oleks pakkunud. Ta igatses pärast isa surma tagasi oma koduonni ja palus seepärast venda osta see talle oksjonilt ja hankida sinna mõni vana naisterahvas teenijaks. Hiljem loobus ta aga oma kavatsusest. Kivi seisukorra muutsid veelgi raskemaks võlausaldajad, kes käisid talle just samal ajal raskesti päale, kui preili Lönnguisti tabas majanduslik kitsikus, millest kirjanik teda jõudu mööda katsus päästa. Kuigi need aastad, mis ta Siuntios viibis, olid üksainus tööpäev, ei suutnud meeleheitlik töö vähendada tema ainelist viletsust. Et kirjanduslik töö oli sellal vähe tasuv (harilikul puutöölisel Helsingi ümbruses oli parem aastatulu kui A. Kivil), siis otsustas ta hakata valitsejaks õppima, et teenida raha kehalise tööga, kuna see oli hinnatavam kui vaimne.

Need kavatsused aga nurjusid, sest Kivi tervise seisundis oli vahepääl sündinud äkiline pööre halvemale. Juba 1869. a. lõpul suurenes ta haigus märgatavalt. Alatoitus kasvu- ja koolieas, mõtteidpingutav töö, ebakorrapärane elu, vaesusest tingitud alandus-seisukord, majanduslikud mured koos ta kirjanduslikku toodangut mahategeva Ahlqvisti jätkuvate karedate arvustustega mõjusid kahjulikult Kivi närvidele. Tema sõnade järgi oli ta „südan t juba üle 20 aasta iga päev küpsetatud tasasel tulel“. Kirjaniku päävalud aina suurenevad alalistest verevoolamistest pähe. Juba a. 1870 hakkas Kivi vaimne tegevus nõrkema ja 1871. a. kevadtalvel toodi ta Helsingi vaimuhaigete-kliinikusse, kust varsti viidi Lapinlahe haiglasse ravimisele. Arstid tunnistasid ta vaimse seisukorra täiesti parandamatuks. Seejärel viis ta rätsepast vend Alpertti Stenvall haige kirjaniku enda juurde Tuusula sse ja Nurmijärve vald maksis 5 tündrit vilja aastas ta ülalpidamiseks. Umbes 10 kuud elas kirjanik niiviisi valla-

vaesena, kuni 1872. a. 31. detsembril saabus vabastav surm. Ta viimsed sõnad olnud „ma elan“. Ta maeti Tuusula kalmistule, kuhu mõned aastad hiljem püstitati mälestuskivi, millesse on raiutud „Seitsmes vennas“ Eero kohta lausunud sõnad: „Kogu meie kodumaa pilt, ta sõbralik emapale oli igavesti surutud ta südame sügavusse“.

2. ÜLEVAADE LOOMINGUST.

a. Dramaatiline looming.

Soomes oli enne A. Kivi ilmunud vaid mõni üksik algupärane näidend. Küll oli juba 200 aastat enne seda soome keel laval kõlanud, kuid selle arengu lämmatas soome haritlaskonna järkjärguline rootsistumine. Tegelikult oli esimeseks Soome rahvus-teatri rajajaks oma dramaatiliste teostega A. Kivi, kelle teened on veel seetõttu suuremad, et ta lõi dramaatilisi meistriteoseid näitekirjanduse peagu täielikul uudismaal.

Kivi alustaski oma ilukirjanduslikku loomingut näitekirjanikuna. Ta esimene avalikkuse ette astunud näidend oli „Kullervo“¹⁾. See värsivormiline kurbmäng, mille ainestik on võetud „Kalevalast“, tõi a. 1860 kirjanikule Soome Kirjanduse Seltsi näidendivõistlusel esimese auhinna. Ülesehituselt pole see esikteos küllalt terviklik, vaid sel on mõningaid puudusi. Seevastu on selle sõnastusviis otsene, julge, algupärane ja sageli lüüriline.

A. Kivi on hiljem loonud veel terve sarja näidendeid („Jooksikud“, „Öö ja päev“, „Ölleretk Schleusingenis“, „Leo ja Liina“, „Ganzio“, „Margareta“ jt.), milledest on parimad ühevaatuselised väikesed näidendid „Kihlus“ (1866), mis käsitleb kosjaseiklusi, ja „Lea“ (1869), mis põhineb piiblainestikul. „Lea“ oli Kivi draamatooteist ainus, mida näideldi ta eluajal, ja

¹⁾ Autor kasutas selle teose puhul esimest korda kirjanikunime Kivi.

selle esimene ettekanne 1869. aastal sai tähtsündmuseks Soome teatri ajaloos.

Mitte ainult kirjaniku enese dramaatilise toodangu, vaid kogu soome senise teatrikirjanduse tipuks on kuulus komöödia „Nõmme kingsepa d“ (1864) ¹⁾. Kivi sai selle eest Soome riikliku kirjandusliku auhinna.

„Nõmme kingseppades“ on Kivi täiesti oma õigel alal puhtsoomelise elu kujutajana ja huumori loojana.

Siin pole pööratud niivõrd sündmustikul ja intriigil kui just tegelaste iseloomustamisel. Päätegelane Esko on Kivi kõige laiaulatuslikum humoristlik iseloomumaaling. Esko on nähtavasti iseloomult läinud pehmesse ja poolkohtlasesse isasse, kuid emalt on ta pärinud turjaka jõu, ägeduse ja jonnakuse. Ta väliselt austab oma vanemaid, ei varasta ega valeta ega ole kunagi veel viina maitsnud. Kõige iseloomustavam on talle sügav õiglustunne. Kui ta on nõrga rätsepa meelemõistusega olekusse löönud ja talle antakse nõu põgeneda, siis lubab ta end arvatava tapmise eest ise kohtule üles anda. Ta teadmiste ja kogemuste ring on äärmiselt kitsas, lugeda ta küll oskab, aga kirjutada mitte. Ta on kergeusklik ja kogenematu kui laps. Kogemus pole teda isegi õpetanud oma rumalust varjama. Ta on kõnelustes avalik ja ikka täis eneseusku, valmis kartmatult sööstma ka kõige pöörasemasse seiklusesse. Esko on kättemaksusilmapilgul niisama pime kui Kullervo, aga koomiline. Ta tõukab pulmas ümber lauad ja toolid, purustab aknad ja viiuli. See taltsutamatu märatsemine näitab ta iseloomu looduspärasust ja primitiivsust. Purjusolek tõstab ta jõutunnet, eneseuhkust ja julgust, ta vaim rändab humala-inspiratsiooni heledais kõrgustes, kuhu kõik maine paistab olevat väike ja tühine. Temas võime märgata rõõbiti iseloomu met-

1) Näidend ilmus Kivi 100. sünnipäevaks ka eesti keeles F. R. Tuglase tõlkes.

sikut toorust ja südame kuldsust. Selles iseloomumaalingus on kujutatud vägevaid tõuse ja mõõnu, valgust ja varjusid. Põhjamaa kirjanduses ei leidu sel peagu ühtki võrdset rööbaskuju. Mitmekülgsuse, järjekindluse ja eriti laia huumori poolest võime Esko asetada Shakespeare'i ja Cervantese parimate inimkujutuste kõrvale.

„Nõmmekingsepad“ on rikas ka teistelt tegelastüüpidelt. *Marta-moor*, „Nõmmekingseppade“ perenaine, on mehelik nuudivalitseja, kuid agar ja praktiline majapidaja. Ta mees, meister *Topias*, on seevastu ebamehine ja allasurutud, pehme ja rumal, kellele ongi vaja nuudivalitsust. Selles kontrastses seigas peitub juba huvitav karakterite koomika. Teistest huvitavaist tegelastest on veel tähelepandav köster *Sepe teus* vana aja piibelliku meelelaadiga poolharitlasena, kes ennustab „naistevalitsusest maakondade hukkumist“.

„Nõmmekingseppade“ tegelased on tugevasti seotud oma maapinnaga. Nende silmaring on piiratud, nad on vanameelsed ja usulised mõisted on sügavalt tunginud nende ellu, nii et piibli keel nende suus tundub üsna kodusena ja omasena. Siin esineb selle põhjamaise loodusrahva ääretu primitiivsus nii hääs kui ka halvas tähenduses.

„Nõmmekingseppade“ koomika on puhtsoomeline ja temas arenev tegevus annab kõige sügavama ja täielikuma pildi soome rahvast. Ei saa mainida ühtki enne „Nõmmekingseppi“ ilmunud soome komöödiat, mis tähendaks rahvakujutuse alal sellest kõrgemat kunstilist saavutust.

Kivi ei saanud iialgi näha oma näidendite lavastamist. Need pääsesid lavale alles veidi aega enne ta surma, kui kirjaniku vaimne seisund oli juba nii masendunud, et ta ei suutnud taluda seda tähelepanu, mis oleks tekitanud ta ilmumine teatrisse. Räägitakse, et ta liikus rahutult teatri ümber, kus etendati „Lead“, julgemata sisse astuda.

b. Lüüriline looming.

A. Kivi toodangus on lüürikal tagasihoidlikum koht, sest see moodustab ainult kõrvalisema osa. Kivil on eeldusi ka lüüriliseks luuletajaks: puhas, ergalt süttiv hing, haruldaselt lai ja vaba kujutlusväli ning võime vaistlikult tajuda keele kõlalist ilu. See kalduvus paistab silma ta proosatöiski. Siiski on Kivi kirjutanud luuletusi üsna vähe, kokku ainult poolsada pala.

Esimest korda ilmusid Kivi kaks väikest luuletust trükist 1860. aastal albumis „Maasikad ja mustikad“. A. 1866 avaldas ta 12 luuletust „Kirjanduslikus Kuukirjas“ ja omal kirjastusel väikese luuletustevihu „K a n a r b i k“. Et neil luuletustel polnud menu, siis müüs Kivi rahapuuduses peagu terve trüki makulatuuriks ühele pudukaupmehele.

Kivi luuletuste ained on mitmekesised. Leidub loodulaule, milles on valdav ühtekuuluvustunne ümbritseva loodusega (nagu „Jahimehe laul“), on ka mitmeid usulisi ja filosoofilisi hingesügavusi käsitlevaid laule (nagu „Ema ja laps“, „Tuisk“). Pole aga peagu ühtki patriootilist luuletust (kui välja arvata luuletus „Soomemaa“, mis on loodud Runebergi „Maamme“ eeskujul), vaid need on subjektiivsed meeleolude ja elamuste väljendused, mis on osalt romantilist, osalt realistlikku laadi. Neis peitub kaudselt kirjaniku elutraagika, meeleheide ja sünge melanhoolia, vastandiks ta proosatoodangule, mis on optimistlikum ja elujaatavam.

A. Kivi luuletustes võib märgata vähesel määral Runebergi ja Topeliuse, Dante „Jumaliku komöödia“, Ossiani laulude, Horatiuse ja Vergiliuse mõju. Rohkem aga on ta juba kasutanud soome rahvarunode eeskujut. Siit on laenatud motiive kui ka sõnastustiili vahendeid. Lihtne rahvaluuleline väljendus, alliteratsioon, assonants, runoline kujutluslaad — need annavad Kivi luuletus-

tele erilise võlu. Parimaks näiteks sel alal ja ühtlasi Kivi üheks meeolukamaks luuletuseks, milles kaudselt väljendub luuletaja raskemeelsus, on „Mu südame laul“, mis on paigutatud romaani „Seitse venda“ lõppu.

Veelgi suurem meeheide ja süngus valitseb luuletuses „Tusk“ (Ikävyys). „Mu südame laul“ ja „Tusk“ on kui tumedad kuristikud Kivi luuletoodangus. Need tõestavad, et ta elusaatuse üle oli juba varakult langenud vari nagu meie õnnetul kirjanikul ja luuletajal Juhan Liivilgi, kelle luuletustegi elamustes ja meeoludes leidub osalt võrdkohti vennasrahva saatusekaaslase omadega.

Luuletaja sisemine tarve võida unustada oma valud ja kannatused ning sulada ühte loodusega ja metsade avarusega väljendub kaunis luuletuses „Jahimehe laul“.

Kivi luuletoodangus on armastusel võrdlemisi kõrvaline koht. Luuletaja laulab harva oma armastusest, selle valudest ja rõõmudest. Harva vilksatab ta luulekujude hulgas kauge unistus kellestki neist ja unistatud õnnest. Sellelaadilistest luuletustest on ilusaim puhtromantiline „Kiik“.

Nagu proosas, nii esineb ka Kivi lüürikas romantilisi ja realistlikke jooni kõrvuti. Kivi luuletused on värselt algupärased, otsekohesed, jõulised ja isikupärased. Nende vaatlik elavus ja loomulikkus kindlustavad neile tähelepanemise koha soome luuletoodete hulgas. Ta värsid on siiski sageli riimita ja rütmiliselt tagasihoidlikud. Vorm oli Kivil teisejärgulise tähtsusega ja ta polnud nõus alistuma selle šabloonidele, tähtis oli vaid võimas ning algupärane elamus ja sisu. Ta tahtis luuletust luua nii-ütelda seest välja, valada meele ärganud nägemust sellesse vormi, millesse see sünnihetkel näis kippuvat. Ses mõttes oli ta improviseeriv luuletaja ja ta luuletused õnnestusid nagu impro-

visatsioonid ikka — kord hästi, kord halvasti. Kuid kõige vaivumustataval hetkel püüab ta luule vaistlikult jälgida kindlat rütmi ja lüürilist kõla (näit. „Mu südame laulus“) ¹⁾).

c. Romaan „Seitse venda“.

Teose saamis-
loost ja vastu-
võttust

Sõprade teatel olevat A. Kivi juba a. 1859 mõlgutanud mõttes suurt romaani. On säilinud teateid, et see teos oli alguses mõeldud näidendiks. Sellest ongi just tingitud pikkade dialoogide rohkus romaanis.

Kivi tutvus tollal üliõpilasena Helsingis loengute ja kirjan-duse lugemise kaudu eriti Shakespeare'i draamadega ja Cervan-tese „Don Quijotega“. Need kirjanduslikud mõjustused ühes värskete muljetega omapärasest koduküla elust ja inimestest või-sid anda äratust „Seitsme venna“ kirjutamiseks. Kivi ise nime-tab seda tööd oma kirjavahetuses ja luuletuskogu „Kanarbik“ tagakaanel, kus soovitab oma uut teost ette tellida, kaua aega no-velliks päälkirjaga „Seitse meest“.

Kivi, olles teadlik oma uue teose tähtsusest, viimistleb seda rohkem kui ühtki muud oma toodet ja töötab selle kolm korda põhjalikult ümber. Aastate vältel paisus töö, mis algul oli kavat-setud lühemaks näidendiks või novelliks, suureks eepiliseks ro-maaniks. See oli kirjaniku meeles mõlkunud üle kümne aasta. Alles 1870. aasta kevadel ilmus „Seitse venda“ Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusel trükist. Honorariks sai kirjanik ainult 700 marka.

„Seitsme venna“ valmimise ajal elas A. Kivi Siuntio kihel-konnas rootsikeelsel maa-alal, kus ta viibis kui „vang tornis“ oma väikeses toakeses. Siit võõrast keskkonnast igatses ta ära Nurmijärvele soomlaste keskele. Mida suurem oli ta igatsus ja tusk, seda suurem oli tarve vaadata kaugele. Ta lõi keset ahis-tavat üksindust ja argipäeva oma kujutelmades uue õnnelikuma

¹⁾ V. T a r k i a i n e n, „Aleksis Kivi“, lk. 110.

Seitse venda Hiiukivil

(A. Gallén-Kallela joonis.)

maailma, kuhu ta võis põgeneda, „tõustes oma loomise piduhetkil oma saatusest kõrgemale“ (O. Manninen).

„Seitse venda“ oli tõeliselt esimene algupärane romaan soome keeles. See oleks pidanud juba seepärast kunstilise uudisena äratama suurt tähelepanu. Kuid vaevalt oli teos ilmunud, kui soome kirjanduse professor A. Ahlqvist (kirjanikunimega Oksanen) avaldas suuremas rootsikeelses ajalehes maha-tegeva arvustuse. See tolleaegne soome kirjandusearvustuse suurim autoriteet nimetas „Seitset venda“ soome kirjanduse häbiplikiks, süüdistades seda ebamoraalsuses, usuvastasuses, tooruses, sisutuses, ideelageduses, soome lihtrahva laimamises ning mõnitamises ja veel muiski pahedes. Selle arvustuse mõjul keelati teose levitamine. See ebaõiglane ja range arvustus kahtlemata suurendas veelgi õnnetu kirjaniku haigust, vapustades ta närvi-kava. Romaan taheti avaldada mingi kaitsekirja saatel; aga et viimase kirjutamine viibis, siis oli teos peagu kolm aastat aresti all ja ilmus alles pärast autori surma 1873. aastal. Teose vähesed mõistjad olid selle varustanud seletus- ja kaitsekirjaga. Kuid Ahlqvist ei rahustunud veelgi, vaid kippus kaitsekirjale kallale ja kordas oma eelmise arvustuse väiteid veelgi teravamal kujul. Vähehaaval hakkas soome haritlaskond „Seitset venda“ hiljem siiski lugema ja õigesti mõistma. Ühes sellega tõusis ka Kivi kirjanikukuulsus. Tõeliselt algaski Kivi väärtuse täielik mõistmine alles käesoleva sajandi algul. Praegu on ta „Seitsmest vennast“ saanud tõeline rahvaraamat, mida iga soomlane loeb suure huvi ja naudinguga. Seda romaani on paari viimase aastakümne jooksul etendatud suure menuga ka soome teatrites Hemmo Kallio poolt dramatiseeritud kujul. Kivi teostest on eriti „Seitse venda“ saanud meilegi omaseks ja hingelähedaseks Fr. Tuglase tõlke kaudu ¹⁾).

¹⁾ Ka „Seitsme venna“ soome dramatiseeringu on eesti keelde tõlkinud Fr. Tuglas.

A. Kivi on oma teose aineks valinud soome patriarhaalse külaühiskonna elu selle kujunemise ajajärgul.

Teema ja
faabula

Romaani faabulaks on seitsme häme venna elukäik; nad satuvad pärast vanemate surma oma ümbrusega vastuollu ja põgenevad kodutalust metsadesse, kus elavad kümme aastat esiti küttidena ja hiljem põlluharijatena. Kogenud raskeid metsluselu vintsutusi, tulevad nad tagasi endisse elukohta ja lepivad lõpuks ühiskonnaga. Mitmed neist hakkavad koguni aktiivselt osa võtma ühiskonna kultuurist (Aapo ja Eero).

Kirjanik on tahtnud siin kirjeldada möödunud aegade metslusvabadust, mis vähehaaval areneb uueaegse küla- ja ühiskonna kultuuri poole. Seega on p ä ä t e e m a k s kujutada üksiku, oma individuaalseid vabadusi järgiva inimese (seitsme venna) põgenemist ühiskonnast ning selle järk-järgulist tagasiteed sinna teataval arenguastmel. Vennaksed ei sünni oma äkilise ja metslusvabadust armastava iseloomuga patriarhaalsesse külaühiskonda, mis valitseb oma seaduste ja kommetega. See ongi nende ühiskonnast põgenemise põhjuseks.

„Seitse venda“ pakub selles mõttes haridusajaloolise pildi soome elust. See on suur kultuuriajalooline läbilõige soome külaühiskonnast aastat 80—90 tagasi, kõigi selle sotsiaalsete tüüpidega, alates kirikuõpetajaist, köstreist, mõisnikest ja ametnikest ning lõpetades saunikute ja vallavaestega.

„Seitsme venna“ sündmustiku kohaks on L õ u n a - H ä m e m a a. Tegevustik sünnib siin vaheldumisi kord T o u - k o l a küla ligidal asetsevas J u k o l a talus, kord selle lähedal metsades. Teistest kohanimedest esineb veel kõrge I m p i - v a a r a mägi, Kouru- ja Sompiosoo, Viertola mõis, Sönnimägi, Teerimägi, Hiiukivi jm. Et Kivi on saanud oma toodangu elavaimad kujud selleaegsest külaühiskonnast, siis esineb „Seitsmes vennas“ ka tegevuskohti, mis satuvad ühte kirjaniku sünnikohaga. Kivi on romaanis ristinud oma koduküla T o u k o -

la'ks ja selle kuulsama piirinaabri Raala mõisa Viertola'ks. Suure hulga kohanimesid on ta aga jätnud muutmata või hõlpsasti äratuntavaks. Nende ja kaugussuhete, maailmakaarte jm. asjaolude najal võime otsustada, et „Seitsme venna“ sündmustikukohaks tuleb arvata Palojoel küla ja selle lähemat ümbrust. Näiteks on Viertola suur härjakari ajalooline tõsiasi. Raala mõisas peeti vanal ajal vahel kuni 70 härga, kes suvel hulkusid karjamaal ja sügisel saadeti tapaloomadena Helsingisse turule. Ei teata küll, et need oleksid tekitanud sellist sekeldust kui vennaste piiramisseisukord Hiiukivil. Kuid üksikut kõndijat kippusid nad tihti kimbutama, eriti kui sel juhtus koer kaasas olema. Nad olid korra koguni hundi kõrgele kivile pakku ajanud ¹⁾). Mitmeid „Seitsme venna“ tegevuskoha nimesid ei tunta ümbruskonnas (näit. Ilvesjärve jm.). Sääl, kus Kivi järgi peaks olema vennaste metsatalu Impivaara, on veel praegugi puutumatu maa. Ja seitsmest metsa põgenenud vennast ning nende juhtumusrikkast elust pole Palojoel keegi kuulnud. Siin on kirjanik rajanud juba osalt oma fantaasiale.

Tegevusajaks on kirjanik valinud ajastu umbes 80—90 aastat tagasi möödunud sajandil, mil valitsesid umbes säärased haridusolud, nagu neid romaan „Seitse venda“ kirjeldab. Nimelt nõudsid sellal kohalikud pastorid täiskasvanud isikuid kirikumõisa eraviisil lugemist õppima. Kõrvalehoidjaid ähvardati jalgpaku-karistusega. Samal ajajärgul toimus ka Kivi kodukohas Palojoel sageli teibalööminguid ja maanteedel mürgeldamist, mis on kauge jäänus Nurmijärve röövlisalkade tegevusest.

Tegevus kestab „Seitsmes vennas“ võrdlemisi pikka aega. Kui jätame arvestamata tagasihaaravad episoodid vendade lapsepõlvest, nende isa surmast, siis algab tegevus õigupoolest nende noormehepõlvest. Ligi kümneks aastaks lahkuvad nad

¹⁾ V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“, lk. 135.

Jukola talust Impivaara laande („Oli nii siis kulunud ligi kümme aastat sellest, kui vennaksed läksid Impivaara laande“, lk. 432). Seejärel on sündmustikus pikem vaheaeg, mille jooksul vennad abielluvad (välja arvatud Simeoni) ja nende perekonnad kasvavad laste arvult; pikemat vaheaega näitab ka see seik, et kohtumees Mäkelä surma järel saab viimase ameti endale Aapo, jahikupja surma järel tõstetakse aga Eero viimase ametisse. Teos lõpeb vennaste perekondade ühise jõuluõhtu kirjeldamisega Jukola talutoas. Kõige eelneva põhjal võime seega sündmustiku vältust arvestades umbes 15—20 aastani.

A. Kivil on „Seitsme venna“ tegelaste kujutamisel olnud Tegelaskond elavaks eeskujuks kodukoha külaühiskond.

Nagu romaani päälkiri juba mainib, on selle päategelasteks seitse Jukola talu venda, kes moodustavad otsekui päategelasterviku, aga omavad ka teravaid isikulisi erijooni. Juba romaani algul iseloomustab kirjanik nende välimust (lk. 18).

„Vennaste nimed vanemast nooremani on: J u h a n i, T u o m a s, A a p o, S i m e o n i, T i m o, L a u r i ja E e r o. Neist on Tuomas ja Aapo kaksikud ning samuti Timo ja Lauri. Vanema venna J u h a n i i g a o n k a k s k ü m m e n d j a v i i s a a s t a t, aga Eero, kõigist noorem, on näinud vaevalt kaheksasteist päikese ringkäiku. Keha on neil tugev ja õlgadest tüse, välja arvatud Eerol, kes on veel väga lühike. Pikem neist kõigist on Aapo, kuigi vahest mitte kõige turjakam. See viimane eesõigus ja au on Tuoma päralt, kes on õlgade tuseduselt otse kuulus. Iseäraldus, mis neile kõigile on ühiselt omane, on nende ruske nahk ja kanged kanepikarva juuksed, mille karedus on eriti silmatorkav.“

Poisid olid isalt pärinud põleva k i r e j a h i p i d a m i s e v a s t u. Jahiromantika on teose meeldivamaid omadusi. Vennad ei suutnud harjuda põllutööga ja rahuliku paigalpüsimisega, vaid neid kiskus ürgkirg vaba elu poole metsades, kuhu nad olid

põgenenud juba tihti lapsena ema karistava käe eest. See ürgne vabadustung on nii suur, et nad põgenevad kõstri juurest aabitsa õppimiselt vabasse laande.

Seega on vennaseitsmiku loomuomadustes ühised sünnipäratunnused tihti tugevamad kui isikulised jooned. Neil on looduslastele omane iseloom: nad talitavad oma tujude ja meeleolude järgi, mis on domineerivad. Seetõttu ei suuda nad ka algul püsivalt pühenduda ühelegi sihikindlale tööle. Ühes sellega valitseb neis endise aja ühisvaim, see pere- ja külavaim, mida Kivi ühes kirjas ülistab soome rahva tunnuseks. Ühel nõul murravad nad vaheldumisi tööd teha ja laisklevad, ägavad liigsöömisest ja näevad üheskoos nälga, purjutavad ja parandavad endid. Sellele vendade ühisvaimule peab alistuma ka arukas Aapo, kes manitseb vendi kuulama mõistuse häält ja mitte põgenema kirikumõisast ning minema metsadesse. Neis looduslastes on kultuurikiht üsna õhuke ja nende mõistusala on üsna harimatu. Omandatud teadmisi on neil niipalju, kui on juhuslikult saadud ema nõuandeist ja pimeda onu (endise meremehe) jutustustest. Seetõttu on nad ka ebauusklikud: nad usuvad tonte ning kodukäijaid ja tunnevad hirmu maailmalõpu ja pimeduses läikiva salapärase silma ees. Nad kujutlevad omal kombel pikse tekkimist, arvavad, et mehe süda seisab pahe- mal, aga naise oma paremal pool rinnas; kuid veel vähem aimu on neil maateadusest ning kaugeist maist („Suurest-Türgist“, „Ameerika riigist“ jm.). Usulisi küsimusi tõlgitsevad nad omapäraselt ja vabalt ning piibliliste asjade üle mõlgutamine on nende armsaimaks vestluseks. See viitab teatavale usulisele kasvatusel selleaegses küla- ja pereühiskonnas.

Nad ei oska mõisteliselt mõtelda, vaid nende kõnelus hüpleb vabalt ja assotsiatiivselt ühelt kujutusele teisele. See on looduspärase mõtlemisviis.

Vendade tegusid juhib enam nende loomu-

s u n d kui teadlik tahe ja mõistus. Näit. kui tuleb ilmsiks, et peagu kõik vennad on armunud ühesse ning samasse neiusse (Männiku Venlasse), siis valdab Juhani raevusööst, ta haarab puuhalu, hüüdes: „Nüüd, kulla vennad, nuga, kirves või puuhalg, ja üks kõigi vastu ning kõik ühe vastu kui seitse sõnni!“ (lk. 37). Sellest ürgvaistude väljaelamise tarbest ongi tingitud vendade omavahelised tülid ja kaklused külapoistega.

Vendadel p u u d u v a d enne Impivaarale asumist e l u - k o g e m u s e d. Alles eluraskused õpetavad neid võitma takistusi, tegema tähelepanekuid, omandama kogemusi, kasvatama tugevamat ja ühiskondlikumat karakterit. Seepärast hakkab nende iseloom siitpääle muutuma juba veidi positiivsemaks. Nad hakkavad juba enam sobima ühiskonda.

Vennad on f a n a a t i l i s e i s e l o o m u g a. Nad jäta- vad maha kodu, et minna taga ajama kujuteldud eesmärke: oma rippumatust ühiskonnast, vaba põlve ja metsmehe üksindust. S i m e o n i on lisaks veel u s u f a n a a t i k. Ta vaatleb peagu kõiki eluküsimusi usu ja piibli seisukohast. Kuid see üleliigne usklikkus ei suuda temaski taltsutada ürginstinkte, vaid temagi sööstab, heites käest aabitsa, kaklusse Toukola küla poistega.

Sellisele vendade ürgloomusele ja negatiivsele iseloomu- joonile on seatud vastukaaluks ka õilsaid omadusi. Neis leidub seda õ i g l u s e häält, mille nad on pärinud vanemalt ja nende kaudu ühiskonnalt. Nad usuvad seaduse vankumatusse õiglusse. Kui tugevam katsub rõhuda nõrgemat või muidu tõtt jalge alla tallata, siis tõuseb vendadest alati keegi, kes protestib selle vastu ja sunnib rõhuja või ülekohtuse loobuma oma kavatsustest. Kui J u h a n i tahab Eerole ta pilkamise pärast liiga teha, siis astu- vad teised vennad vahele. Kui T u o m a s tahab purjus Laurit visata Hiiukivilt härgadele söödaks, siis on jälle Juhani esimene, kes takistab seda tegemast.

Karmi koore all on vennastel siiski s o e s ü d a, see on

kaastundlik ja terve, vastuvõtlik kõigele hääle. Kui puudutada nende südamekeeli, siis annab see õigeid hääli. Kui neile antakse õiget nõu, siis nende taltsutamatu viha lahtub. Kui Juhani on süttinud vihast kõigi vendade vastu, sest et need samuti armastavad ta ihaldatud neiut, ja on valmis sööstma võitlusse vendade vastu, siis suudab Aapo oma õige nõuandega teda rahustada. Aapo ongi vendade vahel nende omavahelistes tüldes kohtumõistjaks ja nõuandjaks. Ta on vendade südame-tunnistuseks ja nende mõistuseleviijaks. Ta rahustab Juhani, kelle „südame verine tiik lainetab“ ägedasti, öeldes: „Võta oma süda pihku ja sosista ta kõrva mõistuse keeli...“

Kui keegi osutab vendadele vähegi hädust, siis on nad valmis sellise häätegi eest tormama kas või tulle. See ja eelmisedki iseloomu positiivsemad põhijooned aitavad neil sobituda ühiskonda ja saada selle liikmeiks.

Vendades on olemas tugeval määral armastust ümbritseva looduse vastu. Nad hellitavad oma koduloomi, nimetades neid vendadeks. Ümbrus „naerab neile“, vahest kaebab nende pääle, kui nad teevad halbu tegusid (näit. metsad vaatavad vihaselt purjus Timo pääle, kui ta ronib nukrat mäge pidi üles koju, silmad vererohkusest jõllitamas). See „Seitsme venna“ vahetu soe suhtumine loodusesse läheneb kalevalalisele loodustundele.

Vendadel on tugev loodusinimese fantaasia. Lauri kujutleb end väikeseks mutiks, kes lamab pimedas sammalpesas kuuse juurte all. „Sääl ta tongles ja kaevles, kaevas enese lõpuks mööda männi pehkinud südant üles, jõudis viimsesse ladvatippu ning leidis enese nüüd istuvat keset tuulepesa peenes sammal-sõimes,“ kust vaatles allolevat maailma (lk. 287).

Vendade iseloomus esineb kõrvuti nii negatiivseid kui ka positiivseid jooni. Kivi ei tee neist sentimentaalsete romaani-kirjutajate kombel ingleid ka siis, kui neis on sündinud silma-

paistev muutus, vaid laseb neis säilida osa endisest iseloomust (näit. Juhani viha ja ägeduse), teades, et inimese algloomusest jääb ikkagi midagi ka muutuse korral püsima. See on juba realistlik iseloomu kujutamine, mille järgi inimest ei kirjeldata ühekülgselt ainult hääna või ainult halvana, vaid leitakse temas hüvede kõrval ka pahesid. Nii näit. esineb vendade hääsüdamuse kõrval ka kangekaelsust, jonnakust ja riakust.

Vendade iseloomus esineb kõrvuti luulelisus ja argipäevasus. Nad harrastavad lüürilisi muinasjutte ja legende ning on võlutud neid kuulates ja satuvad meeleolutsemisse. Samas on nad üksteisega argipäevaselt sõnavahetuses ja tülis. Nende meeleoludes esineb kõrvuti looduslapse karm nukrameelsus ja rõõm. Karm põhjamaa loodus nõuab neilt raskest eluvõitlust sügavais laantes; nad peavad tihti alistuma loodusjõududele ja tundma oma jõuetust. Sellest ongi nähtavasti tingitud nende iseloomu teatav usundlik hardus ja alistumine kõrgemale jõule ja võimule. Seda on neisse kasvatanud ka ema oma pühakirja-tundmisega. Sellepärast kõlavadki vennaste suus tihti piibilised väljendid, mis on nende kõnes domineerivaks elemendiks looduserinimese karmide sõnade kõrval. See usundlik hardus ja karmus kõrvuti nende iseloomus loovad omapärase kujutuse Kivi laanteinimese tüübist, keda tihti taltsutatakse usu jõu ja võlu abil. Aapo taltsutab vennaste tüli, tuletades neile meelde isa ja ema hingi, kes „vaatavad välja taevas väravast“ (lk. 40).

Kõik vennad on meheliku iseloomuga, kes armastavad elurõõmsat ja südamlikku huumorit, eriti aga Juhani.

See oli vennaskonna karakteristik. Väga reljeefselt on iseloomustatud ka üksikuid vendi, see on Kivi tugevamaid alasid. Igal vennal on mingi kindel, teistest erinev iseloomujoon.

Vaatleme vanima ja noorima venna iseloomu.

Juhani on metsiku ja rahutu vaimuga, taltsutamatu, äkiline iseloom. Ta on kergemeelne, jonnakas ja

Juhani

riiukas, aga ühtlasi ka naiivne. Ta on ebausklik kui laps. Ta on vendadest kõige seitsmevennalisem tüüp, kelle ürgne metslus ja vaistud saavad võidu teiste iseloomujoonte üle. Seda vaistude-inimest valdab väga tugevasti ja hoogsalt vihasööst, kui ta ütleb: „Sööksin, õgiksin pastorit nagu susi-ilves. Tükkideks, tuhandeks tükiks rebiksin mehe ja nõnda saaksin maitseada oma kättemaksu magusust.“ Ta on valmis pastorile kätte maksma, aga selles takistab teda Aapo. Juhani süttib küll kiiresti vihale, kuid laseb ka oma viha kiiresti taltsutada. Temas on ürgkirg vaba looduspõlve poole metsades eriti tunduv. Teda vaimustab eriti mõte kirikumõisast metsa põgeneda.

Juhani on t u n d m u s t e - i n i m e n e: karmist koorest hoolimata on tal soe süda. Ta tundelisust ja härdameelsust märkame eriti kodust lahkumisel, kui ta koduloomadega hellasti kõneleb: „Aga teist, Killi ja Kiiski, on mul ometi kõige haledam... Oi, kui palavalt vaatate mu silma! Nii, Killi, nii, mu Kiiski-poju, nii! Ja liputate hända nõnda rõõmsalt! No ega te tea, et me nüüd oma kalli kodu maha jätsime. Oh teid õnnetuid! Ma pean n u t m a, pean“ (lk. 137). Oma härdameelsuses on ta hüvasti-jätul valmis suudlema kodu läve ja pühkmehunnikut. („Jää hüvasti, kodu! S u l ä v e, s u p ü h k m e h u n n i k u t tahaksin nüüd s u u d e l d a“, lk. 138.)

Sel vanimal vennal puudub siiski vaimne ülekaal oma nooremate vendade üle, ehkki ta kehaliselt jõult on teistest üle (välja arvatud turjakas Tuomas). Ta ei suuda vendade juhiks saada vaimujõu abil, vaid tugineb siin oma vanusele ja keha-jõule. Suurimaks raskuseks on talle lugemaõppimine, mille kallal ta oma kõva pää tõttu näeb eriti palju vaeva, kuna noorim vendadest (Eero) õpib lugemise peagu mängides selgeks. Tüübilise soomlasena on ta siiski töökas ja püsiv, kui ta on kord asunud tööle.

Juhani on vendade seast parim h u m o r i s t. Temas väl-

jendub terve elurõõm vabalt ja otseselt. Tal on tugev loodusinimese, aga ühtlasi ka humoristi fantaasia, kui ta arutleb: „Kuid vaata, mees võib mõtelda, mida tahab, mõtelda enese kogu maailma isandaks või tongivaks sitasitikaks. Vaata, ta võib mõtelda surnuks Jumala, kuradid, inglid ja kogu inimkonna ja loomad maas, meres ja õhus, mõtelda maa, põrgu ja taeva kaduvat kui takutuusti tules ning pimeduse astuvat asemele, kus kõverkaelkukk eluilmas enam Issanda koitu ei kuuluta. Nii lendab siin mehe mõte, ja kes võib visata võrke selle tee?“ (lk. 173.)

Humorism teeb Juhani üheks huvitavaimaks „Seitsmenna“ tegelaseks.

Eero, noorim vendadest, on kõigist teistest vaikum ja t e r a v m e e l s e m. Ta muigab teravmeelselt vendade lolluse üle ja teeb nende kohta pilkemärgusi, kuid armastab neid siiski. Ta pilge on tihti terav, nii et ärritab sellega teisi, eriti aga Juhanit, kes selle üle vihastub ja ägestub. Vendade seast iseloomustab Lauri teda järgmiselt: „Väike Eero on peen, terav ja tabav naaskel. Jah, ta „torkab“, torkab õieti väledalt, pildudes enese ümber peeni haaksõnu, see jõnglane“ (lk. 255). Eero mõtlemisviis on nobe ja kiire. Ta on kõigist vendadest andekaim. Nii õpib ta esimesena ära lugemise ja õpetab seda vendadele. Ta on siiski nähtavasti nooruse tõttu oma tarkuse üle upsakas, vihas-tades sellega vaevaliselt lugema õppivaid vendi. Ta ässitab ka tihti sõnelemise puhul vendi üksteise vastu, et siis nende tülis näha koomilisi külgi. Sel noorimal vennal on ka h u u m o r i m e e l t. Kuid ta huumor on enam terava mõistuse tulemus kui otsene südamest tulev nali. Ta tahab kui noorim ja nõrgim jõuluõhtul Juhaniga kui tugevaima ja vanima vennaga maadelda.

Eero on oma vendadest kõige muretum ja v a b a m. Noorima vennana ei tee elu ülalpidamise hankimine talle nähtavasti muret, sest see langeb enam vanemate õlule. Ta on oma noorusest hoolimata ka küllalt j u l g e, kui sõandab naerda va-

Eero

nemate vendade nõrkuste üle. Kuid ta armastab ühes vendadega metsmehe vabadust ja teeb nendega kõik kaasa.

Vanemas eas on ta vendade seast suurim hariduseharrastaja. Ta valitakse jahikupjaks ja nimismees kasutab teda käskjalana oma ameti piirkonnas. Ta kirjutamis- ja rehkendamisoskus toob talle palju tööd ja tegevust. Ta loeb ajalehti ja teeb nendele kaastööd. Oma pojast on ta otsustanud koolitada haritud inimese, teadusmehe. Ta väsimatu tegevuse tõttu ehitatakse kihelkonda mingisugune „rahvakool, mis kuulus esimeste hulka Soomes“ (lk. 470).

Ideestik ja
probleemistik

„Seitsme venna“ päämiseks probleemiks on oma isedust kaitsva individualisti võitlus ühiskonnaga. Üksik isik kaitseb oma vabadust pääletükkijate eest. Mineviku (80—90 aastat tagasi) soomlase jäik, üksindust armastav iseloom ei suuda sobida uude ühiskonda, vaid tahab leida õnne kaugel inimeste eluaseimest. See on puhtsoomeline veretõmme puutumatusse tagamet-sadesse, üksindusse ja loodusse. Sama probleemi käsitlevad soome kirjanduses veel Juhani Aho („Maailmast muljutud“), Otto Manninen („Metsade mees“), Eino Leino („Salli“) jt.

Vennaksed ei sobi oma äkilise iseloomuga patriarhaalsesse külaühiskonda, mis valitseb oma seaduste ja kommetega. Mingsugune nagu esivanemailt päritud kirk tõmbab neid vaba looduspõlve poole metsades, mis meenutab soome-ugri rahvaste elu kaugemas minevikus. (See tugev eraldumistung kihutas nad kaugele inimeste eluasemeist.) Aga maailm on jäänud juba kitsaks, metsloomad on vähenenud, nii et kütt peab sageli nälga kannatama; organiseeritud ühiskonna mõju ulatub üha kaugemale ning üksikisik peab lõpuks paratamatult alistuma ühiskonna seadustele.

Kirjanik on üksiku isiku võitluse probleemi ühiskonnaga lahendanud lepitavalt. Ta näitab ühiskonnast põgenenud inimeste järk-järgulist tagasiteed ja sobimist ühiskonda teataval

arenguastmel. Sellepärast paistabki romaani lõpul silma selle pääidee rõhutamise: üksik isik võidab ennast piirates suurema vabaduse ja kõrgema individuaalsuse just korraldava ühiskonna raamides, s. t. inimene, alla surudes eneses ürginstinktid, metsiku vabadusiha ja eraldumistarbe, muutub looduse mängukannist täielikuks inimeseks alles ühiskonnas. Selle idee rõhutajaks on tegelastest päämiselt just Aapo, kes tahab vendadele mõistust pähe istutada ja seisab vastu nende metsapõgenemisele. „Seitsme venna“ päätegelased saavad oma võimeid ja andeid näidata alles ühiskonnas tegutsedes. Aapo õiglusearmastus ning oskus lepitada ja Eero vaimne andekus paistavad silma alles ühiskonna teenistuses.

Et „Seitse venda“ peegeldab möödunud aegade metslusvabadust, mis vähehaaval areneb uueaegse küla- ja ühiskonnakultuuri poole, siis väljendub selles ka teatav kultuurilooline pilt, mil on Soomes väga suur üldtähendus. Et seda mõista, tarvitseb meil ainult meenutada seda asustustööd, mille eriti Savo, osalt ka Häme suguharu on sooritanud XVI sajandil ja pärast seda ¹⁾).

Päälle mainitud probleemide avaldub „Seitsmes vennas“ veel patriootiline idee. Päätegelaste ühinemiskalduvustega seob kirjanik ka armastuse kodukoha vastu ja isamaalised tunded, ehkki tagasihoidlikumalt ja kaudsemalt, kui selleaegne kirjandus seda tegi. Eriti Eero hariduseharrastuse kujutuses esineb isamaa-armastus jõurikkalt, kui kirjanik tema meelsusest ja tundeist järgmist lausub:

„Sünnimaa polnud talle enam ebamäärane osa ebamäärases maailmas, ilma mingi teadmiseta, kus kohas ja missugune. Vaid ta teadis, kus leidub see maa, see armas nurgake maailmas, kus

¹⁾ V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“, lk. 133.

elab, töötab ja võitleb soome rahvas ning mille põues puhkavad meie esiisade luud. Ta tundis selle maa piire, selle meresid, ta sala naeratavaid järvi ja noid risuaedadena jooksvaid männilisi mäeselgi. Kogu meie kodumaa pilt, selle sõbralik emapale oli igaveseks surutud ta südame sügavusse. Ja sellest kõigest kasvab ta tahe ja püüe meie maa õnne ning hüvangu poole“ (lk. 470).

Kompositsioonist

„Seitse venda“ on romaan, mis koosneb neljateistkümnest enamvähem võrdsest päätükist. Pikimaks päätükiks osutub siiski viimne (XIV pt.). Romaani I pt., mis moodustab sündmustiku eelloo ja alguse (ekspositsiooni), tutvustab lugejat esialgse tegevuskohaga, Jukola taluga Lõuna-Hämemaal, ja selle talu perepoegade. Tagasihaaravalt jutustatakse siin Jukola vana pere-mehe surmast võitluses karuga, ta poegade, seitsme venna vallatust lapsepõlvest ning ühest nende poisikesepõlve seiklusest metsas. Teose arendus (dispositsioon) algab II ja III päätükist, mil päätegelastel tekivad esimesed vastuolud ühiskonnaga. Jukola perepojad satuvad neid pilkavate toukolastega riidu (II pt.) ja hiljem (III pt.) nad põgenevad, kui neid on nõutud kirikumõisa lugema, köstri toast. Soodsal juhtumil (IV pt.) tasuvad toukolased kahekümnemehelise salgaga jukolastele kätte. Lõpuks põgenevad vennad ühiskonna eest, oma tegude eest karistust kartes, Impivaara laande. Siitpääle algab nende võitlus pigemini loodusega ja loodusjõududega kui inimestega. See jõuab haripunkti tulikahjustseenis jõuluööl, mil vennad vaevu suudavad pakase ja näljaste kiskjate käest peagu alasti põgeneda inimeste juurde. Nüüd algab vähehaaval vendade meelemuutus. Nad jõuavad viimaks arusaamisele, et selline eraldumine ja põgenemine ühiskonnast ja hariduse eest teeb nad nõrgaks, kaitsetuks ja et nad pole siiski saavutanud õnne. Pikapääle lepivad nad jälle ühiskonnaga ja asuvad kodukülla. Lõpplahenduse (konklusiooni) moodustavad enamvähem XII ja XIII päätükk, kus vennad on õppinud selgeks lugemise ja on lõplikult võitnud ühiskonna

poolehoiu ning saanud peremeesteks enestes peituvate metsikute vaistude üle, mis tegid nad ühiskonda ebasobivaiks.

Peagu kogu teose kestel põimub pääintriigisse väga huvitav ja osavalt seadeldud kõrvalintriig — vastuolud vendade eneste vahel. Viimne (XIV) päätükk moodustab epilooigi, mis kiirendatud tempos näitab vendade edaspidist elu.

Käesolev romaan on üles ehitatud päämiselt ajalisel edasisammuvalt (progressiivselt), kuna tagasihaaravaid motiive esineb vähe (ainult I pt.).

„Seitsme venna“ ülesehitus ei ole küllalt pidev ja tegevustik ei moodusta ühtlast ega järk-järgulist astmelist tõusu. Kogu teos koosneb sisuliselt järjestatud situatsioonidest ja tihti leidub laiakspaisutatud osi. See on tingitud asjaolust, et Kivi on põiminud oma romaanisse, nagu Cervantes oma „Don Quijotesse“, mingisuguseiks puhkepaikadeks väikesi vahetusi, muinasjutte, muistendeid ja laule. Kirjanik on „Seitsmes vennas“ võtnud tarvitusele kõik abinõud, mis kirjanduses on üldse võimalikud. Romaan on pääle kirjelduste ja muinasjuttude kokku põimitud veel hoogsalt tegevusepisoodidest, näidendi-dialoogidest, rahvanaljadest, vemmalvärssidest ja lüürilistest luuletustest.

Kivi põhjendab mõnda tegevust tihti pikalt, näit. vennaste metsakolimist ning nende minemist Kourusoole ja nende lõplikku pöördumist. Kuid nende huvitavate ja humoristlike episoodide (lugude) ärajätmisega kaotaks „Seitse venda“ kogu oma võlu ja väärtuse. Mis oleks „Seitse venda“ ilma vendade seiklusteta jõuluööl ja oleskeluta Hiiukivil, mis ometi ei näi arengut edasi viivat? Mis oleks ta ilma Taela-Matti lopsakate lugudeta, Lauri lapseliku jutluseta, Aapo arutlusteta ja paljude muude lisaaineteta, mis ainult aeglustavad hoogu ja hajutavad huvi ja tähelepanu? Ilma nende lugudeta puuduks „Seitsmel vennal“ õige mahl ja veetus. Kivi on loonud selle teose faabula vabalt ja sundimatult, nagu elu ise koosneb paljudest juhtumustest. Tihti

ongi just mõnel üksikul sellisel episoodil enam esteetiliselt väärtust kui tervikul. Kuid selle all ei kannata tervik siiski niivõrd, et teose päätegevuse jälgimine muutuks võimatuks.

Kompositsioonilistest võttest on kõige rohkem viljeldud kontrasti, mida päälle tegevuse esineb ka tüüpide esitamises. Kui vanim vend Juhani on lugemaõppimisel eriti kõva pääga, siis noorim ja väikseim vendadest (Eero) on kõige andekam ja õpib lugemise esimesena selgeks. Kui Juhani on kergestisüttiv tunde- ja vaistude-inimene, on Aapo vastukaaluks rahulik mõistuse-inimene. Tegevustiku kontraste saavutatakse ootamatustega. Kui vennaksed maadeldes, õlut juues ja Juhani pöörase tantsu üle naerdes veedavad muretult jõuluõhtut, siis samal rahuööl põgenevad nad peagu alasti — külma ja ulgivate huntide eest läbi metsade ja lumelagendikkude. Männiku Venlale kosja minnes hellitavad vennad õrnemaid lootusi, kuid neiu hülgab nad kõikide üllatuseks, naeruvääristades neid.

Stiilist

„Seitsme venna“ stiil on monumentaalne, teravate kontuuridega, raudse rütmiga. Kivi eeskujudeks stiili alal on olnud Vana Testament, „Kalevala“, Homeroose, Dante, Cervantese ja Shakespeare'i teosed. On ilmne ka uuema rahvalaulu, regivärsi (lorilaulu) mõju. Just Vanast Testamendist ja uuemast rahvalaulust on kirjanik tihti leidnud eeskuju stiililisele liialdusele ja paatosele (eriti tegelaste kõnedes), mis ei mõju aga maitselagedalt, vaid humoristlikult, sest autor on ise oma võttest täiesti teadlik. Kirjanik on kuulatanud kõnelusi talutares ja jätnud neist meelde rahvanalju ja lopsakaid ütlusi. Seetõttu on Kivi stiilil algupärasust ja mahla. Ta stiil on niivõrd isikuline, et seda romaani on raske tõlkida teistesse keeltesse.

„Seitsme venna“ stiili rütm vaheldub vastavalt romaanisse põimitud kirjelduste, dialoogide, muinasjuttude, rahvanaljade, vemmalvärsside ja lüürika elementidega. Vahel on stiili rütm eepiliselt vestev, siis järgneb tabav dialoog, see muutub riimitud

proosaks või tundehellaks lüürikaks. Vähe on maailmakirjanduses romaane, mille kahekõnedes meeolelud nii tihedalt lainetaksid kui siin. Siin peegeldab dialoog meeolelu kergust või raskust, ägedust või tasakaalu. Selles võib märgata, kui nobedasti tekiavad Eero ja kui aeglaselt Timo mõtted, kui jahedalt voolab veri Aapo soonis ja kui kuumalt ning paksult see tulvab Juhani pähe ¹⁾).

Kivi on „Seitsmes vennas“ eriti hää loodusekirjeldaja. Ta maastikukirjeldusi võib võrrelda H u g o, C h a t e a u b r i a n d'i ja vene kirjaniku Gogol'i omadega. Kirjanik seisis ju maainimesena ja kirgliku kütina loodusega tihedas kokkupuutes. Eriti suuri laanevaateid kujutades on ta võrratu meister, kel on maailmakirjanduses vähe võrdseid. (Vrd. Kivi laanevaadet lk. 144.)

Kirjanik on kõige piiratumad, kõige lihtsamad inimolendid huvitavalt paigutanud peagu piirituisse loodusraamesse. Eriti tähelepandav on kirjaniku hää loodusetaju ja täpne kohameel. Ta märgib täpselt maailmakaared ja kaugused eri kohtade vahel. Ta jälgib sooja kaastundmusega mitte ainult puid ja metsloomi, vaid ka koduloomi, elamuid jne. See tihe kokkukuuluvus inimese ja looduse vahel meenutab kalevalalist loodustunnet.

Kivi loodusekirjeldustes peitub tihti ta üksildase hinge igatsus, mure ja kurbus. Nende kaudu tõlgitseb ta oma raskeid meeolelusi. Nukker värin kostab lauseist, kui ta kõneleb „nartsivaist õhtuist“, kasest, mis „õhtutuules nukralt pääd noogutab“, päikesest, mis vaatab „mureliku silmaga“, jne. Parimaks selliseks näiteks on järgmine katkend (lk. 287):

„... Ja ta nägi enese all s ü n g e maailma olevat mässitud sügisõhtu nukrasse hämarusse. Ta nägi Impivaara äkilist mäge, kuid ä r a m õ õ t m a t u s, m e e l i p õ l e t a v a s

¹⁾ V. T a r k i a i n e n, „Aleksis Kivi“, lk. 131.

kauguses, nägi sääl õhtuste metsade keskel toda kurba maja...“

See on looduslapse vahetu nukrameelsus ja vaikne, kiretu, sügavale sööbunud igatsus, mis esineb tüübiliselt ka soome rahvalaulukogus „Kanteletar“.

Kivi on ka parim soome humoristlik kirjanik. Huumorigi „Seitsme venna“ iseloomulikumaks tunnuseks. Kirjaniku muie pole siin terav ega kibe, vaid häätahtlik. Ta naer tähendab terve meele vahetut rõõmu ja vabadust ega ole selles mingit tendentsilisust. Kivi peab soome talupoega kõige huumoririkumaks maailmas. Ühes oma erakirjas ütleb ta: „Nimetades huumorit, mõtlen siin seda loodusvärsket, mitte seda haiglast, mille allikaks on läbielatud laevahukk elumerel. Ma mõtlen koomikat, mille sügavaimaks aluspõhjaks on siiski üks hää, aga tugev ja terve süda“¹⁾. Kivi naerab ühes Juhaniga härrasrahva üle, kes linnaulitsail lasevad koomilist „tedremängu“, söövad, „kaltsud rinnal“, ega oska pärast söömist „lusikatki puhtaks lakkuda“. Kirjanik on siin tarvitanud lihtsa maapoisi silma klaasprismaks, mille läbi vaadatuna linnasakste viisakused ja kombad paistavad koomiliste tembutustena. Ta pilkab ka valevagadust, kõstreid ja pappe. Tihti avaldub huumor vaevaltmärgatavas situatsioonis. Näiteks lähivad vennaksed, „punaste kaantega kukeaabitsad“ käes, Männiku Venlale armastust avaldama, ja astuvad hiljem, samuti aabitsad kaenlas, Tammiku õue kaklema. Tihti väljendab ainus sõna humoristlikku kavatsust, näit. Juhani õhutab vennastes kaklust, hüüdes: „Nüüd, kuldseid vennad, nuga, kirves või halg, ja üks kõigi vastu ning kõik ühe vastu kui seitse sõnni!“ (lk. 27).

Parimaks huumori esitajaks „Seitsmes vennas“ on Juhani. Ta terve elurõõm purskub esile eriti just jõuluõöl metsikus

1) V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“, lk. 137.

ja ohjeldamatus tantsus ja ülemeelses tujus. Teistest Kivi huumori näiteist olgu veel mainitud Lauri mürgeldamine ja jutlus Hiiukivil, Timo ja ta naise vahekord, köstri jutlus, täis põrgutuld ja väävlit, eriti selle alguses. See meeleolude vaheldus, üleminek nukrailt toonidelt rõõmsale huumorile, rahvalikult lopsakalt väljendustelt õrna lüürikasse, laialt eepiliselt jutustuselt dramaatilisele dialoogile annab „Seitsme venna“ stiilile erilise voogavuse, lainetuse tõusudega ja mõõnadega. See on Kivi stiili salapärase võlu, mida on raske jälgendada.

3. LÕPPVAATLUSI.

A. Kivi on luuletaja, kes elas ja suri puuduses, kuid kes kinkis oma rahvale igavese kallisvara. Ta elutee murdus selles eas, milles paljude õnnelikumate kirjanike iseseisvamad teosed alles hakkavad valmima. Temalt oleks võidud teistes oludes loota veel palju kirjanduslikke tooteid. Siiski suutis ta sellegi, umbes kümneaastase loominguaajaga luua teoseid, mis kuuluvad soome kirjanduses parimate ja kõrgeimate saavutuste hulka. See on seda imestustäratavam, et Kivil kõigil neil aladel puudusid eelkäijad ja et ta pidi looma väga raskeis tingimustes. Paljud ta teoseist sündisid palavikulise kiirusega, just nagu oleks looduse salajane jõud talutanud ta sulge, teadlikuna sellest, et ta aeg pole pikk. Neis leidub seetõttu viimistlematuse jälgi ja nende ülesehitus pole alati laitmatu. Kuid ta parimaid tooteid, mis näivad olevat küpsenud aeglasemalt, kannab haruldaselt algupärane ja jõuline loojanägemus ja see annab kogu ta toodangule personaalse pitseri ¹⁾).

Aleksis Kivi traagilise eluloo järgi võiks arvata, et ka ta loomingu põhilaad on pessimistlik. Kuid pessimism väljendub ainult ta mõningais luuletustes, kuna ta toodangu enamikus esi-

¹⁾ V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“, lk. 161—162.

neb siiski optimistlik põhilaad. Paljud ta teosed lõpevad elujaatavalt ja elurõõmsalt ning sisaldavad huvitavat soomelist ja rahvalikku huumorit. Kivil on huumor nagu vastukaaluks neile traagilistele ja pessimistlikele tundeile, mis teda seirasid eriti ta elu viimasel poolel. Selles huumoris on rõõmu all alati tõsisust ja võidetud valu. Just huumori alal ongi Kivi esimesi teerajajaid soome kirjanduses, kus enne teda polnud ühtki kaalukamat esindajat.

A. Kivi looming oli omal ajal revolutsioonilist laadi. Valitseva romantilise (tihti rahvusromantilise) ja sentimentaalse vaatlusviisi kõrval esineb nüüd julge realism ja vaba huumor. See uudus oli sel ajal talumatu ja leidis taunimist. Siiski polnud A. Kivi mingi päevapildiline realist, vaid ta fantaasia muutis ja avardas tõelisust üsna vabalt. A. Kivi kaldus ka romantikasse. Ta oli romantik, unistaja, kelle hinge juba lapsepõlvest päale on surutud ääretuse-igatsus ja ütlematu nukrus. Osalt läheb ta mõningais romantilistes motiives kaugemale kui teised soome pärisromantikud. Nii on armastust kujutatud ebamaiselt, ülima kraadini unistuslikult ja emaarmastuse kujutamisel saavutatakse tihti võrratuid tundetõuse.

Romantika ja realism esinevad A. Kivi toodangus lahutamatult kõrvuti ja tihti on raske ütelda, kumb neist on tugevam ja ülekaalus. Tal on nii-ütelda realisti pää ja romantiku süda. Vahel näib olevat võidul pää, vahel süda. Ta toodangus on leitud koguni impressionismi ja sümbolismi jälgi. Nii mitmekülgne on A. Kivi. Üldiselt võib ütelda, et ta moodustabki oma toodanguga tüüpilise romantismi ja realismi murranguaja kirjaniku.

Kivi on valinud oma teoste aine enamikus oma kodukohast ja selle lähemast ümbrusest. Ta on mahlakalt ja sisemise soojusega kujutanud maa elu ja külaühiskonnast päritolevaid ehtsoomelisi tüüpe. A. Kivi teoste tegelased on pärit põhjamaiste laante

ja vete veerest. Suurt ja looduslapselist ürgsust, segamatut soomelist tõupära tuksub ta meestes. A. Kivi pilk tungis sügavamale soome iseloomu põhijoontesse kui ühegi eelkäinud kirjaniku oma. Ta nägi sääl algupärast metsikust, jonni, eraldumistungi ja rumalust, koguni sel määral, et see hämmastas neidki, kes arvasid seda rahvast põhjalikult tundvat. See kardetud realism oli soome iseloomust päevavalgele kaevanud enneaimamatuid sügavusi. Sel alal oli A. Kivi täielik meister.

Et A. Kivi haridus jäi lünklikuks, siis on ta õigeks kooliks olnud soome loodus ja kirjanduslikeks eeskujudeks kuulsad raamatud: „Kalevala“, Piibel, Münchhauseni lood, Shakespeare'i draamad, Cervantese „Don Quijote“, Homeroose eeposed, Aristophanese näidendid, Vergiliuse teosed, Dante „Jumalik komöödia“, Holbergi draamad ja Ossiani laulud.

Kivi stiil on monumentaalne, lopsakas ja värske, aga siiski kõlav. Ta toob esmakordselt kunstilise lause soome keelde. Ta ei käsitle sõnu ainuüksi nende mõistelise tähenduse, vaid ka nende vormilise ilu seisukohast. Ta hindab sõnas ka musikaalseid väärtusi, sellepärast on ta laused kõlavad, rütmilised, täis värvi ja erilist hoogu. Pidulik sõnajärjestus tõstab tihti paatost. Kui see kipub liiga kõrgele tõusma, siis tuleb huumor vahele ja pöörab selle naljaks. Kivi laused on terviklikud, selged ja rahu-likud. Tavaliselt sünnib ainult üks pilt korraga, areneb ühtlaselt ja selgib täiuseni, et anda siis ruumi järgmisele. Sellest tuleb ta stiili lihtsus ja selgus. Selles peegeldub Kivi olemus, ta lihtne jõud, rahvapärane otsekoheesus ja peagu usundlik hardus. Ainuüksi soomelise stiili meistrina on Kivil paik soome keele suurimate kujuandjate Mikael Agricola ja Elias Lönnroti kõrval. Kivi rahvapärase keele looming on saanud soome kõnekeele osaks. Kivi vabastas oma loominguga soome lihtkõnelise kirjanduse sellest madalast asendist, milles see oli tema ajal ja veel seitsmekümnendate aastate lõpuni.

Kivi teoste ülesehitus ei ole niivõrd meisterlik kui ta stiil. See on lihtne, laialivalguv, ühele pääsündmustikule koondamata. Ta draamadeski pole silmas peetud tegevuse sirgjoonelist arengut. Kompositsioonilised puudused on kõige muu kõrval tingitud nähtavasti Kivi loomiskiirusest, mis ei andnud mahti töid viimistella.

Mis puutub eriti Kivi pääteosesse „Seitse venda“, siis on see piirimärgiks soomelise vaimu arenguloos ja üks maailmakirjanduse omapärasemaid ning väärtuslikemaid tooteid.

See romaan rousseaulikust loodussepöördumise katsest keset võrdlemisi looduslikke olusid on omal alal ainuline teos. See pole mingi traditsiooniline karjuse-idüll ega robinsonaad, milles hahameelselt maalitakse möödunud aja kuldsust. Selle ulatuslike kujutuste taga seisab kogu rahvas oma sisimate loomusundidega ja püüdmistega. See just annab sellele teosele suurema tähtsuse. „Seitse venda“ on soomelise huumori alal kõige laiaulatuslikum ja täiuslikum teos, mis tõstab Kivi maailmakirjanduses Cervantese ja Gogoli kõrvale.

„Seitse venda“ on Kivi vaimu võimsaim toode. See kuulub nende harvade teoste hulka, mis näivad kujutavat kogu rahva elu teataval arenguastmel, samal ajal kui nad on autori enese personaalsuse täpsed peegeldajad. Kõik kirjanikuande eri küljed, mis tulevad nähtavale Kivi toodangus, on selles esindatud. Selles on tüsedat realismi ja unelusõrna romantikat, lüürilist lendu, eepilist laiust ja dramaatilist elavust, koomikat ja huumorit, põhjas sügav tõsidus ja elutuum¹⁾.

Küsimusi ja ülesandeid.

I. Kirjeldage A. Kivi lapsepõlve! Millised olid ta lapsepõlve-harrastused? Tehke ülevaade kirjaniku haridusloost (kooli- ja üliõpilaspõlvest)! Milliste raskustega tuli tal sellal võidelda? Kirjeldage A. Kivi

¹⁾ V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“, lk. 124.

hilisemat saatust ja ta loomistingimusi! Milles seisnes selle kirjaniku traagika? Kellega eesti kirjanikest võiksime A. Kivi saatuse poolest võrrelda?

II. Milline oli A. Kivi loomingu põhilaad? Milline on A. Kivi kirjandusvooluline kuuluvus? Kust on ta ammendanud oma teoste aine? Millised on A. Kivi kirjanduslikud eeskujud? Kellega võib teda maailmakirjanduses võrrelda? Milline oli A. Kivi toodangu mõju Soomes?

Millised olid A. Kivi teened näitekirjanduse alal? Nimetage ta parimaid näidendeid! Milles seisneb „Nõmme kingseppade“ ilukirjanduslik väärtus?

Iseloomustage A. Kivi lüürikat! Millised on ta luuletused vormilt ja elamuselt? Nimetage ta parimaid luuletusi!

III. Meenutage „Seitsme venna“ tekkelugu! Millised staadiumid tegi see romaan oma saamisloos läbi? Kirjeldage teose selleaegset vastuvõttu ja arvustust soome kirjanduses! Kirjeldage teose tegevuskohta ja -aega! Milline on teose faabula ja pääteema? Milline oli majandusliku ja vaimse kultuuri tase teose tegevuse aegses Soomes?

Kirjeldage vendade iseloomu ühiseid jooni! Iseloomustage iga venda üksikult! Milliseid iseloomustamisvõtteid tarvitab kirjanik? Milline vend meenutab kõige rohkem autorit ennast? Millised ideed ning probleemid esinevad „Seitsmes vennas“?

Kirjeldage teose algust, arendust ja lõplahendust! Kirjeldage pinevuse astmelist tõusu ja võitlust (intriigi)! Milline on teos kompositsioonilt? Milliseid kompositsioonilisi võtteid kasutab kirjanik? Analüüsige „Seitsme venna“ stiili mõne katkendi põhjal! Jälgige jutustuste, kirjelduste, dialoogide ja värsilise osa vahetust. Milline ülesanne on käesolevas teoses looduse kirjeldustel? Milles väljenduvad autori meeleolud selgemini? Iseloomustage A. Kivi huumorit „Seitsmes vennas“! Kuhu kuulub see töö kirjandusvooluliselt?

Milline koht on „Seitsmel vennal“ soome kirjanduses? Miks on see tunginud maailmakirjandusse? Milline on selle teose ilukirjanduslik väärtus?

Pärisnimede hääldamine.

Võõrnimede hääldamine on märgitud nende häälikute ja tähtede abil, mis eesti keeles ja selles tarvitatavais võõrsõnus esinevad; seepärast on ka prantsuse ninahäälikute asemel, mida eesti keeles tarvitataivate häälikute ja tähtedega on võimatu transkribeerida ja mis eestlastele rasked hääldada, transkriptsioonis lihtsalt harilik vokaal + n, näit. *Mau-passant* (mopassaan). Inglise *th*, mille hääldamine keskkooliõpilastele tuttav, on ka transkriptsioonis märgitud *th-ga*. Rõhud on märgitud vastava vokaali järele asetatud märgiga, välja arvatud pikad vokaalid, mis iseenesest on rõhulised. Kreeka nimedel on antud niihästi kreeka kui ka ladina rõhk; ladina rõhutamisviis on Lääne-Euroopa keeltes rohkem tarvitusel, seega ka eesti keeles eelistatav. Mõned vähetarvitatavad hääldamisviisid on tähistatud *-ga. Mõnesid üldtuntud inglise nimesid (nagu *Hamlet*, *Macbeth*) võib hääldada täiesti eestipäraselt.

Acquaviva — akvaviiva

Aeneis — äne'is

Aischylos — ai'shülos

Aisopos — ai'sopos

Alcala de Henares — alkaala de enaares

Alkaios — alkai'os

Amadis — amaadis

„Amores“ — amoores

Anakreon — kr. -e'-. lad. ana'kreon

„Andromaque“ — androma'k

Antigone — kr. -o'-. lad. -i'-

Archilochos — arhi'lohhos

Arion — ariion

Ariosto, Lodovico — ario'sto, lodoviiko

Aristophanes — kr. aristofa'nes, lad. aristo'fanes

Aristoteles — kr. -te'les, lad. -to'teles

Arnaut, Daniel — arnoo, danie'l

„Ars amandi“ — ama'ndi

„Ars poetica“ — poeetika

„Atala“ — atalaa

Aulularia — -laaria

Bakchylides — kr. bakhüli'des, lad. bakhü'lides

Balzac, Honoré de — balza'k, onoree dö

Batrachomyomachia — batrahhomüomahhi'a

Baudelaire, Charles — bodläär, šarl

Beatrice — beatriitše

Bernard de Ventadour — bernaar dö vantaduur

Bertrand de Born — bertraan dö born

Besançon — besanssoon

Boccaccio, Giovanni — boka'tšo, džova'nni

Boileau — bualoo

Bourget, Paul — buržee, pol

Bretagne — breta'nj

Bruno, Giordano — bruuno, džordaano

„Bucolica“ — buko'lika

Byron — bai'ron

Calderon de la Barca — kalderoon de la ba'rka

„Candide“ — kandiid

Cato — ka'to

Cavalcanti, Guido — kavalka'nti, guiido

Cervantes, Saavedra Miguel de — serva'ntes, sa-ave'dra

Chateaubriand, François René de — šatobriaan, franssua' renee dö

„Child Harold“ — tšaild ha'rold

Cicero — tsiitsero, *ki'kero

„Cid“ — sid

„Clarissa Harlowe“ — klari'ssa ha'rlou

Claude Frollo — klood frollo'

Comte, Auguste — kont, ogüst

Corneille — kornei'

Dante Alighieri — da'nte aligjeeri

Daudet — dodee

„Decamerone“ — dekameroone

Defoe — defoo

Descartes, René — deka'rt, renee

Dickens — di'kens

„Dombey ja poeg“ — do'mbi
Don Juan d'Austria — don žua'n daustria
Don Quijote — don kiho'te
Dulcinea de Tobosa — dulssine'a de toboossa

El Dorador — el doradoor
Elektra — ele'ktra
Empedokles — kr. empedoklees, lad. empedo'kles
„Eugénie Grandet“ — öženii grandee
Euripides — kr. -pi'-, lad. -ri'-

Flaubert, Gustave — flobäär, gūsta'v
Foucher, Adèle — fušee, adeel
Franciscus Assisi'st — frantš'i'skus assiisist

Galatea — -te'-
„Gargantua“ — -ga'n-, pr. -tūa'
Gautier, Théophile — gotjee, teofiil
„Georgia“ — -o'-
„Germinie Lacerteux“ — žerminii lassertöö
Goldsmith, Oliver — gou'ldsmith, o'liver
Goncourt — gonkuur
Graziella — gratsie'lla
Guinizelli, Guido — guinitse'lli, guiido

„Hamlet“ — -a'-, ingl. hä'mlet
„Henriade“ — anriaad, *henriaad
Herakles — kr. heraklees, lad. hera'kles
Hérédia — erediaa
„Hernani“ — ernanii
Herodotos — hero'dotos
Hesiodos — -i'-
Hippolytos — -o'lütos
Homeros — ho'-
Horatius — horaatius, horaatsius
Hugo, Victor — ügoo, vikto'r
Huysmans — üisma'nss

Ibykos — i'-
„Ilias“ — iilias
Iphigenia Taurises, Aulises — ifige'nia tau'-, au'-
„Iphigénie“ — ifizenii

Isa Goriot — gorioo
„Ivanhoe“ — ai'vānho

Jehan Frollo — žeaan frolo'
„Jocelyn“ — žoslään
Juvenalis — -naa-

Kallinos — ka'-
Kallisthenes — kr. kalliste'nes, lad. kalli'stenes
Keats — kiits
Kleon — kleo'n
„Kuningas Lear“ — liir

Lafontaine — lafontään
Lamartine, Alfons de — lamartiin, alfo'nss dö
„L'art poétique“ — laar poeti'k
Lemaître, Jules — lömäätr, žül
Lepanto — lepa'nto
Lisle, Leconte de — liil, löko'nt dö
Lope de Vega — lo'pe de veega
„Lucrèce Borgia“ — lükre'ss boržia'

„Macbeth“ — ma'kbet, ingl. mäkbe'th
Macpherson — -fe'-, ingl. mäkfo'rssn
„Madame Bovary“ — mada'm bovarii
Madame de Staël — mada'm dö staał
Maeterlinck, Maurice — maaterlink, mori'ss
Mallarmé — malarmee

„Manon Lescaut“ — manoon leskoo

Marseille — mässei'

Martialis — martiaalis, martsiaalis

Maupassant — mopassaan

„Medeia“ — medei'a

Megara — me'gara

Menandros — kr. me'-, lad. -a'-

Mérimée — merimee

„Mérope“ — meroop

„Micromégas“ — kr. mikrome'gas, lad. mikro'megas

Mimnermos — kr. mi'-, lad. -e'-

Molière — moljäär

Montaigne — monte'nj

Musset, Alfred de — müssee, alfre'd dö

Nietzsche, Friedrich — niitse, friidrihh
Nodier, Charles — nodjee, šarl

„Odysseia“ — -ei'-
„Oedipe“ — edi'p
Oehlenschläger — öölenšleeger
Oidipus — oi'-
„Oliver Twist“ — o'liver tui'st
Ophelia — ofeelia
Oranje — ora'nje
Oresteia — -tei'a
„Ossian“ — o'ssian
Ovidius — oviidius, ovi'dius

„Pamela“ — pameela, ingl. pämiila
„Pantagruel“ — -ta'-, pr. -grüe'l
Parmenides — kr. parmeni'des, lad. parme'nides
„Paul et Virginie“ — pol e viržinii
Peisistratos — -si's-
Petrarca, Francesco — petra'rka, frantše'sko
Petronius — -oo-
Philemon — fileemon
Philoktetes — filokteetes
Phoebus — fööbus, prants. febü'ss
Piccolomini — pikoloomini
„Pickwickier“ — pikui'kär
Pierre Gringoire — pjäär grängua'r
Poe, Edgar Allan — poo
Prévost, Marcell — prevoo, marsse'l
Prometheus — kr. promete'us, lad. prome'teus
Propertius — prope'rtsius, prope'rtius

Quasimodo — kvasimoodo

Rabelais, François — rablee, franssua'
Racine — rassiin
„Remedia amoris“ — reme'dia amooris
„René“ — rönee, renee
Richardson — ri'tžardson
„Robinson Crusoe“ — kruusoo, ingl. kruusou
Rocinante — rossina'nte

Rodrigo — rodriigo
„Rougon-Macquart“ — rugoon-makaar
Rousseau, Jean Jacques — russoo, žan žak
„Ruy Blas“ — rüi blass

Sainte-Beuve — sänt-bööv
Saintes-Maries — sänt-marii
Saint-Pierre — sän-pjäär
Sancho Panza — sa'ntšo pa'nssa
Sand, George — sand, žorž
Sannazaro — sannassaaro
Sappho — kr. sapfoo, lad. sa'fo
Scott, Walter — skott
Shakespeare — šee'kspiir
Shelley — šel[l]i
Simonides — kr. simoní'des, lad. simoonides
Sir Charles Grandisson — sör tšarls gra'ndisson
Sophokles — kr. sofoklees, lad. so'fokles
Stendhal — standa'l
Swinburne — sui'nbörn

„Zadig“ — zadi'g
„Zaïre“ — zaiir
Zola, Émile — zolaa, emiil

Tacitus — taatsitus, ta'tsitus, *ta'kitus
Taine, Hippolyte — teen e. tään, ipoliit
„Tartuffe“ — tartü'ff
Tasso, Torquato — torkuaato
Terentius — tere'ntius, tere'ntsius
Thackeray — thä'keri
Theognis — teo'gnis
Theopompos — kr. teo'pompos, lad. teopo'mpus
Thespis — te'spis
Thibaut — tiboo
Thukydides — kr. tuküdi'des, lad. tuküüdides
Tibullus — tibu'llus
Trachiniai — trahhiiniai, s. o. trahinlannad
„Tristia“ — triistia
Tyrtaios — türtai'os

Valencia — vale'nssia

Verhaeren, Émile — verhaaren, emiil
Verlaine, Paul — verlään, pol
Vigny, Alfred de — vinjii, alfre'd dö
Voltaire — voltäär

„Wakefieldi kirikuõpetaja“ — ueikfiildi
Wilde, Oscar — uai'ld

Xenophanes — kr. ksenofa'nes, lad. kseno'fanes
Xenophon — kr. ksenofoon, lad. kse'nofon

Young, Edward — jang, e'duard

SISUKORD:

	Lk.
Saateks I trükile	5
Saateks III trükile	5
Kirjandust	6
I. Lühike üldülevaade Euroopa kirjanduse ajajärkudest ja pää- esindajaist	7
1. Vana-kreeka kirjandus	7
2. Vana-rooma kirjandus	12
3. Keskaeg	15
4. Rüütlikirjandus	15
5. Renessanss	16
6. Prantsuse klassitsism	18
7. Sentimentalism ja romantism	20
8. Realism-naturalism	20
9. Uusimaid liikumisi kirjanduses	22
II. Miguel de Cervantes Saavedra ja „Don Quijote“	23
1. Cervantese elust	24
2. „Don Quijote“	30
3. Lõppvaatlusi	44
III. Sentimentalism ja romantism	45
IV. Victor Hugo ja tema „Jumalaema kirik Pariisis“	53
1. Lühike ülevaade V. Hugo elust ja kirjanduslikust loo- mingust	53
2. „Jumalaema kirik Pariisis“	58
3. Lõppvaatlusi	69
V. Aleksis Kivi ja „Seitse venda“	70
1. A. Kivi elust	70
2. Ülevaade loomingust	75
a. Dramaatiline looming	75
b. Lüüriline looming	78
c. Roman „Seitse venda“	80
3. Lõppvaatlusi	99
Pärisnimede hääldamine	104

Regan